

ŞEYHÎ VE NEDÎM DİVANLARINDA SEVGİLİ

Yüksek Lisans Tezi

Ömriye BAYRAK

Danışman: Yrd. Doç Dr. H. Feridun GÜVEN

Haziran, 2012

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞEYHÎ VE NEDÎM DÎVANLARINDA SEVGİLİ

Hazırlayan
Ömriye BAYRAK

Danışman
Yrd. Doç. Dr. H. Feridun GÜVEN

AFYONKARAHİSAR – 2012

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Şeyhî ve Nedîm Divanlarında Sevgili” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05/05/2012

Ömriye BAYRAK

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İmza

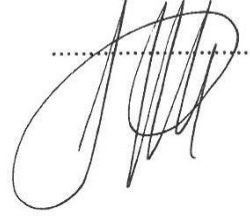
Tez Danışmanı : Yrd.Doç.Dr.Hikmet Feridun GÜVEN

Jüri Üyeleri : Yrd.Doç.Dr.Mehmet SARI

: Yrd.Doç.Dr. Kadir GÜLER

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Ömriye BAYRAK'ın “‘Şeyhi ve Nedim Divanlarında Sevgili” başlıklı tezini değerlendirmek üzere 21.06.2012 günü saat 14:00’da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir

Prof.Dr.Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

ÖZET

ŞEYHÎ VE NEDÎM DİVANLARINDA SEVGİLİ

Ömriye BAYRAK

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

Şubat 2012

Danışman: Yrd. Doç. Dr. H. Feridun GÜVEN

Bu çalışma Klasik Edebiyatın iki önemli şairi olan Şeyhi ve Nedim'in Türkçe Divanları esas alınarak yapılmıştır. Çalışmamızın başlığı "Şeyhî ve Nedîm Divanlarında Sevgili"dir. Tez; Önsöz, Giriş, I. Bölüm, II. Bölüm, III. Bölüm, Sonuç ve Kaynakça kısımlarından oluşmaktadır. "Önsöz" kısmında tezimizi nasıl hazırladığımız anlatıldı. "Giriş" kısmında kısaca Klasik şiirle ilgili bilgi verildi. I. Bölüm Şeyhi divanındaki gazellerde sevgiliye ait unsurlar, II. Bölüm, Nedim divanındaki gazellerde sevgiliye ait unsurlardan oluşmuştur. III. Bölüm Şeyhi ve Nedim divanlarındaki gazellerde sevgiliye ait unsurların karşılaştırmasını içermektedir. Sonuç kısmında çalışmanın başından sonuna kadar edinilen bilgiler değerlendirilerek bir sonuca varılmıştır. Kaynakça kısmında ise tezde yararlanılan eserlerin künyeleri verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Şeyhî, Nedîm, Sevgili, Aşk, Aşık

ABSTRACT

THE BELOVED IN ŞEYHİ AND NEDİMS' DIVANS

Ömriye BAYRAK

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE**

February 2012

Advisor: Assis. Prof. Dr. H. Feridun GÜVEN

This work is based on Şeyhi's and Nedim's Turkish divans which belong to two important poets of Classic Literature. The title of our study refers to the beloved in Şeyhi and Nedims' divans.

Thesis is consists of preface, introduction, first part, second part, third part, conclusion and bibliography. In the preface part it has been explained that how we prepared our thesis. In the introduction part, an information which is related to Classic Poetry was given. First part consists of elements of beloveds which belong to gazels in Şeyhi's divan and Second part consists of elements of beloveds which belong to gazels in Nedim's divan. Third part includes the comparison of elements which belong to gazel in Şeyhi's and Nedim's divan. In the conclusion part, made inferences by evaluating the information obtained from the beginning to the end of this work. In the bibliography part it has been given the name of the works which we benefited from.

Keywords: Şeyhi, Nedim, Beloved, Love, Lover

ÖN SÖZ

XV. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nden Yükseliş'e geçtiği, siyasi kudretin arttığı, kültür ve medeniyet sahasında ilerlemenin olduğu asırdır. Padişahların ilim ve fikir hareketlerine önem vermesiyle Osmanlı medreselerindeki bilginlerin bir kısmı Mısır, İran ve Kırım gibi yerlerde yetiştikten sonra Anadolu'ya gelmişler, Osmanlı sınırları içinde doğup büyüyenler ise ilim tahsil etmek için Doğu'ya yönelmişlerdir. Bunlarda biri de eserini incelediğimiz Şeyhi'dir. O yıllar İran edebiyatında Kemal-i Hocendî, Selmân-i Sâveci, Hâfız-ı Şîrâzî gibi büyük şairlerin yoğun olarak etkilerinin sürdüğü dönemdir. Bu büyük alimlerden etkilenen Şeyhi, İran'dan dönüşünde Ankara'ya uğrayarak Hacı Bayram-ı Veli'ye intisap etmiştir. O dönemin şairleri gibi, Şeyhi de Anadolu'yu sarmaya başlayan Tasavvuf cereyanından nasibini almıştır. Şeyhi bu felsefeyi mecazi aşk ile karıştırmıştır. Böylece İran şairlerinin elinde ince ve akıcı bir yapı kazanan Tasavvuf bizim edebiyatımıza esas itibariyle Şeyhî ile girmiştir. O, Anadolu sahasında Klasik edebiyatı ana hatlarıyla ortaya koyan ilk şairlerdendir. Kendisinden önce gelen şairler onun gibi güçlü bir olgunluk sergileyememişlerdir.

Şeyhî, monotonluktan uzak vezinler seçerek, ahenk yönünden ince bir zevkin ürünü olan şiirler yazmıştır. Türkçe Divânı Anadolu sahasında gelişen Klasik edebiyatın temel taşlarından biridir.

XVIII. yüzyıl Osmanlı Devletinde büyük değişimlerin meydana geldiği bir asır önce siyasi ve sosyal alanlarda başlayan sarsıntıların artarak devam ettiği, devletin kendi gücünden şüpheye düşüp batının üstünlüğünü kabullenmeye başladığı dönemdir. Bu kabullenişle birlikte Batı ile temaslar başlar. Lale Devri olarak adlandırılan dönem, siyasi, iktisadi ve içtimai hayatta kendisini belirgin olarak hissettiren gerilemeye karşılık, bilim, kültür ve edebiyat önceki asrın devamı olarak olgunluk dönemini yaşamayı sürdürmüştür. Şiir ve şair asrı olarak kabul edilen asra, geleneğin belirlediği özelliklere bağlı kalarak yeni hayalleriyle Nedimâne bir tarz ortaya çıkaran Nedim damgasını vurmuştur.

Taze dilli, hoş söyleyişli şair, aşikhane duygularını, Sadâbâd ve Çırağân eğlencelerini rahat, zarif ve akıcı bir üslupla dile getirmiştir. Şiirlerinde Lale Devri'ni bütün ihtişamı ve coşkusuyla ebedileştirmiştir. Bu dönemdeki güzelleri yüzyıllardır soyut bir tasvir olarak ele alan şairlerden farklı olarak somutlaştırmıştır. Mahallileşme hareketini geliştirerek, İstanbul şivesini şiir dili yapmıştır. Böylece Nedim üslupta çığır açmış bir şair olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sözünü ettiğimiz her iki şair de kendi yüzyıllarının en önemli isimleri olmuş, yaşadıkları dönemdeki ve kendilerinden sonra gelen şairleri fazlasıyla etkilemiştir.

Klasik Türk edebiyatı, kendisine has bir sanat ve estetik anlayışıyla, “edebi” ve “ebedi” olanı bulan varlığını altı asır sürdürmüş bir edebiyattır. Divan edebiyatı üzerine çalışma yapan değerli birçok hocamız Divan şairlerimizin sevgili hakkındaki düşüncelerini pek çok makale, kitap ve tezle ortaya koymuşlardır. Biz de bu örneklerin bazılarından istifade ederek Şeyhi ve Nedim'in, sevgili hakkındaki fikirlerini tespit etmek istedik. Tezimizin karşılaştırma bölümünde iki şairin şiirlerindeki benzer ve farklı noktaları ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızda tahlil konusunda Dr. M. Nejat Sefercioğlu'nun, “Nev'î Divanı Tahlili” adlı eserini esas aldık. Bu konuda yapılan diğer tahlil çalışmalarını da gördük. Daha sonra Mustafa İSEN ve Cemal KURNAZ'ın “Şeyhi Divanı”nı; Muhsin MACİT'in de “Nedim Divanı”nı tarayarak sevgili ve sevgilinin güzellik unsurlarının yer aldığı beyitleri fişledik. Gazellerdeki güzellik unsurlarını belirledikten sonra onları benzetildikleri unsurlar açısından ele alıp ayrıntılı bir şekilde inceledik. Bu çalışmamızla Şeyhî'nin 15. yy'da getirmeye çalıştığı yenilikleri gözler önüne sererken; Nedîm'in 18.yy'da sevgiliyi somutlaştırıp, divan şiirinin kalıplarını genişlettiğini gördük.

Tezimizde ilk önce Şeyhî'nin gazellerinin güzellik unsurlarının açıklamalı tasnifi yapıldı. Daha sonra Nedîm'in gazellerindeki güzellik unsurlarının açıklamalı tasnifine yer verildi. III. Bölümde her iki şairdeki güzellik unsurlarını benzer ve farklı yönlerden mukayese ettik. Çalışmamızda örnek verdiğimiz beyitlerin numaralarının başına, G gazel, şeklinde kısaltmalar kullandık. Bu kısaltmadan önceki sayıda beytin sayfa numarasını; sonrakinde ise gazel ve beyit numarasını verdik. Çalışmamızda yararlandığımız ve yararlanılabilecek kaynakları kaynakça bölümünde gösterdik.

Çalışmalarım esnasında bana yol gösteren, her aşamada desteğini esirgemeyen, hepsinden önemlisi bana bu çalışma imkanını veren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. H.Feridun GÜVEN' e teşekkürü bir borç bilirim.

Ömriye BAYRAK

Nisan 2012

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRÜ ONAYI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xxii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYHİ’NİN GAZELLERİNDE SEVGİLİDEKİ GÜZELLİK UNSURLARI

1.SEVGİLİ.....	9
1.1.UMUMİ OLARAK SEVGİLİ.....	9
1.2.SEVGİLİYLE İLGİLİ TASAVVURLAR.....	16
1.2.1.İsa (Mesih), Ahmet(Muhammed), Hızır, İskender, Süleyman, Nuh, Ruhü’l Kudüs.....	16
1.2.2.Peri.....	18
1.2.3.Melek, Huri.....	19
1.2.4.Şem‘.....	20
1.2.5.Padişah, Şah, Şeh, Sultan.....	20
1.2.6.Can.....	22
1.2.7.Gül, Serv.....	22

1.2.8.Ay(Kamer, Mehlika), Güneş (Afitab)	24
1.2.9.İnci(Dürr), Güher.....	25
1.2.10.Âhû, Hümâ.....	26
1.2.11.Büt, Büt-i Ra'nâ, Sanem.....	27
1.2.12.Ömür, Yaş.....	28
2.SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI.....	29
2.1.SAÇ(GİSÛ, ZÜLF)	29
2.1.1.Umumi Olarak Saç.....	29
2.1.2.Saç İle İlgili Tasavvurlar.....	32
2.1.2.1.Zencir, Halka, Silsile.....	32
2.1.2.2.Yılan (Mâr)	33
2.1.2.3.Tesbih.....	34
2.1.2.4.Dâm(Tuzak,Ağ), Ukde(Düğüm).....	34
2.1.2.5.Kemend.....	35
2.1.2.6.Fettân, Perişân, Târumâr.....	36
2.1.2.7. Akşam, Gece(Şam, Şeb)	37
2.1.2.8.Leylî, Hindû, Habeşî.....	38
2.1.2.9.Anber, Müşk, Muanber, Bûy.....	38
2.1.2.10.Reyhan,Sünbül,Benefşe.....	40
2.2.PERÇEM, TURRA.....	41
2.3.ALIN.....	41
2.4.KAŞ(EBRÛ).....	42
2.4.1.Umumi Olarak Kaş.....	42
2.4.2.Kaş İle İlgili Tasavvurlar.....	43

2.4.2.1.Mihrâb, Kible, Secdegâh.....	43
2.4.2.2.Hîlâl(Yeni ay,Mâh-ı nev), Iyd Ayı.....	44
2.4.2.3.Yay, Keman, Haçer.....	45
2.4.2.4.Nun.....	45
2.4.2.5.Fitneci(Fitne-i âhir zamân)	46
2.4.2.6.Sâyebân.....	46
2.5.GÖZ(ÇEŞM).....	47
2.5.1.Umumi Olarak Göz.....	47
2.5.2.Göz İle İlgili Tasavvurlar.....	48
2.5.2.1.Câdû, Efsunlu.....	48
2.5.2.2.Mest, Mestâne, Mahmûr, Bîmâr(Hasta)	49
2.5.2.3.Hûni, Kan İçici, Haramî.....	50
2.5.2.4.Fitneci, Fettân, Ahû.....	51
2.5.2.5.Badem, Nergis(Nergis-i Mestâne)	52
2.6.GAMZE(YAN BAKIŞ)	52
2.6.1.Umumi Olarak Gamze.....	52
2.6.2.Gamze İle İlgili Tasavvurlar.....	53
2.6.2.1.Ok(Tîr,Peykân, Hadeng)	53
2.6.2.2.Kılıç(Tîr)	54
2.6.2.3.Kan İçici.....	55
2.6.2.4.Sihr.....	55
2.7.KİRPİK.....	56
2.7.1.Umumi Olarak Kirpik.....	56
2.7.2.Kirpik İle İlgili Tasavvurlar.....	56

2.7.2.1.Ok.....	56
2.7.2.2.Neşter.....	57
2.7.2.3.Diken.....	57
2.8.YÜZ ve YANAK(CEMÂL; RÛH,İZÂR)	57
2.8.1.Umumi Olarak Yüz ve Yanak.....	57
2.8.2.Yüz ve Yanak İle İlgili Tasavvurlar.....	59
2.8.2.1.Güneş(Afitâb, Şems), Ay(Meh-i Tabân, Kamer, Meh-rû)	59
2.8.2.2.Gül, Gülşen(Gül Bahçesi), Gül-sitân(Gül Bahçesi), Lale, Lale-rû, Gül-rû	61
2.8.2.3.Mum(Çerağ, Şem)	65
2.8.2.4.Ayna(Ayîne), Su(Ab-ı hayat)	66
2.8.2.5.Ayet, Mushaf, Nûr Sûresi, Ka'be.....	66
2.9.BEN(HÂL)	68
2.9.1.Umumi Olarak Ben.....	68
2.9.2.Ben İle İlgili Tasavvurlar.....	69
2.9.2.1.Nokta,Karabiber(Fülfül), Karanfil, Dâne.....	69
2.9.2.2.Hindû.....	70
2.10.HAT(AYVA TÜYLERİ)	71
2.10.1. Umumi Olarak Hat.....	71
2.10.2.Hat İle İlgili Tasavvurlar.....	72
2.10.2.1.Sebz, Sebze-zâr.....	72
2.10.2.2.Yazı, Rika, Nûr Sûresi, Ayet, Rahmet Ayeti, Can Nüşası.	73
2.10.2.3.Müşg, Gül, Semen, Reyhan.....	74
2.10.2.4.Gubâr(Toz)	74

2.10.2.5.Mûr(Karınca), Mâr(Yılan)	75
2.10.2.6.Kara Yazı.....	75
2.11.AĞIZ(DEHÂN)	76
2.11.1.Umumi Olarak Ağız.....	76
2.11.2.Ağız İle İlgili Tasavvurlar.....	77
2.11.2.1.Gonca.....	77
2.11.2.2.Nokta, Mühr, Hokka.....	77
2.11.2.3.Şeker, Şîrîn.....	78
2.12.DUDAK(LEB)	78
2.12.1.Umumi Olarak Dudak.....	78
2.12.2.Dudak İle İlgili Tasavvurlar.....	80
2.12.2.1.Şarap, Nukl(Meze), Kadeh.....	80
2.12.2.2.La'l, Yâkut.....	81
2.12.2.3.Hokka, Hatem.....	82
2.12.2.4.Dermân, Şifa Verici, Can Tabibi, Can Çeşmesi.....	82
2.12.2.5.Şeker(Şirin)	83
2.12.2.6.Hz. İsâ, Mesih, Ab-ı Hayat, Ab-ı Hayvan, Çeşme-i Hayvan, Kevser.....	84
2.12.2.7.Kan.....	86
2.12.2.8.Gonca, Gül, Erguvân, Lale.....	86
2.13.BOY(KADD,KÂMET, ENDÂM)	88
2.13.1.Umumi Olarak Boy.....	88
2.13.2.Boy İle İlgili Tasavvurlar.....	89
2.13.2.1.Serv.....	89

2.13.2.2.Çenâr, Sanavber.....	91
2.13.2.3.Tûbâ.....	92
2.13.2.4.Elif.....	92
2.13.2.5.Kıyâmet, Afet.....	93
2.14.DİŞ(DENDÂN)	94
2.14.1.Diş İle İlgili Tasavvurlar.....	94
2.14.1.1.İnci(Dürr, Lü'lü), Dürdâne, Gevher, Sadef.....	94
2.15.BEL(MİYÂN)	95
2.15.1.Umumi Olarak Bel.....	95
2.15.2.Bel İle İlgili Tasavvurlar.....	96
2.15.2.1.Kıl.....	96
2.15.2.2.Kıl u Kâl(Dedi-kodu)	96
2.15.2.3.İnce Hayal.....	96
2.15.2.4.Hatt(Çizgi)	97
2.16.TEN, ENDAM.....	97
2.16.1. Umumi Olarak Ten.....	97
2.16.2.Ten İle İlgili Tasavvurlar.....	97
2.16.2.1.Gümüş(Simin-ten).....	97
2.16.2.2.Gül, Semen.....	98
2.16.2.3.Bağ.....	98
2.16.2.4.Nur.....	99
2.17.EL, PARMAK.....	99
2.18. AYAK(KADEM, PAY)	100
2.19.BALDIR(SÂK)	102

3.SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR.....	103
3.1.BÛSE.....	103
3.2.SÖZ.....	103
3.3.KÛY(MAHALLE)	104
3.4.EŞİK(ÂSİTÂNE), KAPI.....	105
3.5.HANDE(TEBESSÛM), NAZ.....	108
3.6.GÖNÛL.....	109
3.7. ‘İTÂB(AZARLAMA, PAYLAMA)	109

İKİNCİ BÖLÜM

NEDİM’İN GAZELLERİNDE SEVGİLİDEKİ GÜZELLİK UNSURLARI

1.SEVGİLİ.....	110
1.1.UMUMİ OLARAK SEVGİLİ.....	110
1.2.SEVGİLİ İLE İLGİLİ TASAVVURLAR.....	113
1.2.1.Peri.....	113
1.2.2.Sultan, Şah, Şeh, Efendi.....	115
1.2.3.Gonca, Gül, Gülşen, Serv.....	116
1.2.4.Mah, Meh, Mihr, Kamer, Hurşid, Aftab.....	118
1.2.5.Cüvan, Tıfl, Yavru.....	119
1.2.6.Sîm, Endâm, Elmas.....	120
1.2.7.Câdû, Sihirbâz.....	120
1.2.8.Şahin, Kumru, Şeh-bâz, Tavus, Ahû.....	121
1.2.9.Büt, Sanem.....	122
1.2.10.Şuh, Fettân, Afet, Fitneci, Mekkâr.....	122

1.2.11.Misafir, Yâr, Sevdîğim, Cân, Cânân, Cân Paresi, Mahbûb, Nigar.....	124
2.SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI.....	126
2.1.SAÇ(ZÜLF, GİSÛ).....	126
2.1.1.Umumi Olarak Saç.....	126
2.1.2.Saç İle İlgili Tasavvurlar.....	128
2.1.2.1.Zencir.....	128
2.1.2.2.Kemend.....	128
2.1.2.3.Zırh.....	129
2.1.2.4.Hârût.....	129
2.1.2.5.Hümâ.....	129
2.1.2.6.Leyla.....	129
2.1.2.7.Sünbül.....	130
2.1.2.8.Anber, Şebboy, Müşk.....	130
2.2.ALIN(CEBÎN, CEBHE)	131
2.3.KAŞ.....	132
2.3.1.Umumi Olarak Kaş.....	132
2.3.2.Kaş İle İlgili Tasavvurlar.....	132
2.3.2.1.Hilâl.....	132
2.3.2.2.Yay, Keman, Haçer, Kılıç.....	132
2.3.2.3.Nun.....	134
2.4.GÖZ(ÇEŞM, DÎDE)	135
2.4.1.Umumi Olarak Göz.....	135
2.4.2.Göz İle İlgili Tasavvurlar.....	136

2.4.2.1.Sâhir(Büyücü)	136
2.4.2.2.Mahmûr, Dîde-i Mest, Kâfir.....	137
2.4.2.3.Ahû, Gazâl, Fettân, Şûh, Bût-i Tannâz.....	138
2.4.2.4.Bâdam, Nergis.....	139
2.4.2.5.Şahin, Şahbâz, Kumrî, Semmûr(Samur).....	140
2.5.GAMZE.....	141
2.5.1.Umumi Olarak Gamze.....	141
2.5.2.Gamze İle İlgili Tasavvurlar.....	141
2.5.2.1.Hançer, Tig, Tîr.....	141
2.5.2.2.Cellad, Neşter.....	142
2.5.2.3.Fettân.....	142
2.5.2.4.Hun-hâr.....	143
2.6.KİRPİK(MÜJE, MÜJGAN).....	143
2.6.1.Umumi Olarak Kirpik.....	143
2.6.2.Kirpik İle İlgili Tasavvurlar.....	143
2.6.2.1.Ok(Tîr), Hançer.....	145
2.6.2.2.Güneş Işınları.....	146
2.7.YÜZ ve YANAK(CEMÂL; RÛ, RÛY, RÛH, RÛHSAR, ÇEHRE, ARIZ)...	144
2.7.1.Umumi Olarak Yüz ve Yanak.....	144
2.7.2.Yüz ve Yanak İle İlgili Tasavvurlar.....	145
2.7.2.1.Güneş(Mihr), Ay(Mâh, Meh-rû).....	145
2.7.2.2.Cennet, Gülşen, Lâle, Gül, Gül Yapağı.....	147
2.7.2.3.Şem'.....	148
2.7.2.4.Şarap, Kadeh.....	148

2.7.2.5.Peri.....	149
2.7.2.6.Allık(Gâze)	149
2.7.2.7.Şeftali.....	149
2.8.BEN(HÂL)	150
2.8.1.Umumi Olarak Ben.....	150
2.8.2.Ben İle İlgili Tasavvurlar.....	150
2.8.2.1.Habbe, Dâne, Fülful, Pâsbân.....	150
2.8.2.2.Misk, Şebboy, Yıldız.....	151
2.8.2.3.Hindû, Firengistân, Kâfir, Fitne.....	151
2.9.HAT(AYVA TÜYLERİ)	152
2.9.1.Umumi Olarak Hat.....	152
2.9.2.Hat İle İlgili Tasavvurlar.....	153
2.9.2.1.Sebz.....	153
2.9.2.2.Mushaf, Ayet, Kitab, Büyü Sayfası, Berceste Mısra.....	153
2.9.2.3.Hâle.....	154
2.9.2.4.Kahve.....	155
2.9.2.5.Örtü, Samur.....	155
2.9.2.6.Hased Günü.....	155
2.10.AĞIZ(DEHÂN, DEHEN)	156
2.10.1.Umumi Olarak Ağız.....	156
2.10.2.Ağız İle İlgili Tasavvurlar.....	156
2.10.2.1.Gonca, Gül.....	156
2.10.2.2.Şarap.....	157
2.10.2.3.Şeker.....	157

2.10.2.4.Teng.....	157
2.10.2.5.Sır.....	158
2.10.2.6.Makas.....	158
2.11.DUDAK(LEB)	159
2.11.1.Umumi Olarak Dudak.....	159
2.11.2.Dudak İle İlgili Tasavvurlar.....	160
2.11.2.1.Şarap, Kadeh, Meze(Nukl)	160
2.11.2.2.La'l, Bedahşân, Gevher.....	162
2.11.2.3.Nûş(Bal), Şeker(Şirin), Gülşekker.....	163
2.11.2.4.Ab-ı Hayat, Pınar, Merhem, Can.....	164
2.11.2.5.Kiraz, Fıstık(Piste)	165
2.11.2.6.Gonca, Gül.....	166
2.11.2.7.Mühr(Nigîn)	166
2.12.ÇENE(GABGAB)	167
2.12.1.Çene İle İlgili Tasavvurlar.....	167
2.12.1.1.Elma(Sîb), Çeh.....	167
2.12.1.2.Turunç.....	168
2.13.GERDÂN(GERDEN)	168
2.13.1.Umumi Olarak Gerdân.....	168
2.13.2.Gerdân İle İlgili Tasavvurlar.....	168
2.13.2.1.Kâfur.....	168
2.13.2.2.Gümüş(Gerden-i Simîn)	169
2.13.2.3.Av Yeri(Gerden-i Nahcîr)	169
2.14.BOY.....	169

2.14.1.Umumi Olarak Boy.....	169
2.14.2.Boy İle İlgili Tasavvurlar.....	170
2.14.2.1.Serv.....	170
2.14.2.2.Fidan(Nihâl)	171
2.14.2.3.Gülbün.....	172
2.14.2.4.Beyt-i İntihâb, Mısra ^ç (Mısra ^ç -ı Resâ, Berceste Mısra ^ç)	172
2.14.2.5.Fıskiye(Fevvâre)	172
2.14.2.6.Ömür.....	173
2.15.GÖĞÜS(SÎNE)	173
2.15.1.Umumi Olarak Göğüs.....	173
2.15.2.Göğüs İle İlgili Tasavvurlar.....	174
2.15.2.1.Gül(Gül-zemin-i Sîne)	174
2.15.2.2.Billûr.....	174
2.15.2.3.Güneş.....	174
2.15.2.4.Kadeh.....	174
2.15.2.5.Ayna(Ayîne).....	175
2.16.OMUZ(DÛŞ)	175
2.17.PAZU(BÂZÛ).....	175
2.18.BEL(MİYÂN)	176
2.18.1.Umumi Olarak Bel.....	176
2.18.2.Bel İle İlgili Tasavvurlar.....	176
2.18.2.1.Mû(Kıl), Hayâl.....	176
2.19.GÖBEK(SÛRÎN, NÂF)	177
2.20.TEN, ENDÂM.....	177

2.21.EL, PARMAK(ENGÜŞT)	179
2.22.AYAK(PÂ,PÂY, PEY)	180
2.23.BALDIR(SÂK)	180
3.SEVGİLİYLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR.....	181
3.1.BÛSE.....	181
3.2.SÖZ(GÜFTÂR), NUTK, TEKELLÛM(KONUŞMA), SES(AVÂZ), DİL(ZEBÂN)	182
3.3.KÛY-I YÂR.....	183
3.4.DERGÂH, RAH, HÂK-İ RÂH, BÛNYÂD.....	184
3.5.NAZ.....	185
3.6.BAKIŞ(NİGÂH, NİGEH)	188
3.7.GÜLÜŞ(HANDE, KAHKAHA).....	189
3.8.REFTÂR(HİRÂM)	190
3.9.‘İTÂB(AZARLAMA, DARILMA)	190

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEYHİ VE NEDİM’İN GAZELLERİNDE SEVGİLİDEKİ GÜZELLİK UNSURLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

1.SEVGİLİ.....	191
1.1.UMUMİ OLARAK SEVGİLİ.....	191
2.SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI.....	203
2.1.SAÇ.....	203
2.2.KAŞ.....	204
2.3.GÖZ.....	205
2.4.GAMZE.....	206
2.5.KİRPİK.....	207

2.6.YÜZ ve YANAK.....	207
2.7.BEN.....	209
2.8.AYVA TÜYLERİ.....	210
2.9.AĞIZ ve DUDAK.....	211
2.10.BOY.....	212
2.11.BEL.....	213
2.12.ÇENE ve GERDAN.....	214
SONUÇ.....	217
KAYNAKÇA.....	221
.	

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.t	: Adı geçen tez
B	: Beyit
C	: Cilt
G	: Gazel
K	: Kaside
s	: Sayfa
v.b	: ve benzeri
v.d.	: ve diğerleri
N.D.	: Nedîm Divânı
Ş.D.	: Şeyhî Divânı

GİRİŞ

Divan edebiyatı olarak da adlandırılan Klasik Türk Edebiyatı altı yüz yıllık bir geçmişe sahiptir. İçerisinde tasavvuf, dini ilimler, belagat, musiki, tıp gibi konuları barındıran bizi biz yapan kültürel unsurların olduğu bir edebiyattır. Belli kuralları olan, bu kurallar çevresinde yüzlerce şairi yetiştirmiş bir sanat okuludur.

Divan şairleri şiirin bir söz sanatı ve söyleyiş ustalığı olduğunu bilirler. Bundan dolayı Divan edebiyatının ortak malzemesini belli şekiller içerisinde ifade ederken daima güzel ve ahenkli bir söyleyiş ortaya koyabilmenin peşinde koşmuşlardır. Bunu da ancak şahsi kabiliyetleri ölçüsünde başarmışlardır. Bu yüzden Divan şiirinde edebi kültürün ve teknik alışkanlığın yanında sanatkâr yaratılışın ve kabiliyetin rolü çok büyüktür. Divan şiirimizin büyük şairleri diğer şairlerle aynı malzemeyi, aynı nazım şekillerini ve aynı vezni kullandıkları halde şahsi kabiliyetleri sayesinde onların üstüne çıkmışlar ve eserlerinde gerçek şiiri yakalayabilmişlerdir ¹. Bu şairlerden ikisi de şüphesiz kendi yüzyıllarına damgalarını vurmuş Şeyhi ve Nedim'dir.

Sevgili Divan şiirini anlamadaki en önemli karakterlerdendir. Onun farklı kimliklerle karışımına çıkmasının Divan şiirinin mecazi tarzı ile birlikte pek çok nedene dayanmaktadır. İslam dinindeki sanat anlayışı tasavvuf, sosyalleşme, kültürel ve milli etkiler bunların en önemlilerindendir. Gerçek-mecaz arasında sevgili, tasavvufunda etkisiyle değişken özellikler göstermektedir. Divan şiirindeki sevgili bazen tamamen soyut ve erişilmez iken bazen de gerçek hayatla bağlantı kuran, gerçek hayattan izler taşıyan bir karakter olabilir. Şeyhi'de soyut ve ulaşılmaz, Nedim'de ise gerçek hayattan bir sevgilidir karşımıza çıkan. Şeyhi geleneğin takipçisiyken, Nedim genelde geleneğe aykırı bir kişilik sergiler. Şeyhi'deki sevgili idealize edilmiş, beşerin üstünde bir güzellik timsalidir. Nedim' in sevgililerini ise mecliste, bağda, çemende görürüz. Nedim onlara sarılır, öper, ellerinden tutup gezintiye çıkarır. Onun sevgilileri kanlı canlı Rum dilberleridir. Dokunulan, öpülen dünyevi sevgililerdir.

Gazellerinde Şeyhi'yi pervasız görüyoruz. Hâfız-ı Şîrâzî ve Selmân-ı Sâveci'nin yolunda yürür. Yalnız kendisinde Hâfız ve Selmân derecesinde şiir kudreti; terkebî görüş yoktur. Bundan başka onların elinde zevk ve vecd unsurlarını oyuncak haline getiren

¹ MAZIOĞLU, Hasibe. *Nedim*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları/868, Ankara 1988, s. VIII.

ananeleri kökleşmiş, derinleşmiş bir dil vardı. Bu bakımdan Şeyhî bu vecdi onlar kadar duymuş olsa bile o derece ifade edememiştir. Öz Türk dili her lehçede feci bir ihmale uğramasaydı Şeyhî'nin daha çok mühim eserler vücuda getirmesi kabil olabilirdi. Bazen onda öyle kuvvetli çıkışlar vardır ki bu ruhî kuvvetinin yüksekliğine dalâlet eder. Bu kudreti her zaman göstermemesi kendi ihtiyarı haricinde sebeplerin zaruretindendir. Bütün bunlara rağmen denebilir ki gazel vadisinde Nesîmî müstesna, tasavvufu, insanı mecaz ve hakikat arasında gezdirebilecek bir şiir, hassasiyet ve zeka kudreti ile ilk terennüm eden Şeyhî'dir. Tasavvufu ince bir şiir haline getirebilmiştir. Mecazî aşk ile hakikî aşk arasında kuvvetli bağlantılar bulunduğunu sezmiş, zühde karşı rindliği muvaffakiyetle müdafaa etmiştir ².

Şeyhî'nin felsefesi Müslümanlık esasına dayanır. Tasavvuf vadisinde biraz serbest tefekküre yükselirse de kısmen tasavvufî telakkiden kısmen de Müslümanlığın hayat hakkındaki akidesinden mülhem olmuştur. Bu husustaki fikrini tamamen Sa'dî'den almıştır. Dünyanın nakşına aldanmamalıdır. En ziyade ikbale mazhar olanlar nihayet mahvolup gitmişlerdir. Dünyada mücerret olan yani fani zevklere kıymet vermeyen insan bahtiyardır. Bu faniliğin arkasında ebedî olan ilâhî varlığa inanmalı; iradesini kâinatın umumi ahengine uydurmalıdır. İnsan kendisinde tecellî eden ilâhî hakikat nokta-i nazarından en büyük kıymeti temsil eder. Her iş mukadderdir. Bununla beraber Allah'ın emirlerini tamamı ile yerine getirmeli ve şükretmelidir ³.

14üncü ve 15inci asırlarda Anadolu'da yetişen Türk şairlerinin eserleri tetkik edilirse bu sanatkârların; tasavvufu İran mutasavvıflarının kullandıkları remizlerle terennüm ettikleri görülür. Tasavvufî nazariyeleri Senâî, Ferîüddin-i Attâr yolunda açık ve kısmen remizsiz yazan Türk şairleri yavaş yavaş bu felsefî görüşü mecazi aşk ile karıştırmışlardır. Kemâl-i Hocendî, Selmân-ı Sâvecî, Hâfız-ı Şîrâzî gibi büyük şairler tarafından kullanılan bu üslûp Şeyhî'yi cezbetmiştir. Onların elinde ince ve seyyal bir mahiyet alan tasavvuf bizim Divan edebiyatımıza asıl bu sima ile girer . Tababet tahsili için İran'a giden Şeyhî böyle bir muhitin kuvvetli çemberi içine girmişti. Anadolu sahası ise Şeyhî'den evvel tasavvufî mesnevî edebiyatının çok feyizli inkişafını görmüştü. Böyle olgun bir muhit içinden bu cereyanın kaynağına giden Şeyhî, Hüsrev ü Şîrîn tercümesiyle

² TARLAN, Ali Nihat. a.g.e. s. 53.

³ TARLAN, Ali Nihat. a.g.e. s. 55.

İran tasavvufuna yakından temas ettiğini bize gösterir. Muhtelif membalara nazaran “Hacı Bayram-ı Velî”ye intisap ederek yalnız sözle değil fiilen de derviş olmuştur⁴.

Ali Nihat Tarlan Hoca, Şeyhi’nin divanında esaslı olarak üç büyük cephe bulmuştur:

1-Dinî, fikrî cephe(Tasavvuf)

2-Hayat, şahsiyet ve muhitine dair izler

3-Sanat cephesi⁵

Nedim Divan Edebiyatımızda özel bir edebi kişiliğe sahip olan büyük şairlerimizdendir. O, yetiştiği devir, gördüğü medrese tahsili ve aldığı edebi kültür bakımından bir Divan şairidir. Nedim de Divan Edebiyatımızın öteki şairleri gibi bu edebiyatın ortak malzemesini kullanarak kasideler, gazeller, şarkılar, kıt’alar, rubailer, mesneviler v.b. yazmıştır. O, şiirlerinde Arapça, Farsça kelimeleri ve tamlamaları, Divan şiirinin belli benzetmelerini, mecazlarını ve mazmunlarını kullanmıştır. Ancak, Nedim yaşamayı, eğlenmeyi seven neşeli yaratılışı, üstün şairlik yeteneği ve yüksek zevki ile şiirlerinde öbür Divan şairlerinde göremediğimiz veya çok az bulabildiğimiz birtakım değişiklikler göstermiştir. O, yaratılışındaki bu özellikler dolayısıyla Divan şairlerimizin tabiatı, insanı kalıplaşmış belli benzetmeler ve mazmunlar arkasından seyreden sun’î ve soyut dünyasından olabildiğince ayrılarak yaşadığı hayatı, tabiatı ve çevresini gerçekteki görünüşleriyle verebilmiştir. Nedim bunları yaparken onun ufkunu açacak dışarıdan herhangi bir pencere söz konusu değildir. O, şair yaratılışının ve şiir zevkinin yardımıyla geleneğin dışı kapalı katı çemberinden çıkmaya çalışmıştır ⁶. Yani Nedim bütün Divan şairleri gibi geleneğe uymuş, ama bazı şiirlerinde de yeteneğini farklı yönleriyle ortaya koymuştur.

Nedim’in Divan şiirine yenilik getirdiğini söyleyenler, klasikleşmiş kalıpların dışına çıktığını, bilinen mazmunlarla yetinmediğini, yaşanan hayatı yansıttığını, yalın, akıcı bir söyleyişe sahip olduğunu; şiirlerinde neşe ve alayın, ten zevkinin dile getirildiğini ileri sürerler. Ama ondan önceki Divan şiirine bir göz atılacak olursa, bu sayılanların hiç de yeni olmadığı görülür. Söz gelimi Sabit, yeni bir söyleyişe ulaşmayı, yeni mazmunlar yaratmayı tek amaç edindiği gibi, Şeyhülislam Yahya “rindâne” bir

⁴ TARLAN, Ali Nihat. *Şeyhî Divanı’nı Tetkik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.25.

⁵ TARLAN, Ali Nihat. a.g.e. s. 17.

⁶MAZIOĞLU, Hasibe. a.g.e. , s.28.

tutumla dindışı şiirin temlerini işlemekten sakınmaz. Divan şairlerinin şiirlerini nitelerken kullanılan “rindâne, âşıkâne, şûhâne, hakîmâne” gibi sıfatlardan Nedim’e en çok yakışan şûhâne sıfatı, ondan önce gelmiş geçmiş birçok şair için kullanılabilir. Dahası, Nedim’deki neşe ve humor Baki’de bile bulunabilir. Yaşanan hayatın yansıtılması, yerel renkler gibi özellikler ise din-dışı şiirin hiç de uzağında olmadığı öğelerdir. Hele Rumelili şairlerde yerel renk, neredeyse genellenebilecek ortak bir özelliktir. Kısacası Nedim’i gelenekten koparmak mümkün değildir. Ama onun şiirini, Divan geleneği içine oturtuktan sonra, “kendi içinde ele alacak olursak, onda kendisinden önce gelenlerden, hatta çağdaşlarından ayrılan, realite ile hepsinden başka ve çok daha sıcak bir şekilde kaynaşmış bir tarafın da bulunduğu görülür ⁷. Başka bir söyleyişle Nedim, dış dünyadan aldıklarını, duyduğu gibi verir. İzlenimlerini ve gözlemlerini soyutlaştırarak bir süs gibi kullanmaz. Şiirlerinde de yaşadığı, duyduğu, gördüğü sezilir. Minyatürle resim arasındaki fark neyse kendinden öncekilerle Nedim arasındaki fark da odur. “Güzel, sevgili, mey” mazmunluktan çıkar onun söyleyişinde. Duygu ya da duyuş izlenimle birleşir, okuyanın gözünde bir resim olur çıkar ⁸.

Nedim’in san’atı nasıldır ve ne gibi orjinaliteyi ihtiva eder? Bu soruya hemencecik ve tek sözle cevap vermeye imkân yoktur. Nedim’i zamanındaki şâirlerle divan zihniyetine göre münekkit sayabileceğimiz şuara tezkirecileri, takdir etmişler, övmüşler, onda bir yenilik bulmuşlardır. Şehit Ali Paşa’nın sadareti zamanında Hamzaviliğe intisab ettiği anlaşılan Nedim tasavvufu hiç benimsememiştir. Paşa’nın kutupluğunu tasdik etmesine rağmen onu sûfî bir şair saymamıza imkan yoktur ⁹.

Felsefe yapmak, hikmetler savurmak Nedim’in mizacına uymadığı gibi, dinî şiirler yazmayı da yaratılışına karşı samimiyezsizlik saymıştır. Çünkü o, dünyaya bağlı, yaşamayı eğlenmeyi seven, neşeli bir şairdir. “Gülelim oynayalım kâm alalım dünyadan” mısraında hayat felsefesini açıklamıştır. Feleğin sanat ve hüner sahiplerini ondurmayan ezeli âdetinden bütün Divan şairleri gibi Nedim de önceleri yakınmışsa da Damat İbrahim Paşa’nın sadrazam oluşu ile on üç yıl kadar süren zevk ve eğlence devrinde kendi yaratılışına, en uygun ortamı bulmuştur. Bu yüzden Lâle Devri diye adlandırılan bu devirde, başta padişah ve sadrazam olduğu halde devlet erkânının saraylarda, yeni

⁷TANPINAR, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergah Yayınları, İstanbul 1992, s.178.

⁸ ÖZKIRIMLI, Atilla. a.g.e. , s. 17-18ö:.

⁹GÖLPINARLI, Abdülbaki. *Nedim Divanı*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1951, s. XIV-XV.

yapılan köşklere ve yalılarda, yazın Çerağın sefalari, kışın helva sohbetleri ve musikî âlemleri ile geçen eğlence hayatının en neşeli ve coşkun şairi Nedim olmuştur. Bu eğlencelerde çok defa devrin tanınmış öteki şairleri de bulunmuş, padişaha ve İbrahim Paşa'ya onlar da kasideler sunmuşlar, şarkılar yazmışlar, tarihler düşürmüşlerdir. Bu şairlerin şiirleri bugün divanlarının sahifelerinden dışarı çıkamadığı halde, o devrin neşesini bize sadece Nedim'in şiirleri duyurabilmiştir. Lâle Devri İstanbul'unun yapıları, eğlence yerleri, âdetleri, kıyafetleri Nedim'in şiirlerinde bütün canlılığı ve güzelliği ile yaşamaktadır. Çünkü o, Divan şairleri gibi belli mazmunlar, gayri tabiî benzetmelerle gerçeği vermeyen soyut tasvirler yapmamış; hayatı, çevresini, tabiatı, yaşadığı ve gördüğü gibi vermiştir. Büyük bir samimiyetle çekinmeden dile getirdiği duygularını, İstanbul şivesinin en zarif ifade biçimiyle ebedileştirmesini bilmiştir. Nedim, yaratılıştaki şairlik kabiliyetini, gelmiş geçmiş Türk şairlerini, Arap ve İran edebiyatlarını okuyarak gelmiştir. Nedim'in geniş bir edebî kültürü, yüksek bir sanat zevki vardır. 15. Yüzyılda Doğu Türkçesiyle yazmış olan Türk Edebiyatının en büyük şairlerinden Ali Şir Nevâî'yi okumak için Çağatayca öğrenmiş, kendisi de Çağatayca bir gazel yazmıştır. Arap ve İran edebiyatlarının ünlü şairleri dışında adları pek tanınmamış şairlerini bile okuduğu anlaşılmaktadır ¹⁰.

Şüphesiz ki, her seferinde Nedim'i yeni bulamayız. Onda, hem fazlasıyla, eski vardır. Hatta bizi, bugün yazılmış gibi tatmin eden mısraları bile eskinin sadık devamıdır. Ne muhiti, ne yetişme tarzı, ne dehasını yoğuran an'ane, onun kesin olarak ve baştan aşağı yeni olmasına elverişli değildi. Böyle kesin ayrılığı, ancak kendisinden önce gelen bir fikir hareketi hazırlayabilirdi. Halbuki devrinde eski ideoloji, olduğu gibi kesin ve dar çerçevesiyle devam ediyordu. Dıştan gelen hiçbir örneği yoktu. Nedim sadece kabiliyetleri, sezişi ile ve şüphesiz ki mısra yapısında asırlardan beri devam eden bir tekâmülün kendisine hazırladığı imkanlardan faydalanarak an'aneyi bazı noktalardan zorladı. Daha doğrudan doğruya konuştu. Hayat aşkı, kendine mahsus âleme olan bağlılığı, renk sevgisi kendisine yardım etti ¹¹.

Batıda Avusturya ile Rusya'nın askeri; Fransa'yla İngiltere'nin de siyasi, ticari ve iktisadi tazyiki altındayken, bir taraftan da doğuda İran'la, memleket içinde de eşkıya ve

¹⁰ MAZIOĞLU, Hasibe. a.g.e. , s. 30-31.

¹¹ ÖZKIRIMLI, Atilla. Türk Edebiyatının Ustaları, Nedim, Hayatı-Sanatı-Eserleri, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 27.

isyanlarla uğraşmak zorunda kalan devletin en buhranlı devirlerinden birinde yaşayan Nedim, herkes gibi, ya dini, manevi bir teselli arayacak, ya da işi olurluna, olacağına bırakarak, fırsat bulabilirse, zevkinin peşinde koşacaktı. Önce birinci yolu deneyerek Gülşeni tarikatına giren şair fırsat bulunca, İbrahim Paşa'nın ve diğer devlet adamlarının tertipedikleri eğlence âlemlerinin “bülbul-i şeyda”sı oldu ¹².

Nedim'in şiirlerinin iç yapısında dikkatimizi çeken en belirgin özelliklerden birisi hayalleridir. Nedim, üstün sanat zevki ile ince ve renkli hayaller yaratabilen bir şairlik yeteneğine sahiptir. Nedim'in muhayyilesi o kadar verimlidir ki, muhayyilesinden bir gül istese muhayyilesi ona gülistan dolusu gül verir:

Tab'ım o bâğbân-ı giran-dest-mâyedir
Kim bir gül istesem bana bir gülsitan verir

Her harf-i şûhu bülbul-i şeydâya nazmımın
Bir gülsitan tebessüm-i gül armağan verir¹³

Dindışı divan edebiyatı ile ilgili birikimleri edinen bir şair, zaman zaman tasavvuf konularından da izler taşıyan mısralar söyleyebilir. Bu tutum ona tasavvuf şairi ünvanını vermez ¹⁴. Divan şiirinde mutasavvıf şairlerin yanı sıra din dışı konularda yazan şairler de tasavvuftan bahsetmişlerdir. Buna karşılık tasavvufi bir şair de din dışı şairler gibi meyhaneden, şaraptan, sevgiliden ve sevgilinin güzelliklerinden bahsetmek gereğini duymuş ve bunu remiz olarak söylediklerini vurgulamışlardır ¹⁵. Biz de bu konuda karşılaştırma yapabilmek için tezin konusunu Şeyhi ve Nedim'in gazellerinde sevgili olarak belirledik. Şeyhi gazellerinde İlahi aşkın mertebelerinde bizi gezdirirken zaman zaman beşeri güzellerden etkilenerек bocalamış; Nedim Divan şiirindeki güzellere can verirken, geleneğe tümüyle karşı koymamış, gençliğinde girdiği Gülşeni¹⁶ tarikatının izlerini gazellerine yansıtmıştır.

¹² KUTKAN, Şevket. *Nedim Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. XVI.

¹³ MAZIOĞLU, Hasibe. a.g.e. , s.53.

¹⁴ PALA, İskender. *Divan Edebiyatı*, Kapı yayınları, İstanbul, 2004, s. 24.

¹⁵ PALA, İskender. *Divan Edebiyatı*, Kapı yayınları, İstanbul, 2004, s. 26.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: KUTKAN, Şevket. a.g.e., s. X.

Nedim'in ilham kaynağı tabiat, yaşadığı neşeli hayat ve karşılaştığı güzellerdir. Nedim'in hayalleri, şair mizacı, hayatı ve tabiatı görüş tarzı ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bundan dolayı Nedim Divan Edebiyatının ortak malzemesini kullandığı halde onlarla yepyeni hayaller yaratabilmiştir ¹⁷.

Nedim'in şiirinde yeni olan, dünyaya ve nesnelere bakış açısı, kendini doğrudan, apaçık, söyleyiş zorlamalarına girmeden dile getirişidir. Geleneğe bağlı, gelenekten gelen, ama kendiliğinden gelenek dışına taşan Nedim, bu özelliği nedeniyle yaşadığı dönemde büyük bir ün sağlayamamıştır. Ama günümüze, yalnız kendi çağından değil altı yüz yıl yaşarlığını sürdüren bir edebiyattan kalan büyük adlar arasında onun da adı vardır. Üstelik bu ad, beraberindekilerden daha canlı, daha yaygın bir biçimde yaşamaktadır ¹⁸.

Sevgili bir benzetme (teşbih) sanatı içerisinde yer alır. Fiziki özelliğinin uzun boylu, ince belli olmasının yanında sevgilinin yüz kısmına daha fazla önem verilir. Göz, kirpik, alın, yanak, saç, dudak, çene, diş ve boy da sevgilinin güzelliğini dile getirerek bir benzetme sanatı içerisinde yer alır. Divan şiirinde sevgilinin en önemli özelliği uzun boylu olması, yani endamlı olması ile saçları ve gözleridir. Bu önemli iki unsur sevgiliyi en fazla kendine hayran bırakan unsurlardır. Sevgiliye en çok bakışlarındaki etki yüzünden aşık olunmakta, onun ok gibi, bıçak(hançer) gibi bakışlarına ömür adanmaktadır.

Gözlerinin güzelliğinden başka saçlarının da güzelliğiyle herkesi aşkının tuzağına düşürmekte, herkesi kendine hayran bırakmaktadır. Ayrıca saçlarının kokusundan da bahsedilir. Divan şiirinde bülbül (aşık), gül (sevgili) ve diken (rakip) unsurları yer alır.

Şeyhi ve Nedim... İki farklı yüzyılın iki farklı şairi... Biri Klasik şiirin kurucularından, diğeri on sekizinci yüzyılın zirvedeki ismi... Yukarıda bahsettiğimiz tüm benzetmeleri kullanmalarına rağmen Nedim, Şeyhi gibi yüksek ve ilahi bir aşkı değil, ıyş ü işret âlemlerinin levazımından olan şuh ve serbest alâkaları, her güzele karşı duyulan çapkın hislerini anlatarak Şeyhi'den ayrılmıştır. Kısaca Şeyhi ve Nedim hem yaşadıkları çağdan etkilenmiş, hem de kendilerinden sonra gelenleri etkileyerek dönemlerinin unutulmaz isimleri olmuşlardır.

¹⁷ MAZIOĞLU, Hasibe. a.g.e. , s. 54.

¹⁸ ÖZKIRIMLI, Atilla. a.g.e. , s. 15.

Eski Türk Edebiyatımız, divan şairlerimiz üzerinde çalışma yapan birçok değerli hocamızın çalışmalarından faydalandığımız, hatasızlık iddiasında olmayan bütün yapıcı ve uyarı eleştirilere açık bulunan çalışmamızda iki şairin şiirlerinde, aradan geçen 300 yıllık dönem içerisinde sevgilinin ne kadar değiştiğini ya da değişip değişmediğini tespit etmeye çalıştık. Bu çalışmamız umarız ki bundan sonra yapılacak akademik eserler için küçük bir basamak olur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYHİ'NİN GAZELLERİNDE SEVGİLİDEKİ GÜZELLİK UNSURLARI

1. SEVGİLİ

1.1. UMUMİ OLARAK SEVGİLİ

Aşk teması, divan şiirinin merkezini oluşturur. Tasavvufta aşk, hakikî sevgiliye varabilmek için lazım olan evsafın başında gelir. Aşk, uzvî temayüllerden en mücerret mefhumlara teveccüh eden sevgiye kadar gittikçe tekâmül eden bir heyecan ve ihtirastır. Tasavvufî aşk, maddeyi bırakıp ruha, hayırda ve güzellikte mücerret, terkebî ve manevîye girer. Bu hâl, kâl ile izah edilemez. Bu mutlak güzellik görülen ve tasavvur edilebilen bütün güzelliklerin fevkindedir. Gaye, hakikî manasıyla gaye olunca yani “erişilmez” bir hâle gelince heyecan, şevk, ıstırap daima aynı şiddeti ile devam eder, ıstırap ile başlar. Nihayet “salık” külle incizap eden bir cüzü, güneşe giden bir zerre, ummana koşan bir katre gibi gözünün önünde, damarlarının içinde derin ahenk ile coşan kaynayan kudrete, kemale yaklaşmak ister. Fânî benliğini bâkî varlık içinde eritir, iradesini ezeli iradeye bırakır. Hakikat tecellî edince fânî varlık mahvolur ¹⁹. Konu beşeri aşk da olsa, ilahi aşk olunca, akla ilk gelen de şüphesiz “sevgili”dir.

Sevgili demek olan yâr, maşûk, mahbûb ve cânân kelimeleri tasavvufta hakiki sevgili olan Allah'ı temsil eder. Divan şiirinin geleneksel yapısı içinde sevgilinin yüceltilmesinde, tasavvufun önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Güzelliğin nuru, güneşin ışıklarından daha belirgin bir şekilde kendini gösterdiği halde, aradaki hicâblarla zâtını gizleyen hakiki sevgilinin cemâlinin nûrunu görebilmek için nazar sahibi olmak lazımdır. Bundan dolayı Hakk'ı irfan nûruyla gören ârifler, iç içe geçmiş bir gülün yaprağında sevgilinin güzelliğinin yansımalarını temaşa ederler ²⁰.

¹⁹ TARLAN, Ali Nihat. a.g.e. s.26.

²⁰ ÜSTÜNER, Kaplan. *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007, s.115.

Vücûd-ı mutlak, vacibü'l-vücûd olan Allah, mutlak bir güzelliğe(hüsn-i mutlak, cemâl-i mutlak) sahiptir. Hakk'ın kendi zatında ilk müşahede ettiği ezeli sıfatı cemâldir. Cemâl ise gizli kalmayarak görmek, göstermek, görünmek ve sevilme ister. Zira bir şey bilinmez ve tanınmazsa, o yok demektir. İnsanın kendini görmek için, aynaya bakması gibi, Cenab-ı Hak da kendi güzelliğini temaşa etmek için, ayna hükmünde olan kainatı, eşyayı ve insanı vücûda getirmiştir. Âlemdeki bütün güzellikler ve güzeller, İlâhî güzelliğin çeşitli derecedeki yansımasında ibarettir. Hakk'ın güzelliği, en kâmil mânâda insanda tecelli eder. Allah, kendi güzelliğini güzeller şeklinde var etmiş, sonra dönüp âşıkların gözünden onu temaşa etmiştir. Kendi hüsnünü temaşa ederken âşık; güzel de hakikâtte kendisi olduğu için maşûk olmaktadır. Şu halde, bir güzelde görünen güzellik de, onu seven âşığın hayranlığı da Allah'a aittir. Yani âşık, maşûk ve aşk odur ²¹.

Sevgili o kadar güzeldir ki onun güzelliğini yazan Şeyhî'nin divanı, şiirleri bile hüsn ve hasenât ile dolar.

Hüsnünün vafını Şeyhî yazalı defterine

Defteri hüsn ile doldu vü yazıldı hasenât

(104 / G. 8- 7)

Sadece beşer değil sevgilinin güzelliği için ins ü cân da kendilerini feda eder:

Baş oynayan yoluna yalnız beşer değil

Cân ile geldi yoluna bu ins ü cân dahi

(268 / G. 172- 2)

Sevgilinin güzelliği dillere destandır. Yüzü nurlu, sözü tatlı, boyu servi, kokusu anber, teni cevherdir:

Yüzün enver sözün şeker gözün anber özün server

Boyun ar'ar bûyun anber tenin gevher saçın hindû

(242 / G. 146- 4)

²¹ ÜSTÜNER, Kaplan. a.g.e.,s. 79.

Sevgili, İsa gibi can verir, Ahmet gibi nur saçar:

Sabâ subhu tebessümden seher yeli teneffüsden

Saçar Ahmedleyin nûru verir Îsileyin cânı (288 / G. 192- 2)

Sevgili her zaman aşıkla ilgisiz davranır. Zulm eder. Sadece kendi mutluluğunu düşünür. Aşıkla cefa etmekten zevk alır. Cevr ü cefâ, derd ü belâ onun âşıklarına karşı daima âdetidir:

Dâ'imâ âdetidir cevri ü cefâ ma'sûkunun

Âşıkla derd ü belâ şöyle ki var oldu yine (262 / G. 166- 4)

Ben lutf umaram illâ ol çok sever cefâyı

Ma'zurdur habîbim kendi safâsın ister (113 / G. 17- 4)

İşitiriz yine âşıklarına zulm etmiş

Aceb mi âdetidir kulların himâyet eder (138 / G. 42- 3)

Aşık sevgiliden gelen cefa ve eziyetten şikayet etmez aksine bunları lütuf sayar. Sevgilinin verdiği dert ona deva, çektirdiği cefa ise vefadır:

Nigâr kim bize derdi devâ yerine geçer

Cefâ ne denli kılsa vefâ yerine geçer (117 / G. 21- 1)

Sevgili şah, aşık ise kuldur. Bu yüzden ona hizmet etmeyi bile lütuf bilir:

Dilbere kulluk bizlere lâyük

Haydara hizmet düldüle düşdü (272 / G.176- 5)

Sevgili güzellik padişahıdır. Aşık ise fakirdir, gedadır. Bugün rahmet günüdür. Aşık da sevgilinin merhametine sığınmıştır:

Nazar fakîre kıl ey pâdişâh-ı hüsn ü cemâl
Ki rahmetin günüdür sâye-i ilah bana

Sâye-i İlâh Allah'ın gölgesi demektir. Bu tamlama biz de sözü edilen sevgilinin İlâhî sevgili olduğu düşüncesini uyandırır. Başta da dediğimiz gibi Şeyhi hakikat ile mecazı aynı anda düşündürme kabiliyetine sahiptir. Şüphesiz Allah, Hâlik bizlerde ona abdiz yani kuluz, aciziz, onun bildiklerinin yanında biz cahiliz, fakiriz. Bu düşüncüyü destekleyen bir başka beyitte şair güzellik tahtına sahip, hulk (huy, tabiat) ile halkı (yaratma) birleştirerek kendine boyun eğdiren bir sultandan bahseder. Halk yani yaratma şüphesiz sadece Allah'a mahsustur. Dolayısıyla buradaki sevgilinin İlâhi sevgili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Aşık sevgiliyi görünce aklı karışır, dili tutulur, söyleyeceklerini unuttur. Aklı sevdaya düştüğünden beri dinini de revan vermiştir:

Bu ne sırdır göricek yüzünü aklım dağılır
Anun için tutulur sözde lisânım bilesin (236 / G. 140- 4)

Yine uş cân u gönül aşkına cân verdi bugün
Akl sevdâya düşüp dîni revân verdi bugün (239 / G. 143- 1)

Sevgiliden aşık gelen sadece gam ve beladır. Bu yüzden hep feryad, figân eder. Derdine derman ister. Nâlesi göğşe erişir ama sevgili bunu duymaz:

Gözünle gönlüm arasında elçi kimdir kim
Gam u belâ getirir nâle vü figân iledir (134 / G. 38- 4)

Cân u dil la'lin için kıldığı feryâd bu kim
Hasta derdine kaçan bulmasa dermân iniler (163 / G. 67- 3)

Ne revâdır erişe nâle vü feryâd göğ
Sen işitmezlenesin nâle vü efgânımızı (279 / G. 183- 2)

Aşık sevgiliye esir olmuştur. Gönü sevgilinin bakışlarının okuna hedef olmak ister. Ama bu öyle bir eziyettir ki dayanamaz ve can çekişir:

Gamzen okuna dil diledi kim ola hedef
Zahmın tahammül edemeyip şimdi cân çeker (154 / G. 58- 5)

Sevgili asla aşıkâ yâr olmaz. Hep ona uzak durur. Aşık ayrılık ateşiyle yanar durur. Sevgiliden ayrı geçen her an bin yıl gibidir. Bu yüzden “gitme” diye yalvarır:

Ne bir dem ol büt-i ra’na bizimle hemdem olur
Ne bir nefes bu gönülden firâk odu güm olur (167 / G. 71- 1)

Ay yüzünün ayrılığı günlerim dün eyledi
Dünse kim her bir demidir bana bin yıl gitme gel (204 / G. 108- 6)

Aşık sevgiliye kavuşma ümidiyle yaşar. Vaslına erip ayağına yüz sürmek ister. Gözyaşı derya olmadan önce vuslatı bekler; ama bu gerçekleşmeyecek bir hayaldir, bu yüzden sonunda ayrılığı kabullenir. Ayrılığın ateşine düşüp, canını ona feda eder. Sevgili de, aşıkâ bu aşkın kendisini öldüreceğini söyler:

Gözüm visâlin umar yaşın etmeden deryâ
Muhâldir ki gire cennete hasîs ü bahîl (207 / G. 111- 3)

Dedim visâline ermek dedi hayâl-i muhâl
Dedim cemâlini görmek dedi mübârek fâl (200 / G. 104- 1)

Bulmadık vasla dest-res nidelim
Olmadık yâre hem-nefes nidelim (216 / G. 120- 1)

Umardım vaslına erem yüzüm ayağına sürem
Fırâkın oduna düşüp cânım kurbân edip gittim (211 / G. 115- 2)

Dedim ki Şeyhî'yi aşkın dedi ki öldüriser
Dedim harîmî gözüne dedi ki kanı halâl (200 / G. 104- 5)

Aşık sevgiliye kavuştuğunu hayal eder. Kendisi bülbül, sevgili gülzârdır. Aşık tuti, maşuk şekeristândır:

Bülbül bigidir kim gül ü gülzâra kavuşdu
Tûtî gibidir kim şekeristâne erişdi (273 / G. 177- 4)

Aşık sevgiliyi o kadar sever ki onun elinden içtiği zehir bile ona şeker, şerbet gelir:

Yâr elinden zehr hoş ağyardan
Şekker ü helvâ yese nâ-hoş gelir (172 / G. 76- 6)

Aşık sevgiliye duyduğu aşkı her şeyden üstün tutar. Onun için her şeyi yapmaya hazırdır; onun yolunda aklını, gönlünü, canını feda eder ama yine de sevgilinin gözünde itibarı yoktur. Sevgili onun kıymetini bilmez. Fakat aşık asla sevgiliden şikayet etmez. Çünkü onun mutlu olmasını istemeyen sevgili değil “devr-i zamân”dır:

Cân sevgini gönülde igen mu'teber tutar
Gerçi kapında yok ise hiç i'tibârımız (176 / G.80- 4)

Ol civân-bahtın yoluna akl u cân u dil fedâ
Aşk yolunda nasîhat böyle kıldı pîrimiz (177 / G. 81- 3)

Yârdan ben ne şikâyet edeyin çünkü beni

Nâ-murâd etmek imiş devr-i zamânın hevesi

(281 / G. 185- 3)

Sevgiliye meftun olan sadece aşık değildir. Rakipleri de vardır. Aşıka yüz vermeyen sevgili rakiple güler, konuşur, sohbet eder. Hercai sevgilinin bu tavırlarını gören aşkın yüreği burkulur:

Bir dem ki sohbet eyleye ağyâr yâr ile

Bende yürek hezâr ise derd ile yarıla

(255 / G. 159- 1)

Aşık sevgilinin güzel yüzünü görüp de güle benzetenlere ah eder. O gülün dikenleri gözlerine kılıç olsun, ister:

Yüzünü görüp gül anan dillerin

Gözüne tîg ola diken değil

(205 / G. 109- 4)

Divanda sevgili; İsa (Mesih), Ahmet (Muhammed), Hızır, İskender, Süleyman, Nûh, Rûhu'l-Kudûs, Peri, Melek, Huri, Şem', Padişah, Şâh, Şeh, Sultan, Cân, Gül, Serv, Ay (Kamer, Mehlikâ), Güneş (Âfitâb), İnci (Dürr), Güher, Âhû, Hümâ, Bût, Bût-i ra'nâ, Sanem, Ömür, Yaş gibi kelime ve terkiplere ya benzetilir ya da bunlar doğrudan sevgiliye isim olurlar.

Şeyhî' nin şiirlerinde tasavvufun izlerine çok fazla rastlanır. Dolayısıyla ilahi bir aşk, soyut ve ilahi bir sevgili çıkar zaman zaman beyitlerde karşımıza. Var olan her şey Allah'ın güzelliğinin bir yansımasıdır:

Demen ki nigâra ne taleb yok çü nişânî

Aç gözünü tâlib k'ana her nakşî nişândır

(130 / G. 34- 4)

Şeyhî kuluna bir nefes versen icâzet kapıda

Görsen ki kulluk bâbına ihlâs ile kul nicedir

(131 / G. 35- 7)

1.2. SEVGİLİ İLE İLGİLİ TASAVVURLAR

1.2.1. İsa (Mesih), Ahmet (Muhammed), Hızır, İskender, Süleyman, Nûh, Rûhu'l-Kudüs

Divanda, sevgili farklı özellikleri sebebiyle bu varlıklara benzetilir. Hz. İsa, edebiyatta birçok yönleriyle ele alınır. Meryem'in İsa'ya gebe kalışı, doğumu esnasında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü haller, peygamberlik mucizeleri, özellikle elle dokunması (mesh) ve nefesi ile körleri gördürüp hastaları iyi etmesi, ölüleri diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendi dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemesi vs. birçok yönlerden eski şiirimizde çeşitli hayal ve sembollere konu olmuştur²².

Sevgilinin dudağının ve nefesinin Hz. İsa gibi ölüleri diriltme ve hastalara şifa verme özelliğine sahip olması sevgilinin “İsî-nefes” olarak nitelendirilmesine sebep olur:

Ölme gönül firâk ile **İsî**-nefes gelir

Yanma ciğer figân ile feryâd-res gelir (171 / G.75- 1)

Sevgilinin Hz.İsa ile birlikte teşbih edildiği bir başka varlık “Ruhü'l-Kudüs” yani Cebrâil'dir. Bu tasavvurun özü Hz. İsa'nın babasız oluşu ve onun Cebrail'in üfürdüğü nefesten olduğu inancına dayanır:

Ol sanem **rûhu'l-kudüstür** ya Mesîh

Kim bağışlar hep öpüp koçana cân (225 / G.129- 6)

Sevgilinin İsa gibi can vericiliğinin üzerinde durulduğu bir beyitte, sevgili diğer bir özelliği ile Ahmet yani Hz. Muhammed'e benzetilir. Sevgilinin güzelliğiyle Hz. Ahmet gibi nur saçtığı tasavvur edilir:

²² PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.235.

Sabâ subhu tebessümünden seher yeli teneffüsden

Saçar **Ahmed**leyin nûru verir **Îsî**leyin cânı

(288 / G.192- 2)

Sevgilinin aşıkı ölümsüzlüğe kavuşturduğu düşüncesi onun Hızır, aşıkın can tahtının sultanı olması ise İskender olarak tasavvuruna sebep olur:

Hoş **Hızr**-sıfat cânsın ser-çeşme-i hayvânsın

Hükm eyleye cânı

İskender-i devrânsın cân tahtına sultânım

Seyr et cihânı²³

(297 / G.201- 3)

Susamışları ey **Hızr**-ı zamâne

Suvar kim çeşme-i hayvân senindir

(127 / G.31- 5)

Sevgilinin aşıkın gönlünde bir tahta sahip olması onun “Süleyman” olarak tahayyül edilmesini sağlar:

Sînemin soffası sadrında hayâlin sanasın

Tâc-ı Kısra urunur taht-ı **Süleymâna** geçer

(118 / G.22- 3)

Sevgilinin hasretinden aşıkın bağrından dökülen kanın fazlalığı akıllara Nuh Tufanı’nı getirir:

Hasretinden sanemâ bağrımıza kan dökülür

Sanki **Nûh** âfetidir bahrına tûfân dökülür

(164 / G. 68- 1)

²³ Verilen beyit müstezat olmasına rağmen divanda gazeller bölümünde ele alınmıştır. Bu yüzden biz de gazel olarak aldık.

1.2.2. Peri

Peri, cinlerin dişilerine verilen addır. Bunları gören olmadığı için çok güzel ve çekici olduklarına inanılır. Periler, büyü ile ortaya çıkarılabilir. Çeşme, pınar ve hamam gibi yerler perilerin yurdu sayılır. İnsanlardan kaçır ve göze görünmezler. Bazı insanları kendilerine aşık etmeleri ve çeşitli görünüşler alabilmeleri, bir görünüp bir kayboluşları vs. özellikleriyle sevgilinin özelliklerini taşırlar.²⁴

Sevgilinin peri olarak tahayyülü, peri ile ilgili inanışlara dayanır. Perilerin etkileyici ve çok güzel varlıklar olduğu düşüncesi sevgilinin peri olarak tasavvuruna sebeptir. Onun güzelliği cennetteki huride bile yoktur. İnsan olan onun ancak peri olduğuna inanır:

Âdem olan seni **perî**ye nice benzete
Kim cennet içre hûride olmaya bu sıfat (103 / G.7- 2)

Sevgilinin güzelliğinin eşi benzeri yoktur. Melekler, sevgilinin peri yüzünü görse, kendilerinin kusurlu olduğunu düşünür:

Perî-sıfat yüzünü görürse melâ'îke
Hûr u kusûrun anmaya naks u kusûrunu (290 / G.194- 3)

Peri gören kişi aklını yitirir, divane olur. Aşıkında sevgilinin güzelliği karşısında aklı zayıll olur:

Perî-sıfat ne yüzdür bu şekl ü bu şemâ'il
K'olur gören kişinin elbette aklı zâyil (206 / G.110- 1)

Melek misin ya **perî**sin ya rûh-ı kudsî aceb
Bu hüsn ile bu melâhat beşerde buluna mı (287 / G.191- 2)

²⁴ PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.369.

1.2.3. Melek, Hûri

Nurdan yaratılmış melekler dişî ve erkek değildirler, yemezler, içmezler, uyumazlar. Hâlleri başka yaratılmışlara benzemez. İlâhi emirlerin gerçekleştirilmesinden sorumludurlar. Allah bunlara kudret vermiştir. Daima tesbih ve zikir içindedirler. Bunların içinde 4 tanesi (Cebrail, Mikail, İsrâfil, Azrail) büyük melekler olarak bilinir. Kirâmen kâtibîn, Münker- Nekir, Rıdvân da diğer meleklerden ayrı ve üstündürler. Divan şiirinde birçok yönleriyle ele alınan melekler en çok sevgiliye benzetilmişlerdir. Melek huylu, melek simalı sevgiliyi melekler överler. Melekler sevgilinin bulunduğu yeri tavaf eder, kirpiklerini ve saçlarını eşğine süpürge yaparlar ²⁵.

Sevgilinin melek ile ilgili tasavvuru, meleğin göze görülmemesi, erişilmez olması ve güzel olduğu fikridir. Sevgilinin melek olarak tasavvuru, ağyarın da şeytana teşbihine neden olur:

Peri yüzlüm sür ağyârı kapından

Melek yeri ne şeytân menzildir

(147 / G.51- 6)

Hûr, Fi'l-asl âhû gözlü demek olan ahver ile onun müennesi olan havrâ'nın cem'idir ki âhû gözlüler demektir. Istilâhta cennet kızı manasındadır. Hûri yine bu manada müfret olarak kullanılır. Hûriler, anber saçlı, hilâl kaşlı, kara gözlü, güneş yüzlü, şîrîn sözlü, şiveli, nazlı, inci dişli, mercan dudaklı, gül yanaklı, servi boylu, güzel huylu, gülden taze ve tari, bakire kıazlardır. Dilberlerin vâsfinda şairlerimizin istinad ettikleri teşbih noktaları bunlardır ve sevgililerini hep hûr ile tavsif etmişlerdir ²⁶. İşte sevgili tüm güzellikler açısından huriye benzetilir. O, huri sıfatlı bir güzeldir:

Gel ey **hûrî**-sıfat bir dem cihân bâğını seyr eyle

Ki kıldı ravzadan ra'nâ sabâ sahnın gülistânın

(198 / G.102- 3)

²⁵ PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.303.

²⁶ ONAY, Ahmet Talât . *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. BirleşikYayınları, Ankara 2007, Haz. Cemal Kurnaz, s. 196-197.

Sevgilinin huri gibi güzelliği karşısında can vermeyecek insan yoktur:

Perî yüzünü ferîşte görür ise tuta dîv

Aceb bu **hûriye** cân vermeyen ne âdem olur (167 / G. 71- 5)

1.2.4. Şem'

Şem', bal mumu demektir. Uyarmak sözüyle kullanılmazsa yanan mum mânâsına gelir. Eskiler ateşde âlûde câzibe olduğuna, gece dolaşan hayvanların ziyâ cazibesine tutulduklarına zâhib idiler. Bu cihetle şairlerimiz âşıkların güzellikleriyle cezb fakat vefasızlık eden sevgililerini -per-vaneleri cezb edip yakan-şem'a kendilerini de pervâneye benzetmişlerdir. Bu itibarla şem' zâlim sevgili timsali olarak kabul edilmiştir. Şem' ve pervâne şark edebiyatının başlıca mevzu' ve teşbihlerindendir.²⁷

Sevgilinin yüzünün parlaklığı ve aşğın pervane olarak tahayyülü, sevgilinin şem olarak tasavvuruna sebep olur. Aşık pervane, sevgili de ılık saçan mumdur:

Şol cân ki yüzün **şem'**ine pervânelik eyler

Nûr olsun anun yeri ki merdânelik eyler (161 / G.65- 1)

Sevgilinin güzelliğinin parlaklığı şem, aşğın canı pervanedir:

Dil müselsel zülfünün sevdâsile dîvânedir

Cân münevver hüsnünün **şem'**inde bir pervânedir (137 / G.41- 1)

1.2.5. Padişah, Şâh, Şeh, Sultan

Sevgilinin ulaşılmazlığı, âşıkların kendisine kul-köle olmaları, istediği zaman aşka ilgi göstermesi, aşkın sevgiliden gelen her türlü hareketi lütuf olarak kabul etmesi,

²⁷ ONAY, Ahmet Talât . a.g.e., s. 315.

sevgilinin bu unsurlara teşbih edilmesine sebep olur. O ağıyara ikramda bulunurken aşık kuluna belâ getirir:

Cevr ü sefâ vü belâ biz kuluna kıl **şehâ**
Yadlara görme revâ izzet ü ikrâmını (292 / G.196- 5)

Sevgili padişah, şah; aşık fakir, geda, kuldur:

Nazar fakîre kıl ey **pâdişâh**-ı hüsn ü cemâl
Ki rahmetin günüdür sâye-i ilâh bana (97 / G.1- 3)

Nolaydı it bigi yüzüm süreydim eşiğine
Velî gedâ nitesi **pâdişâ** yerine geçer (117 / G.21- 4)

Çok durur şehrinde ben kul düşmüşüm **şâh** garîb
Cândan ayrı ten gibi nice olan tenhâ garîb (101 / G.5- 1)

Bilindiği gibi padişahlar ferman yazarlar. Onların emri altındakiler buna kayıtsız şartsız uyarlar. Sevgili padişah olarak tasavvur edildiğinde onun fermanında ne yazarsa yazsın aşıkın kabulüdür. Buyruğunun üstüne yoktur. Yasağı emirdir:

Gönül bende tapucu cân senindir
Ne buyursan **şehâ** fermân senindir (127 / G.31- 1)

Revândır başa cânâ hükmün ey **şâh**
Yerine yetse gerek hân yasağı (284 / G.188- 5)

Başka bir beyitte padişah zikredilmeden, hükm ve fermanı bahsedilmiş, hükmün onun olduğu, fermanına boyun eğildiği söylenmiştir:

Gamzesinden dembedem yağsa başıma tiğ ü tîr

Hükm anundur kavlı anun tutduk boyun **fermânına** (261 / G.165- 2)

Bazı beyitlerde de bu kelimeler açık istiare yoluyla doğrudan sevgiliye ad olur:

Şehâ hüsnün tecellîsin gözüm maksûd edinmiştir

Anunçün Ka'be dîdârın gönül ma'bûd edinmiştir (124 / G.28- 1)

1.2.6. Cân

Divân edebiyatında can âşığın elindeki tek nakittir. Onunla sevgilisinin aşkını satın almak ister. Sevgilisinin âşıktan yüz çevirmesi canın bedeni terk etmesi gibidir. Sevgilinin dudağı can-bahş (can bağışlayan) bir özellik taşır. Tabîî bu dudaktan ortaya çıkan sözler de aynı niteliğe bürünür. Âşık canını ortaya koyar, canıyla oynar ve onu kurban eder. Âşığın binlerce canı olsa yine de sevgili uğruna hepsini fedaya hazırdır ²⁸.

Cân, insanın varlığını sürdürmenin tek sebebidir. Sevgili de aşığa cân olur. Sevgilinin can olarak tasavvuru, âşık için taşıdığı değerın göstergesidir:

Çü dilber **câna cân** oldu visâli râygân oldu

Şol işler kim âyân oldu beyân ana ne hâcetdir (119 / G.23- 6)

1.2.7. Gül, Serv

Sevgilinin gül olarak tasavvur edilmesinin nedeni, yüzünün güzelliği ve rengidir. Bu tasavvurda sevgili gül olduğunda âşık da bülbül olur. Âşıkın canı, sevgilinin gül yüzü gülşeninin inleyen bülbülüdür:

²⁸ PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.83.

Gül yüzün gülşeninin bülbülüdür cân iniler
Kim dolupdur yüreğim gonca bigi kan iniler

(163/ G.67- 1)

Sevgilinin, düzgün, uzun boyu onun serviye benzetilmesine neden olur. O, lale yanaklı bir servidir:

Figân ki nergis-i mesti bu **serv**-i lâle-ruhun
İçip şarâb-ı gurûr eylemez nigâh bana

(97 / G.1- 6)

Gül mutlak varlığın kokusundan esintiler taşır:

Bahâr mevsimidür hemdem-i sabâ olalum
Gül ile dost kokusına âşinâ olalum²⁹

Divan şiiri geleneğinde gül ile bülbülün aşkı ünlüdür. Güle âşık olan bülbül mecâzi âşığı simgeler; gül de kesreti sembolize eder. Ali Nihat Tarlan, Mevlânâ Halid-i Nakşibendi'nin şu sözünü iktibas eder. "Herkes kendini bülbül gibi âşık yapabilir. Fakat pervane gibi bu uğurda başını vermeye uğraşmaz." Aşağıdaki beyitlerde bu konu üzerinde durulur:

Bülbüle gül âşıkâ hadd-i nigâr
Her kişiye bir temâşâ hoş gelür

Hüsnine mağrûr olup nâz itme ey gül bülbüle
K'ol ter ü rengîn ruhun nice cigarler kanıdur³⁰

Servi ile ilgili teşbihler boy maddesinde daha ayrıntılı verilecektir.

²⁹ ÜSTÜNER, Kaplan. a.g.e. , s.299.

³⁰ ÜSTÜNER, Kaplan. a.g.e. , s. 300.

1.2.8. Ay (Kamer, Mehlikâ), Güneş (Âfitâb)

Sevgilinin ulaşılmazlığı, güzelliği, yüzünün parlaklığı, onun ay ve güneşe teşbih edilmesinin nedenidir. Aşkın sevgiliye vermiş olduğu değer ve onu yüceltme arzusu da bu tasavvurun kurulmasında önemlidir. Ay ve güneşin doğal olarak bir görünüp bir kaybolmasıyla, sevgilinin aşıklarına her zaman görünmemesi arasında ilgi kurulur. Aşık onun ay yüzüne meftundur. Devir onun devridir:

Felekler müşterîdir gün yüzüne

Süregör ey **kamer** devrân senindir

(127 / G.31- 3)

Sevgilinin aşıktan uzaklaşması aşkın vücudundan canının çıkması gibidir. Bu tasavvurun kurulduğu bir beyitte, bu tahayyül güneşin evden çıkmasına teşbih edilir. Güneş gibi sevgilinin evden çıkması aşkın canının çıkması ile özdeştir:

Şevk ile cânım bigi çıktıkda evden sen **güneş**

Kaldı erdikçe göğe dikildi hayrân gözlerim

(213 / G.117- 8)

Sevgilinin yuvarlak, beyaz yüzü ile dolunay arasında şekil ve renk açısından benzerlik kurulur. Onun güzelliğinin nuruna ancak dolunay eşlik edebilir:

Ger hüsnü bedri nûruna ede mukâbele

Yüzü **ay**ıyla görüne şemsü'd-duhâ sühâ

(98 / G. 2- 2)

Sevgilinin yüzünün parlaklığı ile güneşin aydınlığı arasında ilgi kurulur. Sevgili, ufukları aydınlatan bir güneştir:

Münevver eyledin ey **âftâb** âfâkı

Hakîr zerreye dahi nazar dirîğ etme

(254 / G.158- 3)

Sevgilinin nurlu aydınlığı ay ve güneşi mahveder:

Aç gözün ey rûşen-nazar ol **mehlikâ**-manzûru gör
Kim ay u günü mahv eder bu tal'at-ı pür-nûru gör (170 / G.74- 1)

Sevgili güzellik güneşidir. O, cihanın hiçbir cefasını çekmemelidir:

Sen mehlikâyâ ermeğe ey **âfitâb**-ı hüsn
Cânım cihândan oldu ki cevri-i cihân çeker (154 / G.58- 6)

Ey **âfitâb**-ı hüsn bırak şu'le Şeyhî'ye
Çün oda yaka âr u hamîyyet huzûrunu (290 / G.194- 7)

1.2.9. İnci (Dürre), Güher

Divân edebiyatında sevgilinin dişleri, teri, vuslatı; âşığın gözyaşı; şâirin şiiri ve güzel söz yerine kullanılır. Denizde sade f içinde oluşması, iriliği, parlaklığı en çok kullanılan özellikleridir. İnci, sade f denilen deniz hayvanının karnında oluşur. Nisan mevsiminde sahile çıkan sade f, midye gibi yapısıyla kapakçığını açarmış. O sırada karnına düşen Nisan yağmurunun damlasını yutup denize dönermiş. Denizdeki tuzlu su ortamında bu saf yağmur tanesi hayvana bir ızdırıp verince sade f bunun acısından kurtulmak için bir sıvı salgılamış. Bu sıvılar katılaşıp birbiri üzerine yapışır ve böylece inciyi oluşturmuş. Eğer sade f iki veya daha çok yağmur tanesi yuttuysa inciler küçük olurmuş. En makbul olan inci tek bir incidir ³¹.

İnci ve güherin değerli birer maden oluşu, aşkın sevgiliye verdiği değer, sevgilinin inciye teşbih edilmesinin en önemli gerekçesidir. Ayrıca sevgilinin güzelliği ile incinin parlaklığı arasında ilgi kurulur:

³¹ PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.126.

Senin derdinden ey dilber yüreğim kan edip gittim
Kenâre gelmedin ey **dür** yaşıım ummân edip gittim (211 / G.115- 1)

Şol **güher** kim kadri bin cân ü cihândan yeğ idi
Buldum illâ yavu kıldım kıymetini bilmedim (212 / G. 116- 2)

1.2.10. Âhû, Hümâ

Âhû, ceylân veya karaca denilen Arapçası gazâl olan vahşi bir hayvandır. Vahşetlerinden, güç avlanmalarından kinâye olarak haşin dilberlere, gözlerinin letafetinden dolayı güzel gözlülere, misk âhûsu münasebetiyle güzel kokululara da âhû denilir ³².

Sevgili, güzelliği ve ele zor geçmesi sebebiyle âhû olarak tahayyül edilir. Gözlerinin güzelliği de bu teşbihin başka bir nedenidir. Beyitte “âhû” kelimesi “Çin çölü” terkibiyle birlikte kullanılarak hem miskin Çin’deki âhûlardan elde edildiğini vurgulamış hem de Leyla ve Mecnun kıssasına telmihte bulunarak Mecnun’un çölde âhûlarla kurduğu dostluğu hatırlatmıştır:

Sünbülün saldıka gül-berg üzre ol mâh-ı Hutun
Sanki **âhû** deşt-i Çin üstüne müşk-i ter saçar (116 / G.20- 2)

Hümâ, devlet kuşu, talih kuşu, cennet kuşu; Kaf dağında, Okyanus adalarında veya Çin’de yaşadığına inanılan efsanevi bir kuş. Serçeden biraz büyük, yeşil kanatlı, sarı gagalı, boz saksagani andıran bir kuşmuş. Eskiden bir meydanda hümâ uçarılır ve kimin başına konarsa o kişi padişah olurmuş. Bu bakımdan hümâ bir devlet kuşu olarak bilinir. Yine hümâ göklerde uçunca gölgesi kimin başına düşerse o kişi ilerde padişah olurmuş. Bu kuşun ayaksız olduğu ve dirisinin ele geçmediği söylenir. Kemikle beslenir ve hiçbir

³² ONAY, Ahmet Talat. *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. BirleşikYayınları, Ankara 2007, Haz. Cemal Kurnaz, s. 25.

kuşu incitmezmiş. Edebiyatımızda refâh, kudret ve mutluluğa giden bir baht açıklığının sembolü olarak anılır ³³.

Hüma, çok yükseklerde uçan, ele geçirilmesi imkansız bir kuştur. Sevgili de ulaşılması zor bir varlıktır. Kendisini, aşıklarından çok yüksekte görür. Ayrıca aşkın canının şahbaz oluşu, sevgilinin avlanacak hüma olarak tasavvur edilmesine neden olur:

Sayd olurken perçem-i tâvûsuna şehbâz-ı cân
Ol **hümâyı** ben meges ya'nî şikâr etsem gerek (192 / G.96- 5)

1.2.11. Büt, Büt-i ra'nâ, Sanem

Sevgilinin bu unsurlarla ilgisi zalimliği ve taş kalpliliğine dayanır; çünkü put, taş ve değerli madenlerden yapılır. Divanda genellikle sevgili açık istiare yoluyla büt ve saneme benzetilir:

Çıkayın toz bigi izine yüzümü süreyin
Nice mestûr olayın çün **büt-i** mestâne geçer (118 / G.22- 5)

Hasretinden **sanemâ** bağrımıza kan dökülür
San ki Nûh âfetidir bahrına tûfân dökülür (164 / G. 68- 1)

Sanemâ gün yüzün âyine-i cândır bilirim
Dü cihân nakşı kamu anda ayândır bilirim (215 / G.119- 1)

Sevgili, güzelliği itibariyle puta benzetilir. O, lale yanaklı bir büt, hatta “büt-i ra'na” dır:

³³ PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.216.

Sebzede salınsa servi ol **büt-i lâle-ruhun**

Gül tabaklar pür kılıp üstüne la'î ü zer saçar

(116 / G.20- 4)

Ne bir dem ol **büt-i ra'nâ** bizimle hemdem olur

Ne bir nefes bu gönülden firâk odu güm olur

(167 / G.71- 1)

1.2.12. Ömür, Yaş

İnsan; hayatı, yaşamayı ne kadar çok severse sevsin, ömür geçer, hayat biter. Aşık da sevgiliyi çok sever; ama o da aşkın ömrü ve yaşı gibi onu dinlemez, bırakıp gider:

Hâsılısın ömrümün gitme bec'îd **ömrüm** bigi

Sensiz olan ömrden billâh ne hâsıl gitme gel

(202 / G.108- 2)

Sen **yaşım** bigi gidelden gitti nûru çeşmimin

Vaktidir merdümlüğün bir dem kerem kıl gitme gel

(204 / G.108- 3)

Sevgilinin ömre teşbih edilmesinin başka bir nedeni vefasızlığıdır. İkisi de aşığa yâr olmaz:

Ömrüm bigi ol bî-vefâ gerçi ki yâr olmaz bana

Yarı kılar ise Hudâ kendözüme yâr eyleyem

(224 / G.128- 7)

2.SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI

2.1. SAÇ(GİSÛ, ZÜLF)

2.1.1. Umumi Olarak Saç

Divân şiirinde en çok kullanılan güzellik unsuru sayılabilir. Mû, gîsû, zülf gibi adlar altında ve birçok yönden ele alınan saç, sayısız teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Şekli, kokusu, rengi vs. yönlerden birçok beyte anlam verir. Öncelikle saç, perişan, düzensiz, dağınık, uzun vs. durumlarıyla âşıkın aklını başından alır, esir eder, perişan eder. Ondaki koku bazen kendinde mevcuttur, bazen de dışarıdan gelir. Misk ve anber bile sevgilinin saçı kadar güzel kokamaz. Bu kokuyu rüzgar alıp âşığa götürür. Saçın rengi daima siyahtır. Asla başka bir renkte olamaz. Geleneğe göre saç her ne kadar örüklü, fes veya ferace altında gizli; sarışın, kıvılcık vs. renkli ise de divân şiiri onu daima kara ve dağınık görür ve gösterir. Saç hakkında söylenecek söz çok ise de biz yalnızca teşbih ve mecazlarını sıralamakla yetineceğiz. Şekil yönünden: Resen, rişte, rîsmân, zincîr, silsile, mâr, ejderhâ, su'bân, zehr, çevgân, âb-ı revân, tûl-i emel, ömr-i câvidân, kıssa, yol, tesbih, hamâyil, fetîl, kandîl, râyet, şehper, berg, Kâ'be örtüsü, seccâde, nikâb, zırh, câme, sâye-bân, cim, dal, lâm, çengâl, dâr, fîtrâk, na'l, akrep, nerdüban, hat, kemend, dâm, olta, ağ, halka, halhâl, çenber, bend, ukde, sünbül, hûşe, cârûb, çerî, kalem, nâme, heykel, bağbân, nakkaş, kâm-rân, âşık, câdû, sihr, Hârût, hırsız, şahbâz, tâvus, Hümâ, ebr, mahşer, rivayet, bid'at, fitne, belâ, cevri, ahd, ferzâne, İbrâhim vs...Koku yönünden: Misk, nâfe, anber, semen, reyhân, ud, âbir, gâliye. Renk yönünden: Gece, Leylâ, leyl, şâm, şebistân, zulûmât, mağrib, duman, Şebdîz, şeb-rev, dağ, menekşe, Hind, Hindistan, hindû, küfr, kâfir, bîdin, bütperest, zünnâr vs.³⁴

Saç, sevgilinin en çok üzerinde durulan ve tasavvurlara konu olan güzellik unsurudur. Dağınık, karışık, örülmüş, düz şekli, uzunluğu, siyah rengi ve kokusu sebebiyle birçok unsurla benzerlik gösterir:³⁵

³⁴ PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.384-385.

³⁵ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. *Nev'i Divanı'nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s. 138.

Zülfî gibi uzatır hecri vü derdim sözünü

Anun için edemez kıssa-i kûtâh garîb

(102 / G.6- 6)

Aşığî öncelikle büyüleyen sevgilinin saçıdır. Onun saçıyla başlar aşığın gam hikayeleri:

Zülfün uzattı gam hikâyetini

Kanı Şeyhî'de ol mecâl ey dost

(107 / G.11- 8)

Aşığın gönlü, sevgilinin o gece gibi siyah ve uzun, dağınık saçlarına asılıdır. Gönlünü bir türlü bu esaretten kurtaramaz zaten kurtarmak da istemez. Hatta sevgilinin saçı uğruna can vermek ister:

Saçına cân verimiz hîçe geçmez illâ anun

Küdûreti bizim ile safâ yerine geçer

(117 / G.21- 3)

Saç sevgilinin elinde aşıkları oynatan, onlara istediğini yaptıran bir alet gibidir.³⁶ Sevgili zülfünün bir kılıyla bin bir can alır. Bunu bilen aşık da nasılsa canını alacak, diyerek canını ona hediye eder:

Cânı tuhfe verelim şol dilbere kim zülfünün

Bir kılını silkicek bin bin gönül ü cân döker

(155 / G.59- 2)

Saç sevgilinin aşığı en çok etkileyen tarafı olarak göze çarpar. Aşığın canı sevgilinin saçlarında takılıp kalmıştır, ona bağlanmıştır:

Dil gözün zahmiyle hasta yatar

Cân saçın halkasında beste yatar

(111 / G.15- 1)

³⁶ ERCİLASUN, A. Bican, Fahir İZ, v.d. *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, C. I, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 451.

Aşık zülfü gördükten sonra sevdanın kölesi olmuştur. Bela tuzağından bir türlü kurtulamaz. Rezil rüsva olur:

Müselsel zülfü boynuma salaldan bend-i sevdâyı
Belâ dâmında ser-gerdân benim rüsvâ vü şeydâyı (295 / G.199- 1)

Sevgilinin saçı ‘âşığın gönlünü darmadağınık etmiştir. ‘Âşık, o kanca gibi saçlara asılıdır, hep orada kalıp sevgiliyle yan yana olmak ister. Saç, karışık ve dağınıktır, ‘âşık orada yok olmuştur.³⁷

Hâlimi zülfü nice perâkende eyledi
Sorsa bilirdi tan yeline vasf-ı hâli dost (108 / G.12- 4)

Aşık kaygılı bir gecede sevgilinin yüzünün hayalini kursa gecesi aydınlanır, sabah olur. Eğer sevgilinin zülfünden ayrıldıysa bayram sabahı bile akşam gibi karanlık olur:

Kaygım gecesi yüzü hayâliyle subh olur
Iyşım sabâhı zülfü firâkiyle şâmdır (128 / G.32- 2)

Zülf aşığı kendine bağlayarak, onu dünya ve ahirete ait olan her şeyden uzaklaştırır:

Dünyeyi ehline vü dîni koduk dindâra
Zülfünün küfrün edelden beri imânımızı (279 / G.183- 5)

³⁷ KANDEMİR, Fatma. *Baki ve Nedim'in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008,s. 67.

Zaman zaman da sevgilinin saçı, aşıkların can ve gönlünün yuvası olur:

Andan beri ki dâne vü dâm oldu zülf ü hâl

Ol âsitâne can kuşuna âşiyânedir

(136 / G.40- 2)

2.1.2. Saç İle İlgili Tasavvurlar

2.1.2.1. Zencir, Halka, Silsile

Divân şiirinde âşğın çektiği gam ile sevgilinin saçı zincire benzetilir. Gam, uzun olduğu ve sonu gelmediği için; zülûf ve saç ise, şekil ve örgü nedeniyle zinciri andırır. Bu zincir yerine göre âşığı bağlar, zindana atar veya asıp idam eder ³⁸.

Bakımlı, uzun ve örgülü saç, şekil bakımından zincire benzer. Demirden yapılan zencir ile saç arasında bir renk benzerliği de düşünülebilir. Bu şekil ve renk benzerliğinin yanında bu tasavvura sebep olan başlıca unsur, yakalama ve bağlama özelliğidir: ³⁹

Cân bağlamak ol zülf-i perişânâna ne müşkül

Zencîre çekilmek dil-i divâne ne müşkül

(203 / G.107- 1)

Zincirden kurtulmak pek mümkün değildir. Ama aşık için sevgilinin boynuna dolanan saçı, zincir değil, müşkten bir güldür. Bu yüzden ondan kurtulmayı istemez:

Müşkîn saçından bir kere boynuma tak kim müdde‘î

Görsün abîr ü müşkten **zencîr** ile gül nicedir

(131 / G.35- 5)

³⁸ PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.493-494.

³⁹ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. s.139.

Sevgilinin örgülü saçı halka halka birleşmiş zincir gibidir:

Salarsa zülfün ucu **halka halka zencîrin**

Hezâr zâhid-i huşku keşân keşân iledir (134 / G.38- 3)

Saçın şekil olarak benzetildiği diğer bir unsur “silsile”dir. Silsilenin kullanıldığı beyitlerde “leylî” iki anlama gelecek şekilde kullanılmış, aynı zamanda telmih sanatına da başvurularak Leyla ve Mecnun’un aşkı hatırlatılmıştır:

Leylî saçında **silsile**ye düşmeyen gönül

Mecnûn işin nite bile kim âkılânedir (136 / G.40- 5)

Aşkının velvelesi âlemi Mecnûn edicek

Zülfünün **silsile**si hayret-i Leylî mi değil (202 / G. 106- 5)

2.1.2.2. Yılan (Mâr)

Divân şiirinde sevgilinin saçı ve âşğın âhları şekil yönünden yılan benzer. Uzunluğu, kıvrımlı oluşu, siyahlığı, zehiri vs. özellikleri ile ele alınır. Hazinelerin birer yılan tarafından korunduğu efsanesi, tılsımlı veya 100 yıl yaşayan yılanların ejderha oluşları da yer yer anılır⁴⁰.

Sevgilinin saçı, kıvrım kıvrım, uzun ve parlak olması sebebiyle yılan benzetilir. Bu benzerliklerin yanında, yılanla ilgili inançlar da, bu tasavvura sebep olur. Yılan, harabelerde bulunur. Gizli hazinelerin bulunduğu yerler de harabedir. Âşğın gönlü harabeye benzetilir, sevgili ise bir güzellik hazinesidir. Zülf de bu hazineyi bekleyen yilandır:

⁴⁰ PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.297.

Billâh gerek ki lutf ile ol zülf **mâırını**
Kim hüsnü gencini nicesi almış araya

(264 / G.168- 4)

2.1.2.3. Tesbih

Divanda tek bir beyitte yer alan saç ile tesbih münasebeti, örölmüş, uzun saç ile bir ipte dizili tesbih tanelerinin arasındaki benzerliğe dayanır. Sevgili aşığa tesbih gibi saçını sunarak, ona “zünnâr”ı⁴¹ kestirip, haçı attırmalıdır:

Saçın **tesbîhini** sun Şeyhi’yâ kim
Kesip zünnârın uşada salîbi

(265 / G.169- 7)

2.1.2.4. Dâm (Tuzak, Ağ), Ukde (Düğüm)

Saçın bu unsurlarla benzer özelliğı bağlamak, zapt etmektir. Genellikle beyitlerde gönöl, hâl, tane, murg ile birlikte tasavvur edilir. Aşığın gönölü kuş, sevgilinin saçı tuzak, ben de bu tuzaktaki yem tanesidir. Bu hayale divanın birçok beyitinde rastlanır:

Zülf ü hâlin dilberin gördükçe ey dil kıl hazer
Kim kılan her demde murgu sayd **dâm** ü dânedir

(137 / G.41- 6)

Zülfü **dâmı** halkasında nokta-i hâli onun
Dânedir kim sayd-ı murg-ı cân için dilber saçar

(116 / G.20- 3)

⁴¹ Zünnâr: Papazların bellerine bağladıkları uçları sarkık, ipten örme kuşak.

Aynı tasavvurda bazen de “hâl” zikredilmez. Can kuşunun tuzağa düşmesi için zülf yeterlidir:

Cân kuşu ger felekte uçarsa melek-misâl
Boynuna **dâm**-ı zülfünü salsan irer yeter (114 / G.18- 4)

Cân murgu kim dolaştı kara zülfü **ağına**
Müşkil **tuzağa** düştü aceb ola mı rehâ (98 / G.2- 4)

Zülf bir bela tuzağıdır. Çünkü aşığı öncelikle o büyüler. Sevdaya düşürür. Aşık bundan bir türlü kurtulamaz:

Saçların **dâm**-belâdır düşen ol sevdâya
Bulamaz anda vefâ vü buyısar anda vefât (104 / G.8- 4)

Boynuma sal saçın **belâsını** kim
Olmasın boynuna vebâl ey dost (107 / G.11- 5)

Saçın düğüm oluşu, şekil benzerliğine dayanır. Bunun yanında düğümün, bir şeyi sıkıca bağlamanın ifadesi oluşu, bu bağlanışla perişan olma, kurtulma ihtimalinin azalması sebebiyle gönlün çektiği sıkıntı önemlidir. Ayrıca düğümün, çözülecek mesele anlamına gelmesi, saçın, çözülmesi zor bir mesele olarak tasavvuruna da sebep olur⁴²

2.1.2.5. Kemend

Saçın, kemend olarak tasavvuruna neden bağlayıcılığı, urgan gibi uzun ve sağlam olmasıdır. Sevgili isterse o kemend saçıyla yedi pehlivânı kaleye çekebilir:

Bu yedi pehlivânı dokuz kal‘adan çeker
Hindû saçın atar ise bir lu‘b ile **kemend** (110 / G.14- 5)

⁴² SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 142.

Başka bir tasavvurda sevgili kemend saçıyla aşıklarını kendine bağlar. Onları köle gibi esir eder:

İ nice bin kulu yüz bin kıl ile bende salar

Kemendi hindu saçının aceb dilâver imiş (181 / G.85- 4)

Cân boynuna bırakalı zülfün **kemendi** bend

Dîvâne gönlüme eser etmedi nush u pend (110 / G.14- 1)

Bir başka beyitte aşık isyan eder. Sevgilinin zülfünün kemendi zaten onu bağlamıştır. Bir de bu düşmüşün, sevgilinin gözünden, kaşından çektiği nedir?

Zülfün **kemendi** câna yeter göz ü kaş nedir

Hâcet mi bunda düşmüşe tîr ü kemân dahı (269 / G.173- 5)

2.1.2.6. Fettân, Perîşân, Târumâr

Saçın bu unsurlarla münâsebeti, âşığın gönlünde sebep olduğu kargaşayla ilgilidir. Fitne kelimesinin kargaşaya sebep olan mânâsı, kargaşa sonunda belânın kaçınılmaz oluşu, huzursuzluk sebebi bulunuşu, saçın rengi ve çokluğu sebebiyle kesret oluşu, fitne ve belânın kesretle ilgisi bu tasavvura sebep olan unsurlardır.⁴³ O fettan saç, sûfîyi dinden çıkarmıştır:

Anun rûşen yüzü nûru getirdi geri imâna

Anun **fettân** saçı çîni çıkardı çıkardı sûfîyi dinden (232 / G.136- 3)

Saçın perîşân ve tarumar olarak vasıflandırılması, daha çok aşkın gönlünün perişanlığı ile ilgilidir. Sevgili saçı gibi âşığın gönlünü de perişan eder:

⁴³ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 143

Karâr kalmadı cânımda azm-i yâr ederim

Bu kâr u bârı saçı bigi **târumâr** ederim

(214 / G.118- 1)

Aşık sevgilinin saçına sevdalanmıştır. Aşık sevgiliden ayrıldığında, onun saçı gibi perişan olmak istemektedir:

Perîşân olsa bu Şeyhî aceb mi çünkü hicrinde

Dimâğı dolu sevdâdır saçının güft ü gûyundan

(233 / G.137- 5)

2.1.2.7. Akşam, Gece (Şam, Şeb)

Saçın bu unsurlarla ilgisi rengi sebebiyledir:

Senin ey Yûsuf-ı Mısrî hevâ-yı **şâm**-ı zülfünden

Aceb mi seyr edip Rûmu ki azm-i mülk-i lâz etsem

(219 / G.123- 6)

Saçın rengi sebebiyle ilgi kurulduğu unsurlar arasında gece başta gelir. Divanın birçok beyitinde bu tasavvur söz konusudur:

Gece saçında kamer yüzüne tan okuyugör

Hatt u haddin ki olur sebzeyile mâh garîb

(102 / G.6- 5)

Kaçan kim zülf-i **şebrengîn** yüzüne şeh nikâb eyler

Gününü âşıkın gör kim nice bî-âfitâb eyler

(159 / G.63- 1)

Sevgilinin siyah, o gece gibi olan saçı insanı zulmete düşürür. Buna karşılık yüzü ise insana cennetler açan parlak bir aydır:

Meğer saçının **gecesinden** saçıldı zulmetler

Cemâlin ayı gününden açıldı cennetler

(156 / G.60- 1)

2.1.2.8. Leylî, Hindû, Habeşî

Leylî, renk ve gece anlamlarında yer yer tevriyeli olarak kullanılmış diğer mısırada Mecnun'dan da bahsedilmiştir:

Aşkının velvelesi âlemi Mecnûn edilecek
Zülfünün silsilesi hayret-i **Leylî** mi değil (202 / G.106- 5)

Leylî saçında silsileye düşmeyen gönül
Mecnûn için nite bile kim âkılânedir (136 / G.40- 5)

Sevgilinin saçı siyah olduğu için “Hindu” olarak vasfedilmiştir:

Bu yedi pehlivânı dokuz kal‘adan çeker
Hindû saçın atar ise bir lu‘b ile kemend (110 / G.14- 5)

Hâlin ki zülfüne dolaşıp alnına ağar
Hindû-sıfat kemend ile eyvâna kasd eder (140 / G.44- 3)

Saçın renginden dolayı benzetildiği bir başka unsur da “Habeşî”dir:

Nice sîmîn-ten olur tâze semendir kokusu
Saçı çînî **Habeşî** müşk-i Hatendir kokusu (283 / G.187- 1)

2.1.2.9. Anber, Müşk, Muanber, Bûy

Saçın bu maddelerle ilgisi güzel kokusundan dolayıdır. Anber, ada balığının

bağırsaklarından toplanan, yumuşak ve misk gibi kokan, kül rengine bir maddedir.⁴⁴
Birçok beyitte geçer:

Anber saçının derdi yakar micmeri oda
Göynüklü kokuları tanıkdır ciğerimden (230 / G.134- 4)

Benefşe zülfünün aldı mı yel gubârından
Ki dolu sünbül ü reyhân dimâğı **anberdir** (121 / G.25- 2)

Mu‘anber saçın ol yerde ki zülfün halka-çin eyler
Sabâ gerdim ura anda Hatâdır Çin ü Mâçinden (232 / G.136- 2)

Müşk (misk), Asya’nın yüksek dağlarında yaşayan bir cins ceylanın karın derisi altındaki bir bezden çıkarılan, güzel kokulu bir maddedir. Saç kokusu ve rengi sebebiyle misk olarak vasıflandırır. Miskin elde edildiği yer olması, siyah renk ve kıvrım alanlarını da vermesi sebebiyle Çin ile Hutun de beyitlerde yer alır:⁴⁵

Dedim saçın sevâdı vü zülfün girihleri
Anber midir ya **müşk-i** Hatun dedi ik’si de (246 / G.150- 3)

Yakar gam-gîn olup bağırın Hatun’de dem-be-dem âhû
Haber işideli cânâ saçının çini **bûyundan** (233 / G.137- 3)

Zülf-i **müşkîni** gör ol ârız-ı kâfûr üzre
Düşmüş ol resme mu‘âriz nitekim Hind ile Rûm (223 / G.127- 2)

⁴⁴ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 148.

⁴⁵ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 148.

2.1.2.10. Reyhan, Sünbül, Benefşe

Bu çiçeklerle saçın ilgisi güzel koku yönündendir. Reyhan ve sünbülde şekil benzerliği de önemli bir unsurdur.⁴⁶ Saç sünbül gibi dağınık ve salkım saçaktır:⁴⁷

Sünbül saçını lâle yamağında göricek Sevdâ-zede gönlüm
Hayrân olup eydir gül-i handân yaraşığı **Reyhan** ile hoştur (125 / G.29- 3)

Reyhân saçın misâli muhakkaktır oldu nesh
Haddin rika‘ı üzre yazaldan gubâr hat (184 / G.88- 5)

Muhakkak ol saçı **reyhâna** eyledim ta‘lik
Ol adla oluram ben dahi gubâr dirîg (187 / G.91- 5)

Bazı beyitlerde sünbül, saç kelimesi söylenmeden, saç için bir isim olarak kullanılır:

Sünbülün saldıkaç gül-berg üzre ol mâh-ı Hutun
Sanki âhû deşt-i Çîn üstüne müşk-i ter saçar (116 / G.20- 2)

Saçın beyitlerde koku yönünden benzetildiği başka bir unsur da “benefşe”dir:

Benefşe zülfüne her dem hezâr ahsente ey mehrû
Kim ana sünbül ü anber gulâm olmuş eli bağlı (242 / G.146- 1)

⁴⁶ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 149.

⁴⁷ KANDEMİR, Fatma. a.g.t. , s. 92.

2.2. PERÇEM, TURRA

Perçem ve turra alın üzerine düşmüş, kıvrımlı saçtır. Perçem rengi ve şekli sebebiyle tavus kuşuna benzetilir:

Sayd olurken **perçem-i** tâvûsuna şehbâz-ı cân
Ol hümâya ben meges ya'nî şikâr etsem gerek (192 / G.96- 5)

Tâvûs-ı rûh mu çemen içinde **perçemin**
Yâ kuds-i şâhbâz ki âlem-şikârdır (120 / G.24- 7)

Turre, alın üzerine düştüğü için, kaşların görünmesini engeller. Eğer turre sevgilinin kaşının köşesinin görünmesine izin verirse aşık bundan Kısra'yı fethetmekten daha çok şeref duyar:

Şikeste gönlüme **turren** verirse kûşe kaşından
Bu fethi yeğ görür gönlüm şerefde tâk-ı Kısradan (226 / G.130- 7)

2.3. ALIN

Alın, sevgilinin güzellik unsurlarından biridir. Beyaz ve parlak olduğu için ay, nur ve Zühre'ye benzetilir. Yüz, güneş; alın ise arzdır. Gece gibi kara olan saçlar arasında bir gündüz olarak bilinir. Böylece nûr ile zulmet(saç) arasında tezat kurulur. Ayrıca saç, zülûf, gamze, perçem, kakül gibi öğelerle birlikte tenasüp içinde kullanılır. Kaş alın üzerinde bir serbend veya bir damgadır. Yüzde hafif kavisli haliyle bir tak'ı andırır, yahut gümüş bir tahttır. Alın bazen de bir ayna olarak karşımıza çıkar. Tasavvufa göre her şeyin aslı ve ilk yaratılan cevher olan Nûr-ı Muhammedî, ilk önce Hz. Adem'in alnında belirmiş ve temiz bir soydan tâ Peygamberimize kadar gelmiştir. Hatta bu nurun Peygamberimizin babası Abdullah'ın alnında daima parladığına dair rivayetler vardır.

Yine tasavvufta alın, bir vahdet remzi olarak bilinir ⁴⁸.

Divanda alın sadece birkaç yerde geçmektedir. Parlaklığı sebebiyle cihanı aydınlattığı tasavvur edilir:

Aç **alınını** yüzünü cihânın münevver et

Çöz zülfünü dimâğını bağın mu‘attar et

(105 / G.9- 1)

2.4. KAŞ(EBRÛ)

2.4.1. Umumi Olarak Kaş

Kaş sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından biridir. Renk, şekil ve çift oluşu ile yakın münâsebette bulunduğu, göz, kirpik, gamze ve yanak yüzünden değişik tasavvurlara sebep olur. Bilhassa gözün kâtil olarak tasavvuru, kaşın bu kâtilin bir silahı olarak hayal edilmesinde, gamze ve kirpik oklarını atan bir yaydır. Yüzün Ka‘be’ye benzetilmesinde mihrâb; Mushaf’a benzetilmesinde Besmele; boyun elif harfine benzetilmesi sebebiyle nun harfi olarak düşünülür. Yine yüzün deniz olarak tasavvuru onun balık, sandal olarak hayal edilmesine yol açar. Hançer, kılıç ve hilâl, kaşın en çok benzetildiği unsurlardır. Kâşın, hilâl olarak tasavvurunda açıkça belli olan şekil benzerliği yanında hilal ile ilgili inanışlar ve saçın geceye ve buluta teşbihi önemli bir rol oynar. Gökte hilalin görünmesiyle bayramın başlaması ile sevgilinin kaşlarını, dolayısıyla yüzünü gören âşıkların duyguları arasında kurulan ilgi, onun hilâl-i îd olarak vasıflandırılmasına sebep olur. Kaş, güzellik binasının en önemli unsurudur. Bu yüzden, bir binanın temel unsuru olan tak olarak tasavvur edilir. Kaş “Bennâ-yı kudret”in, “binâ-yı hüsn ü” sağlam kılmak için yaptığı iki “tak-ı mukavves”dir. Âşıkın gönlünü çelmesi, kendisine bağlaması ve ona eziyet etmesi sebebiyle cadı, sâhir, hileci, yağmacı ve belâdır.

49

⁴⁸ PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.18.

⁴⁹ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 150.

2.4.2. Kaş İle İlgili Tasavvurlar

2.4.2.1. Mihrâb, Kible, Secdegâh

Kaşın bu unsurlara benzetilmesinin esasını kavisli şekil benzerliği teşkil eder. Ancak, bu tasavvurlarda şekil benzerliği yanında, sevgilinin âşıkın nazarında kazandığı değer ve onu yüceltme duygusu, yüzün Ka‘be’nin müslümanların ibâdet için yöneldikleri makam oluşu, kible ve secdegâhların yönünün Ka‘be’ye doğru oluşu önemli bir unsurdur. Tasavvuf açısından sevgilinin Allah oluşu sebebiyle zâhidin câminin mihrâbına yönelmesiyle, ârifin sevgilinin kaşlarını mihrâb kabul etmesi arasında fark yoktur.⁵⁰ Söz konusu divan Şeyhi’nin olunca bunu söylemek de gayet doğrudur. Aşık sevgilinin mihrâbında “Kabe Kavseyn”e arar:

Kaşı **mihrâb**ında âşık kâbe kavseyne erer

Vâ‘izin dûn himmetin gör ki dahı minberdedir (132 / G.36- 2)

Gönül ki kaşını peyveste edinir **mihrâb**

Harâb ise ne aceb çünkü vakf-ı mesciddir (122 / G.26- 4)

Aşık sevgilinin kaşına secde eder. Çünkü kaş, onun gönül kiblesinin mihrâbıdır:

Karşına **secde** kıldığım oldur k’olup durur

Mihrâb-ı kible-i dil ü cân ü cihân kaşın (196 / G.100- 6)

⁵⁰ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 151.

2.4.2.2. Hilal (Yeni ay, Mâh-ı nev), İyd Ayı

Kaşın hilal olarak vasıflandırılmasında en önemli husus şekil benzerliğidir. Saçın bulut olarak tasavvuru da kaşın hilal olarak düşünülmesinin bir başka sebebidir. Saçın, sevgilinin yüzünü kaşını örtmesiyle, bulut tarafından örtülen hilal arasında ilgi kurulur. Bulut yeryüzünün nura gark olmasını engellemektedir:

Cihânı tal‘atın şevki kılarıdı nûra müstağrak
Eğer ebr olmasa hâcib yüzüne ey **hilâl**-ebru (242 / G.146- 2)

Yeni ay bigi kaşı kûşesile
Görelî deng olup hicâba gider (144 / G.48- 4)

Kavs-i felek midir ki komuş şaşta tîr-i çarh
Yâ **mâh-ı nev** ki cephede bulmuş kemân kaşın (196 / G.100- 3)

Yüzün aşık verdiği duygular bakımından bayram olarak tasavvuru kaşın, bayramın başladığının işareti olan hilâl-i îd olarak vasıflandırılmasına sebep olur. Bu tasavvurda eskiden, hilâle bakılarak ramazanın bitip bayramın başladığının tespiti hadisesi önemli bir unsurdur.⁵¹ Oruç tutanların bayrama kavuşmak için hilali beklediği gibi aşık da ayrılık orucunu bozmak için sevgilinin kaşlarını yani sevgiliyi görebilmeyi umut eder:

Kaşların yayını **ıyd ayı** gibi gözlediğim
Bu ki cânım siperi tek ola kurbânın için (238 / G.142- 4)

⁵¹ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 152.

2.4.2.3. Yay, Keman, Hançer

Kaş, kirpik ve gamze, gözle beraber bir bütündür. Katil olarak vasıflandırılan gözün, âşıkı yaralamak ve öldürmek için kullandığı silahlar, yay, keman ve hançer olarak tasavvur edilen kaş ile aşk olarak düşünülen gamze ve kirpiktir. Bu tasavvurun sebebi şekil benzerliğidir. Sevgili avlanmak için bu silahları kullanır:

Kaşın gözün ne hâcet edinir **kemân u tîr**

Avlanmağa benim bigi bin bir nazar yeter (114 / G.18- 3)

Kur kaşların **kemânını** bu yaykayıla

Biz kullarına gamzelerin tîr ü hançer et (105 / G.9- 2)

Sevgili yay kaşları ile kirpik okunu atarak aşığı yaralamak ister. Fakat aşık için bu mutluluk sebebi, sevgiliden gelen ise saadet okudur:

Mukavves kaşların yayı atar kirpik okun her dem

Ne kim ol gamzeden gelse bana sehm-i sa‘âdettir (119 / G.23- 3)

Sevgilinin aşıkı yaralamak için kullandığı bir başka silah da “hançer”dir. Kaşın hançere teşbih edilmesinin bir başka nedeni de mukavves oluşudur:

Gözün serhengi her lahzâ bu câna tîz eder **hançer**

Dökerdi kanım olmasa dü hâcib arada ebrû (241 / G.145- 4)

2.4.2.4. Nun (ن)

Boyun elife teşbihi ve şekli sebebiyle kaş nun harfi olarak tasavvur edilir:

Dilim bu sûre-i **nûndan** dahi nesneylemez tekrâr

Kaçan mihrâb-ı ebrûsu hayâliyle namâz etsem

(219 / G.123- 2)

2.4.2.5. Fitneci (Fitne-i âhir zamân)

Kaş, aşığın gönlünde, aklında ve din konusunda kargaşaya sebep olduğu için ahir zaman fitnesi olarak tasavvur edilir:

Oldu çü cevri-i **fitne-i âhir zamân** kaşın

Alsa aceb mi akl u dil ü dîn ü cân kaşın

(196 / G.100- 1)

2.4.2.6. Sâiebân

Sâiebân, koruyan ve gölgelik anlamlarına gelir. Her iki anlamı da kastedilir. Kaşın gölgelik olarak mestâne gözlerle perde olması üzerinde durulur. Aynı zamanda gözlerin koruyucusu olduğu da vurgulanır:

Mestâne gözlerine serâperdeler tutar

Tâkında alnının ki kurar **sâiebân** kaşın

(196 / G.100- 4)

Nasıl gözü koruduğunu da birkaç beyit sonra açıklar şair. Aşık gamzenin, canını almasını ister; ama kaşlar kendini çatarak bunun için bile aşığa baktırmaz, aman vermez:

Şeyhi dilerdi gamzen ala cânını velî

Vermedi kim ede **bu ümîde amân kaşın**

(196 / G.100- 7)

2.5. GÖZ (ÇEŞM)

2.5.1. Umumi Olarak Göz

Göz, aşıkları cezbeden, sevgiliye bağlayan, en önemli güzellik unsurlarından biri olarak ele alınır. Bu sebeple hileci, sâhir ve câdu olarak vasıflandırılır. Bu özelliğin yanında, fettân ve şûh bir dilber olarak tasavvuru da, aşıkların gönlünü çeken, meftûn eden bir özelliğe sahip olmasına dayanır. Şekil bakımından badem ve nergis oluşu da, güzelliğinin ve dolayısıyla câzibesinin bir delilidir. Nergis çiçeğinin insana uyku veren özelliği sebebiyle, mahmurluk özelliği, aynı zamanda, gözün mest, sarhoş olmasının da bir işaretidir. Göz ile bir bütünlük gösteren, kaş, kirpik ve gamze, hûni olarak vasıflandırılan gözün silahları durumundadır. Sevgili, âşıklarına revâ gördüğü her türlü eziyeti göz vasıtasıyla icrâ eder. Kâş, gözün elindeki yaydır ve gamze, kirpik oklarını bu yay vasıtasıyla aşkın sinesine, gönlüne yağdırır. Göz, şekil benzerliği sebebiyle sad (ص), he (ه), harflerine ve devâta benzetilir. Bu devâtın mürekkebi âşıklarının ciğerinin kanı, kalem ise sevgilinin kirpiğidir.⁵² Durum bu iken âşıklar sevgilinin gözünün hayaliyle bile mest olabilirler:

Gözün hayâliyle her gece mest olur Şeyhî

Seher ibâdet eder hoş riyâyî âbiddir

(122 / G.26- 7)

Sevgili adeta ahd etmiştir gözüyle aşığı öldürmek için:

Ahd etmiş idi Şeyhî'yi öldürmeye gözün

Uş intizâr ile yürürüm zâr u müstemend

(110 / G.14- 7)

Çünkü o kana susamıştır:

⁵² SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 156.

Gözün kim her dem olur kana teşne

Kan ile görmedim kim kana teşne

(259 / G.163- 1)

Aşığın gönlü ise sevgilinin gözünden yaralanmıştır. Hasta yatmaktadır:

Dil gözün zahmiyle hasta yatar

Cân saçın halkasında beste yatar

(111 / G.15- 1)

2.5.2. Göz İle İlgili Tasavvurlar

2.5.2.1. Câdû, Efsunlu

Gözün bu unsurlarla ilgisi, aşığı cezbetme, kendisine bağlama özelliğine dayanır.⁵³ Göz cadu olduğu için sihir ve efsun yaparak aşıkları kendisine bağlar:

Sihr ile harâb etti gönül memleketini

Ol **câdû** gözünün dahı ne şûr u şeri var

(112 / G.16- 6)

Câdû gözün çü fitneye binip atar hadenk

Sihr ile ay olur yayı kamçısı ejdehâ”

(98 / G.2- 3)

Sevgili sürekli gözüyle efsun okuyarak, aşıkı aman vermez:

Emîn olmaglığa bir dem amân vermez bu cânıma

Gözün **efsûn** okudukça senin bu lafz-ı emînin

(199 / G.103- 3)

Öyle ki aşıklar onun cadu gözünü gördükten sonra dini, takvayı unuttur, gece

⁵³ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 156.

gündüz mest halde gezerler:

Zühd ü dîn fikri nolur **câdû** gözünü görelî

Geceler mest ü seher deng ü humâram kime ne (260 / G.164- 6)

2.5.2.2. Mest, Mestâne, Mahmûr, Bîmâr (Hasta)

Göz, baygın bakışı sebebiyle mest, mestâne, mahmûr ve hasta olarak vasıflandırılır.⁵⁴ Sevgilinin gözü mest olmasına rağmen gurur şarabını bir türlü içip de aşığa bakmaz. Yani o, içmeden sarhoştur. Aşık da bu yüzden feryad etmektedir:

Figân ki nergis-i **mesti** bu serv-i lâle-ruhun

İçip şarâb-ı gurûr eylemez nigâh bana (97 / G.1- 6)

Aşık, sevgilinin mahmur gözlerine bakınca içmeden mest olur. Öyle çok etkilenmiştir ki içkinin yaptığı baş ağrısı gibi etkisi vardır. Mahşer günü bile geçmeyecektir. Aşık bu sevdadan ayrılmayacaktır:

Mahmur gözlerin bizi **mest etti** şöyle kim

Mahşer gününde dahı ayrılmaz humârımız (175 / G.79- 5)

Zahid bile sevgilinin mestane gözlerini görünce, her şeyi bırakmış, bu aşkın derdiyle meyhane meyhane gezmektedir:

Zâhidi gör ki gezer aşk ile meyhâneleri

Görelî sendeki ol nergis-i **mestâneleri** (278 / G.182- 1)

Sevgilinin bîmâr gözü, aşığın hasta ciğerinin kanını içer. Derde deva dediği

⁵⁴ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 156.

buymuş:

Bîmâr gözü dembedem hasta ciğer kanın içer

Şeyhî dediği buymuş bîmâra tîmâr eyleyem

(224 / G.128- 8)

2.5.2.3. Hûni, Kan İçici, Haremî

Sevgilinin gözleriyle aşığın canına kasdettiği düşüncesi gözün bu unsurlarla arasında ilgi kurulmasına sebep olur. O “tiğ”ını bilemiş, aşığın ciğerini vurmaya hazırdır:

Bilemiş tîğını cânıma füsün ile gözün

Ciğerim urmaga tîr-i fesân ile bile

(257 / G.161- 4)

Göz kılıcını çektikten sonra ikinci aşama aşığı yaralamak ve kanını içmektir:

Gözün kanım içer her dem dahi dönmez kinden

Sorun bu fitne zâlimden aceb n’ister bu miskînden

(232 / G.136- 1)

Gözün diğer silahı ise “ok”tur. Bu kez okunu çekerek aşığın ciğerini hedef alır. O bir “hûnî”dir:

Bir ok ile ciğerim pâre kıldı **hûnî gözün**

Bir ok dahı ura kim hûn-behâ yerine geçer

(117 / G.21- 2)

Haremî, hırsız, haydut, haram yiyen, demektir. Aşık sevgiliyi o kadar sevmektedir ki kanını, ana sütü gibi ona helal eder:

Şol haramî gözüne kan içmek

Emdiğin süt gibi helâl ey dost

(107 / G.11- 2)

Harâmî gözlerin ne kan içerse

Helal olsun ana kim ayn-ı haktır

(126 / G.30- 6)

2.5.2.4. Fitneci, Fettân, Ahû

Gözün bu unsurlarla ilgisi aşığı cezbetmesinden dolayıdır. Sevgili bakışlarıyla aşığın gönlünde fitne yaratır, kargaşa çıkarır:

Ne **fitnedir** acabâ gözlerin ki cân iledir

Ne cân durur sözünün lutfu kim cihân iledir

(134 / G.38- 1)

Gözünün kaşının anlayamazam hîlelerin

İlle bu **fitne** vü ol âfet-i cândır bilirim

(215 / G.119- 4)

Bir başka beyitte ise göz kelimesi mest, mahmur kelimeleri gözün yerine geçmiş ve “fettan” olduğu vurgulanmıştır:

Anı kim **ol fettân** eder etmez bu kim bin kan eder

Âkılları hayrân eder geh mest ü geh mahmûru gör

(170 / G.74- 6)

Göz güzellik bakımından âhûya teşbih edilir. Asıl benzerlik ahunun iri ve siyah gözlerinin güzelliğidir. Sevgilinin gözleri de iri ve siyahtır. Bu güzel gözleriyle aşkın canına kasdeder:

Gamzen ki bir hadenkle bin cânâ kasd eder

Hoş **âhuvâne gözler ü şîrâne** kasd eder

(140 / G.44- 1)

2.5.2.5. Badem, Nergis (Nergis-i Mestâne)

Göz, şekil olarak nergis ve bademe benzetilir. Bademin meze oluşu, bir meclis tasavvurunu akla getirir. Dolayısıyla “nukl, nâr, sîb, piste” kelimeleriyle birlikte tenasüb sanatı yapılır:

Nukl-ı mestâne gamzen önünde

Nâr u **bâdâm** u sîb u piste yatar

(111 / G.15- 5)

Nergisin uyku verme özelliği, gözün şekil benzerliği sebebiyle nergise benzetilmesinin yanında, önemli bir unsura olarak göze çarpar.⁵⁵ Fakat Şeyhi divanında bu özelliği pek rağbet görmemiş daha çok göz kelimesi kullanılmadan nergis onun yerine isim olmuştur:

Zâhidi gör ki gezer aşk ile meyhâneleri

Görelî sendeki ol **nergis-i mestâneleri**

(278 / G.182- 1)

2.6. GAMZE (YAN BAKIŞ)

2.6.1. Umumi Olarak Gamze

Gamze, sevgilinin âşıkâ cevri ü cefâ etmekle görevli ve katil olarak vasıflandırılan gözünün en önemli silahlarından biri olarak düşünülür. Âşıkın sevgiliye ilgi duyup bağlanmasına sebep olan güzellik unsurları arasında önemli bir yeri olan gamze, aynı zamanda âşıkın, gönlünün ve canının yaralanmasına sebep olan öldürücü bir silahtır.⁵⁶

Mânâlı ve göz ucuyla bakış demek olan gamze , göz, kirpik ve kaşın birlikte yaptıkları bir harekettir. Tasavvufî sembolizmde, sâlikî masivaya sevk eden en tesirli

⁵⁵ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 159.

⁵⁶ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 159.

kudret veya masivanın en büyük tecellîsidir. Kesret ile de ifade edilir. Sâlikî Hak yolundan çevirmeye gayret gösterir. Mânâyı yani gönlü öldürmeye çalışır; gönül şehrini harap ve viran edebilir. Âşıkları avlar. Eziyet eder. Yaralar, öldürür. İki cihanı yok eder. Gamze, kılıç ve ok gibi öldürücü âletlere teşbih edilerek bu işlerin tamamını yapar⁵⁷:

Hezâr âferîn gamzeler tîğine

Ki bir zahm ile sad-hezâr öldürür

(151 / G.55- 2)

Aşığın gönül şehrini viran eder, onu süründürür:

Gamzen eydir ki gönül şehrini virân ederim

Şehriyârın eline hükmü revândır bilirim

(215 / G.119-3)

2.6.2. Gamze İle İlgili Tasavvurlar

2.6.2.1. Ok (Tîr, Peykân, Hadeng)

Gamze yaralayıcılık, öldürücülük gibi özellikleri nedeniyle oka teşbih olunur. Gamzenin oka teşbih edildiğinde kaşlar da bu oku atan yay olarak hayal edilir. Göz gamze, oklarını, yay gibi olan kaşları ile gönderir. Böylece aşığın gönlünü yaralar veyahut öldürür.⁵⁸ Aşığın ciğerini deler geçer:

Gamzen **okları** ki deldi ciğerim câna geçer

Söyle doldu ki gelen tîrle peykâna geçer

(118 / G.22- 1)

Sevgili bir yandan ahu gibi gözleriyle aşığı büyülerken, öte yandan gamze hadenkleriyle birçok aşığın canına kast etmektedir:

⁵⁷ ÜSTÜNER, Kaplan. a.g.e. , s.289.

⁵⁸ UNDU, Seveda. *Fehim-i Kadim Divanında Sevgili ve Sevgilinin Güzellik Unsurları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2007, s.100.

Gamzenin ki bir **hadenkle** bin cânâ kâsd eder

Hoş âhuvâne gözler ü şîrâne kâsd eder

(140 / G.44- 1)

Gamze oku, aşığı yaraladığı, kan döktüğü için “kana susamış” olarak nitelendirilir:

Teşne cânım kan yutar la’line karşı eylemez

Gamzen **okundan** hazer benzer susadı kanına

(261 / G.165- 5)

Sevgilinin gamzesinden gelecek hadenge aşığın ciğeri siper olmaya çalışır; fakat gönlü çoktan sevgilinin okuna can vermeye karar vermiştir; çünkü ona aşıktır:

Gamzen **hadengine** nice tutsun ciğer siper

Gönlüm okuna cân vericek akl yayına

(263 / G.167- 4)

2.6.2.2. Kılıç (Tîr)

Gamzenin kılıca benzetilmesinin nedeni onun yaralayıcı ve öldürücü özelliğinin olmasıdır. Gamze kılıcını çekerek aşığın canına kast etmektedir:

Gamzesi **tîrini** tîz etmiş ki kâsd-ı cân ede

Sen dahı tîz ol gönül k’âfet durur teherimiz

(177 / G.81- 2)

Sevgili, şah ve efendidir. Âşık ise onun kölesidir, gamzesinden gelen ok ve kılıç darbelerine boyun eğmiştir; çünkü padişah o, ferman onundur:

Gamzesinden dembedem yağsa başıma **tîg ü tîr**

Hükm anundur kavlı onun tutduk boyun fermânına

(261 / G.165- 2)

2.6.2.3. Kan İçici

Gamze öldürücü vasfından dolayı “kan içici” olarak tasavvur edilir. Gamze zalimdir. Sürekli aşığa zulm eder. Bu işi tek başına yapmaz. Gamze aşığın kanını içerken o mest gözler de aşığın bağrını delmektedir:

Gamzen kanımı içerken urur o da bağrımı

Yanî çü mest mey bula meyl-i kebab olur

(166 / G.70- 6)

2.6.2.4. Sihr

Gamze; âşığı etkilemesi, tesiri altına alması gibi özelliklerinden dolayı büyücü olarak tasavvur edilir. Sevgili bir gamzesiyle binlerce kişiyi kendisine âşık eder. Bu nedenle gamzenin sihirler yaparak âşığı etkisi altına aldığı tasavvuru oluşmuştur. Onun bu etkisinden nice cân aman dilemektedir:

Gamzen **sihirinden** nice kim cân hazer eyler

Gâfil yürüme Şeyhî'nin âh-ı seherinden

(230 / G.134- 9)

Sevgili gamzesiyle öyle sihirler yapar ki zâhidin elbisesini bile yırtar. Onun takvası bile buna engel olamaz:

Kemân-keş **gamzenin sihri** libâs-ı zühdü çâk eyler

Eğer döymeze yüz tire ne kuvvet dır'-ı takvîden

(231 / G.135- 4)

2.7. KİRPİK

2.7.1. Umumi Olarak Kirpik

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan kirpik gözlerin tamamlayıcısıdır. Ancak divanımızda bu özelliğinden ziyade öldürücülük vasfı ile karşımıza çıkar. O, sevgilinin veya gözün öldürücü bir silahı olarak vasıflandırılmıştır. şekli, gözlere ve kaşlara yakınlığı böyle bir tasavvurun oluşmasında etkili olmuştur.⁵⁹

2.7.2. Kirpik İle İlgili Tasavvurlar

2.7.2.1. Ok

Kirpik sivri şekli nedeniyle oka teşbih olunur. Bu şekil benzerliğı onun yaralama, delme, öldürme gibi vasıflarına da sahip olmasını sağılar. Kaşlar yaya teşbih edildiğinde kirpikler bu yayın attığı ok olarak tasavvur edilir. Bu oklar aşığı yaralamasına rağımen, aşık onların saadet oku olduğunu söyler.        bu bile sevgilinin onunla ilgilendiğı anlamına gelir:

Mukavves kaşların yayı atar kirpik **okun** her dem
Ne kim ol gamzeden gelse bana sehm-i sa‘ detdir (119 / G.23- 3)

Başka bir beyitte sevgilinin kirpik oku “bel ” olarak tasavvur edilir.        aşığa sadece dert, gam, keder verir. Bu yüzden gönül ondan saklanmak ister:

Kirpiğın **oku** belâdır nice bir
Saklana gönül dahi yacana c n (225 / G.129- 5)

⁵⁹ UNDU, Seveda. a.g.t. , s.123.

2.7.2.2. Neşter

Kirpiğin neştere teşbih edilmesinin nedeni yaralayıcılığı ve kan dökmesidir. Sevgili kirpik neşterini kullanarak her zaman aşığın ciğerinden kan döker:

Gözlerim câminı pür-hûn eylesem tan mı müdâm
Kirpiğinin **neşteri** her dem ciğerden kan döker (155 / G.59- 3)

2.7.2.3. Diken

Kirpiğin, diken olarak tasavvur edilmesinin nedeni şekil benzerliğidir. Aynı zamanda yara açmaları da bu benzerliğin diğer sebebidir. Aşık sevgilinin ayağına yüz sürmek ister; ancak kirpiklerinin dikeninin ayağını yaralamasından korkar:

Cân diler k'ayağına yüz sure lâkin korkar
Kirpiğinin **dikeni** ede ayağın mecrûh (109 / G.13- 5)

2.8. YÜZ ve YANAK (CEMÂL; RÛH, İZÂR)

2.8.1. Umumi Olarak Yüz ve Yanak

Yüz ve yanak genellikle birlikte ele alınır, aynı unsurlara benzetilir. Yüz ve yanak sevgilinin en önemli güzellik unsurları arasında yer alır. Bunun en önemli sebebi, diğer güzellik unsurlarının yüz üzerinde bulunmasıdır. Bu nedenle beyitlerde yüz ve yanak bu unsurlarla sanatlı bir şekilde, birlikte ele alınmıştır.

Yüzün Hakk'ın tecellîgâhı oluşu, beyitlerde sık sık yer almasına ve değişik tasavvurlara sebep olur. Tecellî ışığı olarak hayal edilen ve mumun yansımaları neticesinde, dünyanın, âfâkın ve bütün vücûdun aydınlandığı cemâl, İlâhî güzelliğin sembolüdür ⁶⁰. Yüz; rengi, parlaklığı ve güzelliği nedeniyle dikkati çeken bir güzellik

⁶⁰ ÜSTÜNER, Kaplan. a.g.e. , s.83.

unsurudur. Bu özellikleri sebebiyle aşığı kendine meftûn eder, gönlünü çeker. Aşığın en büyük isteği sevgilinin yüzünü görmektir. Bu yüzden feryat figan eder.

Sevgilinin yüzü o kadar güzeldir ki sanki cihanın güzelliği, onun yüzünden bir yapraktır:

Cihân hüsnü yüzünden bir varaktır

Ki her harfî bin câna sebaktır

(126 / G.30- 1)

Âşık, daima sevgilinin yüzünü görmeyi arzular. Sevgilinin güneşe benzeyen yüzünün görülmesi ile karanlıkların aydınlığa dönüşeceği tasavvur edilmiştir. Bilindiği gibi güneş doğunca karanlıklar yani gece biter aydınlık başlar. Bu tasavvurun etkili olduğu bir beyitte sevgilinin münevver yüzü cihanı aydınlatmıştır:

Gözümden ırdı münevver yüzün nigâr dirîğ

Başıma kara gün uğrattı rüzgâr dirîğ

(187 / G. 91- 1)

Sevgilinin eşsiz kabul edilmesi ve güzelliğini yüceltme arzusu yüzünün nura benzetilmesine neden olur. Onun yüzü nurdan oluşmuş gibi aydınlıktır. Bu yüzden aşık kimsenin onu görmemesini ister:

Sofî-i bî-cân ki zühdü gözlerine perdedir

Görmeye cânân yüzün kim nûrdan perverdedir

(132 / G.36- 1)

Yüz, tasavvufî sembol olarak zât, zât-ı İlâhî, vahdet, cemâl, tecellî-i cemâl, hakiki sevgilinin görünmesidir. Ayrıca mürşidin gönül yüzü, iman nurları, irfan kapılarının açılması ve hakîkatın güzelliğinden perdelerin kalkması gibi anlamlara gelir. Tecelli nûruna mazhar olan ve Mûsa Peygamberin büyük bir coşku, arzu ve hayretle görmek istediği yüz, İlâhî tecellî nûrlarının zuhûru, tecellî aynası ve vahdetin tamamen tecellîsi(mahz-ı tecellîyât) anlamlarında simgesel olarak kullanılır.

N'ola gaşy oldum ise hayret ile Mûsâ-vâr

Yâr dîdârı bu dem nûr-ı tecellî mi degül

(215 / G.106-6)

2.8.2. Yüz ve Yanak İle İlgili Tasavvurlar

2.8.2.1. Güneş (Afitâb, Şems), Ay (Meh-i Taban, Kamer, Meh-rû)

Yüz ve yanağın bu unsurlara teşbih edilmesinin nedeni, yuvarlak şekilleri parlaklık ve aydınlıklarıdır. Sevgilinin yüzünün güneşinden bütün dünya aydınlanır:

Yine yüzün **güneş**inden cihân münevverdir

Saçın hevâsıyla bağ-ı cân mu'attardır

(121 / G.25- 1)

Sevgilinin yüzü güneşe teşbih olunduğu gibi bazı beyitlerde de güneş ile mukayese olunmuştur. Bu karşılaştırma sonucunda güneşten daha parlak ve göz kamaştırıcı olduğu ifade edilmiştir. Bu tasavvura göre yüz ile parlaklık ve güzellik konusunda ne ay ne de güneş yarışabilir. Zaten ayın güneşle ışıık konusunda mukayese edilmesi mümkün değildir. Çünkü ay ışığını güneşten alır. Parlaklığın nedeni güneştir.⁶¹ Güneş çıkınca ayın görünmesi gibi sevgilinin yüzü görününce de güneş gözükmez:

Kılsa güneş yüzüne nazar kendiden gider

Elbette gün görünse **kamer** kendiden gider

(149 / G.53- 1)

Sevgilinin saçı, aşığı kendine bağlayarak ıztırap, sıkıntı verir. Fakat aşık sevgilinin parlak yüzünü gördüğü için mutludur. Bu yüzden gönlü aydınlanmıştır:

Ne kaygı kılca cânıma saçının pîç ü tâbından

Gözüm gönlüm çü rûşendir cemâlin **âfitâbından**

(229 / G.133- 1)

Yüzün ay olarak tasavvurunda, şekil benzerliğinin yanında şu unsurlar önemli rol oynar. Sevgili aşıkına çok az görünür. Ay da bir aylık zaman içinde değişikliğe uğrayarak

⁶¹ UNDU, Seveda. a.g.t. , s. 132.

kaybolur. Gündüz ise hiç görünmez. Aşık ise sevgilinin yüzünü görmez, onu görebilmek için hasretle bekler:

Ne gündü ki göreydi yüzün **ayını** gözüm

Yıllar durur ki cânım ol ayile hoş geçer (115 / G.19- 3)

Sevgili ay gibi sadece birkaç gün görünmez. Fakat onu göremediği her gün aşık bin yıl gibi gelir:

Ay yüzünün ayrılığı günlerim dün eyledi

Dünse kim her bir demidir bana bin yıl gitme gel (204 / G.108- 6)

Sevgilinin o parlak ay yüzünü gören ona aşık olur. Her zaman onun hasretini çeker. Bu hasret dönemi öyle sancılıdır ki aşığın elif boynunu hilale benzeterek iki büküm yapmıştır:

Hasret geceler ile hilâl oldu kaddimiz

Bir gün görünce şol **meh-i tâbân** cemâlini (291 / G.195- 3)

Sevgilinin yüzünün güzelliği, letafeti güneş ve ayda bulunmaz:

Yüzün letâfeti **şems ü kamerde** buluna mı

Lebin halâveti şehd ü şekerde buluna mı (287 / G.191- 1)

Sevgilinin ay gibi yüzü o kadar parlaktır ki dünyada onun emsalî yoktur. Varsa da aşığın aklı bunu idrak edemez:

Rûşen oldur ki bulunmaz yüzün **ayına** misâl

Hele akl âyinesi bu kadar idrâk eyler (160 / G.64- 3)

Ne **ayda** dâyre çekti izârının hattı
Ki halka urdu kamer nokta gibi râh bana

(97 / G.1- 5)

Sevgilinin ay yüzüyle ilgili bir başka tasavvur Miraç Gecesi, Peygamberimizin göğre yükselişiyle ilgilidir. O kutlu gecede Hz. Muhammed Cenab-ı Hakk’a iki yay mesafesi (Kabe kavseyn) yaklaşmış, bahtlı bir misafir olmuştur. Aşık da sevgilinin ay yüzünü görürse kendini öyle bir kutlu misafir sayacaktır:

Şundan beri kim **ay** yüzünü gördü bu gönlüm
Kutlu gecede bahtlı mihmâna erişti

(273 / G.177- 3)

Bir başka beyitte ise yanak, şekli, parlaklığı ve aydınlık olması sebebiyle aya benzetilir. Ay (meh) kelimesi açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılır:

Benefşe zülfüne her dem hezâr ahsente ey **mehrû**
Kim ana sünbül ü anber gulâm olmuş eli bağı

(242 / G.146- 1)

2.8.2.2. Gül, Gülşen (Gül Bahçesi), Gül-sitan (Gül Bahçesi), Lale, Lale-rû, Gül-rû

Yanak ve yüz renginden dolayı güle teşbih olunur. Sevgilinin yanağı güzellik bahçesi içinde kırmızı bir gül olarak tasavvur edilir. O güzellik bahçesinin şâhidir:

Şâh-ı **gül-ruh** ferş-i devlette haberdâr ola mı
Yastanıp dōşendiğinden hâr ile hârâ garîp

(101 / G.5- 5)

Hezâr ve andelîp olarak da geçen bülbül, edebiyatta en çok işlenen kuştur. Sevgiliye olan hayranlığını güzel nağmelerle ifâde eden, ağlayan, inleyen bir aşığı temsil eder. Âşık bülbül olunca, sevgilinin yüzü de gül bahçesi olur:

Gül yüzün **gülşeninin** bülbülüdür cân iniler
Kim dolupdur yüreğim gonca bigi kan iniler

(163 / G.67-1)

Bülbül daha çok seher vakti veya sabahleyin öter. Öterken de güle bakar. Goncanın açılışı bülbülün nağme ve feryatları ile olur. Gül sanki onun önünde sahifelerini sabah rüzgarının açtığı bir kitap gibidir. Sevgilinin gül yüzünün mecmuasından nice defterler yapılır:

Gül yüzün mecmû‘âsından nice kim defter düzer

Verir evrâkın yele çün nüshasın ebter düzer

(153 / G.57- 1)

Bülbül genellikle gülün güzelliği sebebiyle mesttir. Güzeli ve güzelliği övmeye bülbülün üzerine yoktur. Bülbül daima niyaz içindedir. Gül ise nâz içindedir. Bülbülün ötüşleri daha çok acı ve elem ifade eder. Sevgiliye ulaşamamanın, onun cevri ve cefâsına maruz olmanın feryâdlarını taşır. Şeyhi, sevgilinin cemâlini “gülşene” benzetirken kendini de bir “andelîb” olarak tasavvur eder:

Cemâli gülşenine medh okur iken Şeyhî

Analuyidi dili andelibe benzettim

(210 / G.114- 7)

Yüz, güle teşbih edildiği gibi bazı beyitlerde de güzellik ve renk açısından gül ile mukayese edilmiş, rüzgâr ile bülbüle haber gönderilerek, kızıl gül görmek isterse, sevgilinin cemalini görmesi, onun gülden daha üstün olduğu fikri vurgulanmıştır:

Sorgıl sabâdan ey sanem kim hâl-i bülbül nicedir

Gelsin cemâlin bâğına görsün **kırmızı gül** nicedir

(131 / G.35- 1)

Sevgilinin yüzü bir güzellik bahçesi olarak tasavvur edilir. Bu nedenle yüz ve yanak için “gülşen veya gül-sitan” tabirleri kullanılır. Yüzü gül bahçesi, saçları da bu bahçeye saçılan sünböldür:

Yüzün gülüne saçılan aceb ne sünböldür

Ki yüz safâyile **gülşen yüzün** mükedder eder

(141 / G.45- 2)

Sevgilinin “gülistan” yüzü dünyadaki bütün bahçelerden daha üstündür. Hele ki yüzü kızarırsa utancından, o gülbahçesinin rengiyle hiçbir çemenlik boy ölçüşemez:

Dünya çemenlerinde **yüzün gülsitân** yeter

Kimdir ki yüz kızarsa gül ü erguvân dahi (268 / G.172- 3)

Yüz ve yanak güzellik açısından gül ve lale ile kıyaslanır. “Külale” hem kıvrıcık saç hem de çiçek demeti, demektir. Beyitte sanatlı bir şekilde kullanılarak her iki anlamı da kasdetilmiştir. Sevgilinin gül yüzüne, çiçek demeti gibi saçlarını yaydığını gören gül yaprağı ve lale utanarak kendilerini yere bırakırlar:

Şaçsan şu **gül yüzüne** sehergeh külâleyi

Haclet odu yele vere gül-berg ü lâleyi (296 / G.200- 1)

Bu tasavvur başka bir beyitte lale ve yanak üzerine kurulmuştur. Gül yanağın güzelliğini gören lale kıskançlığından toprak olmuştur:

Lâle hâk etti yüzün **gül yanağın** reşkinden

Gonca çâk etti kabâ la‘l-i dūr-efşânın için (238 / G.142- 5)

Lâlenin çehresini **gül yanağın** hâk eyler

Goncanın zahresini la‘l-i lebin çâk eyler (160 / G. 64- 1)

Yine sevgilinin yanağının güllerden daha güzel ve yumuşak olduğunun tasavvur edildiği bir beyitte bu kez kıyaslama “nesrin” yani “yaban gülü” ile yapılmış ve sevgilinin gül yanağının yaban gülünün yüz yaprağından daha nârin, güzel ve zarif olduğu vurgulanmıştır:

Anun şîrin lebi tatlı bana bin şehd ü şekkerden

Anun **gül yanağı** nâzik bana yüz berg-i nesrînden (232 / G. 136- 6)

Sevgilinin yanaklarının rengi ve şekli itibariyle ele alındığı bir beyitte, lale ve kan tasavvuru oluşturulmuştur. Şair, yanağı hem şekil ve renk itibariyle laleye benzetmiş, hem de kan ile yanak arasındaki renk benzerliğini kullanmıştır. Sevgilinin lale yanağından ayrı kalan aşkın göz kadehlerine ciğer kanı dolmaktadır:

Lâle yanağın gonca lebin yâdına her dem

Doldu gözümün câmina hûn-ı ciğer ey dost

(106 / G.10- 2)

Bahar mevsiminde tabiatla ve dolayısıyla insanın duygularında meydana gelen değişiklikler ile sevgilinin yüzünü gören aşkın duygularında meydana gelen değişiklikler arasında kurulan ilgi, yüzün bahar olarak tasavvuruna sebep olur.⁶² Bir sonraki beyitte de zaten gül yanaklı sevgilinin yüzünün gönül bağı olduğu söylenerek, baharda bağ, bahçenin çiçek açması vurgulanır:

Bahâr ile yine nakd oldu cennet

Heves **didâra** eyle geç hevâdan

(227 / G.131- 2)

Gel **ey gül-ruh** gönül bağı yüzündür

Nesîmin hoş nefes bâd-ı sabâdan

(227 / G.131- 3)

2.8.2.3. Mum (Çerağ, Şem)

Yüz ve yanak parlaklığı, rengi ve aydınlığı sebebiyle muma teşbih edilir. Tasavvuf felsefesinde yanak, Allah'ın tecelli yeridir. Meczaz-ı mürsel yoluyla yalnızca yanak yerine kullanılan yüzün güzelliğine “Cemâl” denir. Bu güzelliğin bir yansımasından ibaret olduğu kabul edilir. Dolayısıyla güneşten daha parlak olduğuna inanılır. Bunun için delile gerek yoktur. Bu tasavvurda sevgiliyi yüceltme arzusu etkilidir:

⁶² SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 168.

Çerağ kim sana yaktı Cemâl içinde Cemîl

Güneşten eyledi rûşen ne hâcet ana delîl

(207 / G.111- 1)

Divanda sevgilinin yüz ve yanağının muma benzetildiği beyitlerde daha çok “Şem ü Pervâne” tasavvur edilir. Aşık “pervane”, sevgilinin yüzü de “şem”dir. Aşık pervane gibi kanatlarını mumun ateşine değdirmek, mum ateşinde yanmak, mahvolmak ister:

Cemâli **şem‘ine** pervâne-vâr uram pervâz

Ya mahu olam ya kamu şu‘lesinde yane yazam

(209 / G.113- 7)

Sevgilinin yüz mumu, ışığı ile aşıkı büyülemiştir. Pervâne gibi yanak mumunun ışığına koşar, ona ulaşmaya çalışır, yanacağını bile bile mertçe ona yaklaşır:

Şol cân ki yüzün **şem‘ine** pervânelik eyler

Nûr olsun onun yeri ki merdânelik eyler

(161 / G.65- 1)

Bazen de aşık, sevgiliyi yüceltme arzusuyla onun yüz mumunda tek başına dönmez. Diğer pervaneleri de çağırarak birlikte yanmayı tercih eder:

Yüzü gül **şem‘ine** karşı yakılıp yanmak için

Kıgırıp cem‘ederem her gece pervâneleri

(278 / G.182- 2)

2.8.2.4. Ayna (Ayîne), Su (Ab-ı hayat)

Yüz ve yanak parlaklığı, temizliği ve rengi sebebiyle bu unsurlara benzetilir. Sânem gibi güzel sevgilinin yüzü “ayîne-i cân”dır. İki cihanın bütün güzelliği onun yüzünde âşikardır:

Sanemâ gün yüzün **âyine-i** cânıdır bilirim

Dü cihân nakşı kamu anda ayândır bilirim

(215 / G.119- 1)

Ol sûret-i çîn kim yüzü **âyîne-i cândır**

Baktıkça hatâsız dü-cihân nakş-ı ayândır

(130 / G.34- 1)

Sevgilinin yüzünün ayna olarak tasavvur edildiği bir beyitte Hızır'ın içtiği “âb-ı hayât”ın sevgilinin yüzünde aksettiği söylenerek “âyine-i âb-ı hayât” benzetmesi yapılmıştır. Aşık, âb-ı hayât yerine sevgilinin yüzünü görmek ister:

Çün yüzün levhindedir **âyîne-i âb-ı hayât**

Hızır elinden içmezem câmı ki İskender düzer

2.8.2.5. Âyet, Mushaf, Nûr Sûresi, Ka‘be

Yüzün Mushaf ve âyet olarak tasavvur edilmesinin sebebi, yanağın ve ayva tüylerinin parlaklık bakımından Nûr Sûresine benzetilmesine dayanır. Başka bir sebebi de Allah'ın cemâlinin yüzde tecelli etmesidir:

Yüzünde hattına nola denirse sûre-i nûr

Çün ol cemâl-i cemîlinden **âyetin** görünür

(169 / G.73- 4)

Tasavvufta yüz, Hakk'ın, nûrunun tecelli ettiği yerdir. “Birlik”in göstergesidir. Bu yüzden sevgilinin cemalinin ayeti “La ilâhe illa’llah”tır:

Cemâlin **âyetini** lâ ilâhe illa ‘llâh

Yazdı kudret eli okuyan muvahhiddir

(122 / G.26- 5)

Dört kutsal kitabın özü Allah'ın birliğini anlatır. Bunun tasavvur edildiği beyitte Şeyhi, Davûd peygamberin Zebûr'unu tefsir etse, içinde sevgilinin yüz mushafından âyetler görür. Çünkü o Hakk'ın tecelligâhıdır :

Müfesser eyleye Şeyhî Zebûr-ı Dâvûdu

Rivâyet etse **yüzün mushafından âyetler**

(156 / G.60- 6)

Yüzün Kâ‘be olarak tasavvurunda, Kâ‘be’nin Hakk’a yönelinen makam olması, kaşın mihraba benzetilmesi, yüzün âşıklara verdiği huzur ile mü‘minin Kâ‘be’de duyduğu huzur, Sefâ ve Merve tepeleri Zemzem ile tenasüp yapılarak kullanılır:

Ka‘be yüzünde benlerini kılmayınca yâd

Vermez safâ şu Merve vü Zemzem dedikleri

(277 / G.181- 5)

Sevgilinin yüzü, aşık için o kadar değerli, o kadar kutsaldır ki, onun Ka‘be cemalini tavaf etmeyen yüz nur da görse aydınlanamaz:

Dilber **cemâli Ka‘besini** kılmayan tavâf

Yüz nûr görse gözlerinin rûşenâsı yok

(190 / G.94- 2)

Sevgilinin saçı “salîb” yani “haç” olarak tasavvur edilir. Yüzünü Ka‘be kabul eden küfr ve din ehli ona secde eder; fakat o haç zülfünü gören vazgeçer:

Sücûd ederdi ayağına küfr ü dîn ehli

Yüzünü Ka‘be vü zülfün salîbe benzettim

(210 / G.114- 3)

2.9. BEN (HÂL)

2.9.1. Umumi Olarak Ben

Edebiyatta genellikle yüzde bulunan benler ve bu benlerin renginin siyahlığı ile küçüklüğünden sık sık bahsedilir. Daha çok yanak, saç, kaş, ayva tüyleri ve dudak ile birlikte bulunur. Hâl(durum, keyfiyet) kelimesiyle cinaslar kurar. Ben olarak her şeyden önce o bir noktadır. Bu nıkta güzellik sayfasına (yanağa) zülûf kaleminden damlamıştır. Zülûf cemâl kelimesinin cim’i olunca ben de onun içindeki nokta olur. Bazen benin dâne

olduğunu görürüz. Bu durumda gönül bir kuş, saçlar da tuzaktır. Yanak ateş olunca bu dâne yanar, ud olur. Yine siyah rengiyle bir fülful(karabiber) olan ben, Hindistan'ı da beraberinde bulundurur. O, bazen bir Hindu, Habeş veya Hindu-beçedir. Saç, yanak bağının bahçıvanı olunca, ben bu bağa kötü niyetle giren bir hindû olur. Yanak gül yaprağı olunca ben, gül üzerine sünbül(saç) örtünüp yatan bir habeşi olur. Dudak ile birlikte o, şeker satan bir Hindû'dur. Dudak şeker olunca ben de bu şekere konan bir sinek olur. Ben , dudak ve kaş kenarında olabildiği gibi yanağın tam ortasında da bulunabilir. Saç kâfir veya kâfiristana benzeyince ben, bir putperest olur. Bu durumda ikisi de hem-meşrebdirlere ve ikisinin de rengi kâfir(kara)dır. Bazen ben, bir sultan veya Habeş hükümdarı olur. Saç gölgelik olunca, ben de burada istiharat eden sultan olur. Benin yara ve dağ olduğu haller de vardır. Yanak lale olunca ben de onun ortasındaki dağ oluverir. Laledeki bu dağlama yarası, sevgilinin kırmızı yanağı ortasındaki siyah beni kıskanmaktan dolayıdır. Dudaklar Kevser olunca ben de bu cennet içindeki Bilâl-i Habeşî olur. Ben, çene çukuru kenarında düşünüldüğü zaman Hârût'a benzetilir. Saç ise zaten câdûdur. İkisi birbirlerine büyü talim ederler. Bazen anber, bazen misktir. Onu kıskanmaktan dolayı sahralara düşer. Yüzdeki ayva tüyleriyle birlikte yanak denen mushafa yazılmış âyeti andırır. Yine ikisi bir arada bir orduya ve askerlere teşbih edilirler. Bazen de bir mercimektir. Aslında o aşkıdan dolayı şem'i kucaklamaya çalışan pervânenin ateşte yanmış hâlidir ki sevgi ve âşıklık alâmeti olarak görülür. Hâl ile Halîl kelimeleri arasında münasebet kurulur ⁶³.

Ben siyah renklidir. Sevgilinin yüzünde ve vücudunun çeşitli yerlerinde bulunur. Şekil itibariyle yuvarlaktır. Rengi siyahtır. Genellikle beyitlerde saç, yanak, hat ve dudak ile birlikte işlenir:

Hâlin ki zülfüne dolaşıp alnına ağar

Hindû-sıfat kemend ile eyvâna kasd eder

(140 / G.44- 3)

⁶³ PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.184.

2.9.2. Ben İle İlgili Tasavvurlar

2.9.2.1. Nokta, Karabiber (Fülfül), Karanfil, Dâne

Benin bu unsurlarla ilgisi şekil ve renk benzerliğine dayanır. Yüzün kitap; ayva tüylerinin yazı olarak tasavvuru, benin bu yazılar arasında yer alan nokta olarak tasavvurunun başlıca sebebidir:⁶⁴

Hattın muhakkak olmağ için **noktalar** yazar

Her dem gubâr-ı müşk ile reyhâne benlerin (195 / G. 99- 4)

Ben, şekli ve rengi bakımından karabiber ve karanfile benzetilir:

Zülfün ü halin her ki göre der

Sünbül-i terdir **fülfüle** düşdü (272 / G.176- 3)

Her kim yüzünde benlerin görmüş değil bilmez nedir

Kâfûr ârız üzre ol **hâl-i karanfûl** nicedir (131 / G. 35- 2)

Benin dâne oluşu, âşıkın, sevgilinin beninin hevesiyle uçan bir kebûtere benzetilmesiyle ilgilidir:

Günlüm kebûterine bir **dâne** saçdı hâlin

Kim çarh urur mu'allak hoş murg imiş hevâyî (294 / G.198- 4)

Saç tuzağa, gönül de kuşa benzetilince, ben, tuzakta can kuşunun iştahını kabartan bir tanedir:

⁶⁴ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 175.

Andan beri ki **dâne** vü dâm oldu zülf ü hâl

Ol âsitâne cân kuşuna âşiyânedir

(136 / G.140- 2)

Çün saçdı gönlümün kuşuna **dâne** benlerin

Öldürmesin tutup ki girer kane benlerin

(195 / G. 99- 1)

Zülfü dâmı halkasında **nokta-ı hâli** anun

Dânedir kim sayd-ı murg-ı cân için dilber saçar

(116 / G.20- 3)

Tane ile ilgili başka bir tasavvurda sevgilinin yüzü lale ve güle, benleri de bu çiçeklerin üzerindeki siyah lekelerle benzetilir:

Cennet çemenlerinde saçılmış benefşe mi

Ya lâle vü gül üzre **siyeh dâne** benlerin

(195 / G.99- 6)

2.9.2.2. Hindû

Sevgilinin beni rengi itibariyle Hintli kölelere benzetilir. Hindistan'da yaşayan insanların ten rengiyle benin rengi arasındaki benzerlik bu tasavvurun kurulmasında etkili olmuştur: ⁶⁵

Vey ne çâbü-k-bâzdır **hindû benin** kim zülfünü

Gâh urur müşkîn resen geh anberîn çenber düzer

(153 / G.57- 3)

2.10. HAT (AYVA TÜYLERİ)

2.10.1. Umumi Olarak Hat

Hatt; yanak, dudak, çene kenarı veya çevresinde bulunan ince ayva tüyleridir. Bunlar sebz, sebze, sebze-zâr olarak tavsif edilir.

⁶⁵ UNDU, Sevda. a.g.t. , s. 154.

Şiirde yanak, dudak, ben, saç ve çene ile birlikte kendini gösteren hat, genelde hûb olarak düşünülür. Kelimenin yazı anlamına gelmesi dolayısıyla bir yazıya benzetilen tüyler, yanak sayfası üzerine yazılmış olarak ele alınır. Hat, anber kokar. Latîftir ve gönül alıcı bir özellik taşır. Sakal olarak düşünüldüğünde, güzelliği gideren bir unsur olur ve istenmez. Hattın güzel olanı yeni bitmiş olanıdır ki 14-15 yaşı ifade eder. “Yazı” anlamına da uygun olarak “belirtmek, tahrîr olmak, yazmak, karalamak” gibi tabirlerle kullanılan hat tevriye ve ihâm-ı tenasüp sanatlarını doğurur. Hattın sebz, sebze-zâr, çemen, ter ve giyâh gibi unsurları içine alması, yeşillik durumunu ortaya koyar. Bazen yeşillikle çevrelenmiş bir kuyuyu andıran çene çukuru, bazen de yeşil otlarla sarmalanmış bir gülü andıran yanak hayâli de bu yüzden kullanılır. Âşık, ayva tüylerine karşı içten bir sevgi duyar. Hızır ve zulmet unsurlarıyla birlikte kullanıldığında ise âb-ı hayât olan dudağı beraberinde getirir. Böylece âb-ı hâyatın zulumât içinde oluşu ve Hızır’ın da onu buluşu ele alınır. “Hızır” kelimesinin “yeşillik” anlamı da bu arada sanatlara neden olur. Hat’ın hazân ve hâr (diken) olması durumunda menfî yönleri önplana çıkar ki sevgilide hat belirmesi, ondaki güzelliğin sonbahara dönüşmesini temsil eder. Sanki bu hatlar yanak gülüne birer diken olurlar. Söylentiler dışında hat kelimesinin yazı ile olan anlam ilişkisi de önemli yer tutar. Yanak bir Mushaf, hat ise onun âyetleri veya sûreleridir. Bazen hat, mushafın tefsiri durumuna geçer. Bazen bu hat, bir huccet, nâme, mektup, muska, takvîm vs. olur. Padişâh’ın hatt-ı humâyûnu için zikredildiği durumlar da vardır. Yüz ve yanak suya benzetilince hatlar da su üzerinde yazılmış yazı olurlar. Ha’ın misk kokması nedeniyle Hıta ve Tatar kelimeleri kendini gösterir. Bunların yanında o, anber ve reyhan kokusu da taşır. Yüz veya yanak Rûm olunca misk de bu diyarda bulunmayan ve bu nedenle kıymeti artan Hıta mülküne benzer. Misk’in her yerde hemen kendini belli etmesi ile hat arasındaki ilgi hat çıkınca aşkın ortaya dökülmüş olmasıdır. Hat ve misk kara renklidirler. Şairler miskteki karalığı, hat’ı kıskanmaktan dolayı göstererek hüsn-i talîl yaparlar. Saçlar sünbül olunca hat reyhan olur. Reyhan aynı zamanda bir yazı stilidir. Bazen asker olan hat, güzellik meydadına at sürer. Yanağın su oluşu dolayısıyla da suda boğulan Fir’avn askerlerine benzer. Toz ve jengâr olarak güzellik aynası olan yanağın üzerini kaplamakla suçlanır. Dudak bir yakût olursa ayva tüyleri o yakûtu çevreleyen bir daire mühür veya yüzük olurlar. Bazen yanak aynasına karşı bir papağan olarak ele alınır,

bazen de kara rengiyle bir kargayı andırır ki onun yüzden kazınması, karganın kaçırılmasıdır. Yüz ateş olunca hatlar duman veya buhur olurlar. Yine bu hat, fitne çıkarır, belâdır, tılsım ve efsûn işini yürütür. Yüz devr-i kamer olunca bu tüyler de fitne koparır. Yanaktaki hat, bülbüllerin gül yanağa toplanmalarını; dudaktaki sakallar ise şirin görünmek için yazılmış tılsımları ifade eder. O bir karanlık gecedir ki rengiyle hükmeder. Velhasıl hat üzerinde yapılmış teşbih ve mecazlar oldukça fazladır ⁶⁶.

Hat kelimesinin yazı anlamına da gelmesi şairin bu sözcüğü çeşitli söz sanatları içinde kullanmasını sağlar. Ayva tüyleri rengi, şekli ve tasavvufta kesret olarak kabul edilmesi sebebiyle farklı tasavvur ve hayallere konu olur:

Hattın bu ârızında görüldüğü hûb u ter
Kim hoş-ter olur olsa koçan âb-dâr hat (184 / G.88- 3)

2.10.2. Hatt İle İlgili Tasavvurlar

2.10.2.1. Sebz, Sebze-zâr

Yeni çıkan ayva tüyleri açık yeşil renktedir. Bunun yanında şekil benzerliği ve tazelik unsuru, onun sebz ve sebze-zâr olarak vasıflandırılması, yüz üzerindeki diğer güzellik unsurlarının bağ içindeki diğer nebatlara benzetilmesi de bu tasavvura sebep olan unsurlar arasında yer alır.⁶⁷

Gece saçında kamer yüzüne tan okuyugör
Hatt u haddin ki olur **sebzeyile** mâh garîb (102 / G.6- 5)

Yârin belirdise hatı Şeyhî usanma kim
Bu bağ içinde yaraşır ol **sebze-zâr** hat (184 / G.88- 7)

⁶⁶ PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.196-197.

⁶⁷ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 177.

2.10.2.2. Yazı, Rika, Nûr Sûresi, Ayet, Rahmet Ayeti, Can Nûshası

Ayva tüyleri renk ve şekil itibariyle kitap üzerindeki yazı ve çizgilere benzetilir. Sevgilinin yüzünün kitap veya sayfa olarak tasavvuru ve hat kelimesinin yazı, çizgi manalarında da kullanılması ayva tüylerinin bu unsurlara teşbih edilmesine neden olur:

Reyhân saçın misâli muhakkaktır oldu nesh

Haddin **rika**’ı üzre yazaldan gubâr hat

(184 / G. 88- 5)

Yüzün Kur’an’a teşbihi, ayva tüylerinin de Kur’an’daki ayetler olarak düşünülmesine neden olur:

Yüzünde hattına nola denirse **sûre-i nûr**

Çün ol cemâl-i cemîlinden âyetin görünür

Hattın mana itibariyle yazı ve yazma ile ilgisi vardır. Âşık çektiği gamdan kurtulmak için sînesinin mushafına sevgilisinin ayva tüylerini sıra halinde rahmet ayeti gibi yazar. Sevgilinin güzelliği sanki bir mushaftır, ayva tüyleri de bu mushaftaki her harfi temsil eden rahmet ayetidir:

Her satrı hattı sebzesinin gülşen-i hayât

Her harfi hüsnü mushafının **rahmet âyeti**

(267 / G.171- 4)

Sevgilinin ayva tüyleri aşkın kanını şereflendiren “nüsha-ı cân” dır:

Hatın kim **nüsha-i cândır** muhakkak

Benim kanıma uş mahzar getirdi

(271 / G.175- 2)

2.10.2.3. Müşg, Gül, Semen, Reyhan

Ayva tüylerinin bu unsurlarla ilgisi güzel koktuğu tasavvuruna dayanır. Müşg ile arasındaki ilgi ise müşgün hemen yayılıverme özelliği üzerine kurulur. Ayrıca her ikisi de siyahtır:

Haddin sahîfesinde aceb kim yazar hat

Kim müşk-i ter gibi kokar ol **müşk**-bâr hat (184 / G. 88- 1)

Müşgün elde edildiği yer olarak “Çin” ile birlikte beyitlerde kullanılır:

Hatt u hâlin **müşke** teşbih ettiğin Şeyhî hatâ

Hak bilir çîndir sözü vallahu a’lem bi’s-savâb (99 / G. 3- 7)

Sevgilinin ayva tüylerinin teri ya gül kokar ya da yasemin:

Hattı arakta ârızı **bûy-ı gül ü semen** midir

Nice mu’attar olmaya müşk ü gül-âb içindedir (139 / G.43- 2)

Ayva tüylerinin güzellik ve koku bakımından teşbih edildiği bir diğer unsur ise “reyhan” dır:

Cân gubâr eyledi reyhân **hat-ı reyhân**ın için

Ol muhakkakdı ki nesrîn ü semendir kokusu (282 / G. 186- 4)

2.10.2.4. Gubâr (Toz)

Yüzün parlaklığını engellemesi sebebiyle ayva tüyleri toza benzetilir. Bu tozu aşğın gözyaşları temizler. Ayva tüylerinin şekil ve renk bakımından gubâr olması, gubârî

yazı ile ayva tüyleri arasındaki benzerlik yüzündendir. ⁶⁸Sevgilinin reyhan kokulu “hatt-ı gubâr” ından rüzgar bile mest olmaktadır:

Mest olur **hatt-ı gubâr**ından anun sebze de bâd
Cennetin ehline reyhân-ı çemendir kokusu (283 / G. 187- 3)

Gubâr-ı hattının hâlimi gördü
Gözüme sürme-i anber getirdi (271 / G.175- 3)

2.10.2.5. Mûr (Karınca), Mâr (Yılan)

Ayva tüyleri renk ve şekil bakımından karınca ve yılana benzetilir. Sevgilinin yüzü hazine olarak tasavvur edildiğinde ayva tüyleri bu hazinenin yanında bulunan karınca ve yilandır:

Künc-i cihân içinde çü gencînedir yüzün
Saklar tılsım olup anı bes **mûr u mâr hat** (184 / G.88- 4)

Sevgilinin “Süleymân”, dudağın “hatem” olarak düşünülmesi de ayva tüyelerinin karınca olarak tasavvur edilmesinin bir başka sebebidir:

Hattın ki çekdi hâtem-i yâkûta dâ’ire
Bir **mûr**dur ki mühr-i Süleymâna kasd eder (140 / G. 44- 2)

2.10.2.6. Kara yazı

Ayva tüyleri aşık sıkıntı verdiği için kara yazı olarak tasavvur edilir. Ayva tüyelerinin siyah olması da sıkıntının oluşturduğu duyguyla ilgisi sebebiyle renk benzerliği söz konusu olabilir:

⁶⁸ ERCİLASUN, A. Bican, v.d. a.g.e. , s. 436

Kara yazıyımış başıma hattın

Ne tagyır ola çün ceffe'l-kalemdir

(129/ G. 33- 6)

2.11. AĞIZ (DEHAN)

2.11.1. Umumi Olarak Ağız

Edebiyatta güzellik açısından ağzın en çok darlığı ve küçüklüğü üzerinde durulur. Ağız görünmediği, varlığı ancak konuşmakla anlaşıldığı için yok kabul edilir. Sevgilinin ağzı açılmadığı için bir sırdır, bilinmesi ve anlaşılması mümkün değildir. Can da ağızdan çıkar ve görünmez. Âb-ı hayat da gizli olup görünmediği için ağız âb-ı hayattır.

Rengi, kapalı olması ve küçüklüğü sebebiyle de goncaya benzetilen ağız kadeh olarak da düşünülür.⁶⁹

Ağız, tasavvufî mecaz olarak yokluk, vahdet, fenâfillah yani Hakk'ın varlığında yok olmak; Hakk'ın kelâmı, konuşma sıfatı; gayb-ı hüviyet yahut gizli sır; madde âlemindeki her şeyden münezzeh olma ve İlâhî işaret ve uyarılar gibi anlamlara gelmektedir. Dudak görünür, ağız ise görünmez. Karanlıktadır, sırdır. Ağızın görünmesi için dudağın gülmesi yahut konuşması gibi bir hareketi gerekir. Bu zâhirî gerçekten hareketle ağzın tasavvufî anlamda kullanıldığı söylenebilir. Zira sevgili, yedi kat gökte olup erişilmez. Ağzına erişmek ise vuslat demektir. Âşık ise vuslat üzeredir. Dar olarak hayal edilen ağza gönülün erişememesi, ağzın fenefillahi remz ettiğini gösterir. Zira, gerçek anlamıyla ağız ile gönülün doğrudan bir ilgisi yoktur. Mecazi anlamıyla, salikin kendini Hakk'ın varlığında yok ederek ve fenâfillaha erişmesine uzanan zor yolculuğu, şeklinde ifade edilebilecek bir mânâ vardır⁷⁰.

⁶⁹ ERCİLASUN, A. Bican, Fahir İZ, v.d. a.g.e. , s.420.

⁷⁰ ÜSTÜNER, Kaplan. a.g.e. , s.273.

2.11.2. Ağız İle İlgili Tasavvurlar

2.11.2.1. Gonca

Sevgilinin ağız küçüklüğü, kapalı şekli nedeniyle gonca olarak tasavvur edilir. Ağızın açılarak sevgilinin konuşması ise goncanın açılıp gül şekline gelmesine benzetilir:

Ruhları vü ağızını zikr etse Şeyhî sebzedeyi

Gonca dem-beste kahr u gül safâdan der saçar (116 / G. 20- 8)

2.11.2.2. Nokta, Mühr, Hokka

Sevgilinin ağız küçüklüğü nedeniyle nokta ve mühre benzetilir:

Dehâniyle miyânından nişân **bir nokta** yâ kılca

Vefâsı tek bulunmadı cihânda ol nigârinin (199 / G. 103- 2)

Beli bir hattdır onun dikkati gayetle dakîk

Ağız bir **nokta** durur ol da vücûd-ı mevhûm (223 / G. 127- 3)

Ağız, cevahir olarak vasıflandırılan sözün konulduğu bir hokkadır. Sevgili, yakut hokkanın mührünü açtığı anda altınlar, inciler, cevherler saçar:

Hokka-i yâkûttan mühr açtığı anda zer saçar

Ya'nî dilber söze gelse dürr ü gevherler saçar (116 / G.20- 1)

Sır ve nokta olarak hayal edilen ve gönlün idrak edemediği ince mânâlı sözler sarf eden ağız, Hakk'ın konuşma ve söz söyleme sıfatı anlamında mecazen kullanılır:

Şeyh agzı sırrından bize çok nühte ders ider velî

Bir noktadur aslı hemîn niçe ki tekrâr eyleyem

(340 / G. 128-6)

2.11.2.3. Şeker, Şîrîn

Ağzın şekerle olan ilgisinde açık bir benzetme unsuruna rastlanmaz. Aşık, sevgilinin ağzını o kadar tatlı tasavvur eder ki şirinliğin ayetinin onun üzerine indiğini düşünür:

Şehd ü şekker ne dil ile vere ağzından nişân

K'âyeti şîrînliğin inmiştir onun şânına

(261 / G. 165- 4)

Bir başka beyitte şair, sevgilinin ağzının şekerinden Hızır bir zerre tatsaydı, hayatını şükran alameti olarak saçardı, diyerek sevgilinin ağzının tatlılığını mübalağa yaparak övmektedir:

Şükrâne nisâr edeyidi Hızır hayâtın

Nûş etseyidi zerrece ağzın **şekerinden**

(230 / G. 134- 8)

2.12. DUDAK (LEB)

2.12.1. Umumi Olarak Dudak

Dudak, en çok üzerinde durulan ve tasavvurlara konu edilen güzellik unsurlarından biridir. Bu ilginin sebebi, rengi, güzelliği ve vuslata vesile olan bir unsur olarak telâkki edilmesindendir. Ağızla ve dolayısıyla söz ve dişlerle yakın ilgisi, onun önemini arttırmaktadır. Dudağın can ile olan ilgisi de beyitlerde sık sık bu iki unsurun beraber yer almasına sebep olur. Yuvarlak şekli, küçüklüğü ve kapalı hali; gülümseme ve gülmeyle yakın ilgisi de onun önemini arttıran özellikleri arasında yer alır. Bunun yanında beraber bulunduğu diğer güzellik unsurlarıyla yakından ilgilidir ve unsurların sebep olduğu tasavvurların çoğunda dudak da yer alır. İki tane oluşu sebebiyle yazı ve

nazım şekilleriyle ilgili tasavvurlara konu edilir. Dudağın ilgi çekmesine sebep olan özelliklerden biri de lezzetidir. Bu özellik dudağın meclislerin en aranan unsuru olmasını sağlar. Kıymeti ve renk benzerliği, dudağın değerli madenlere, bu arada bilhassa la'le benzetilmesine sebep olur. La'l birçok beyitte dudağın yerini alır ve dudak kelimesi zikredilmeden onun adı yerine kullanılır. Aşkın canını alan da aşık can veren de dudaktır. Aşık için dudak hem zehir, hem ilaçtır ve aşkın susuzluğunun tek çaresi olarak düşünülür.⁷¹

Dudak/leb tasavvufî mecaz olarak yokluk, vahdet, fenâfillah; manevî feyz ve neşe; kelâm, söz, Hakk'ın sözü, sözün gizli sözlenmesi ve sır anlamlarındadır. İnsanı kendinden geçirmesi ve renk yönünden kurulan ilgiler sebebiyle, dudak-şarap teşbihinde, dudağın simgelediği vahdet ve fenâfillah anlamlarının ön plana çıktığı söylenebilir. Ezel meclisinde, henüz kesretin sembolü olan zülf tuzağına düşülmeden ve kadehin olmadığı bir zamanda yudumlanan dudak şarabının gerçek anlamıyla anlaşılması mümkün görünmemektedir. Tasavvufî manasıyla vahdetle olan birliktelik çağrıştırılır. Zâhid âbidlerin, içtikleri anda zâhire ait olan zühdü terk ederek, büyük bir coşku ile zikre başlamalarının sebebi, mecazen fenâfillah şarabı olmasıdır. Zira ilâhî aşk kendilerinden geçip onun varlığında fani olan gönül ehlinin, eğer ham iseler olgun hale gelmeleri, manevi feyiz ve neşeden dolayıdır⁷².

Sevgilinin dudakları aşık için o kadar değerlidir ki iki cihanın mutluluk kaynağı oradadır. İki cihanın zevkini, lezzetini bünyesinde bulundurduğu belirtilen sevgilinin dudağı, fenâfillahı remz eder⁷³:

Cân hânını gel aşk ile meyhâneden iste

Kâmın dü cihânın leb-i cânâneden iste

(243 / G. 147- 1)

⁷¹ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 187- 188.

⁷² ÜSTÜNER, Kaplan. a.g.e. , s.269.

⁷³ ÜSTÜNER, Kaplan. a.g.e. , s.272.

2.12.2. Dudak İle İlgili Tasavvurlar

2.12.2.1. Şarap, Nukl (Meze), Kadeh

Dudak renk ve şekil bakımından şaraba ve mezeye benzetilir. Şarapla ilgisi daha çok rengi sebebiyledir. Aşık, suya değil de sevgilinin dudak şarabına teşnedir:

Lebin yâdına cân hûn-ı dil içer

Revâdır çünkü oldu kana teşne

(258 / G.162- 5)

Dudak ve şarap arasındaki benzerlik bir beyitte bir kez daha vurgulanır. Müftü ikisini de haram eder:

Lebinle câm-ı müdâmı harâm eder müftî

Helâl idiğine akl ol **şarâba** şâhiddir

(122 / G.26- 3)

Dudağın lezzeti ve şekli meze olarak tasavvur edilir. Cennette Rıdvan onu zikretse ırmaklar sevinçten coşarak cevherler saçar:

Ravzada Rıdvân eğer **nukl-i lebinî** nakl ede

Cûy-i cennet ol safâdan cûş edip cevher saçar

(116 / G.20- 6)

Dudak ve kadeh tasavvurunda şekil benzerliği esastır. Ancak çoğu zaman renk ve lezzet bakımından kadehin içindeki şarap kastedilir:

Lutf eyle kıl in‘âmı la‘linden içir **câmı**

Şâd eyle revânı

(297 / G.201- 2)

Ârızı **nukl u kadeh** şekker lebidir nûş-bâd

Şîr i şehdi cinsiyile içse hayr olur şarâb

(99 / G. 3- 3)

2.12.2.2. La'î, Yâkut

Dudak rengi nedeniyle la'î ve yakuta benzetilir. Aşık için dudağın değerli olması onun böylesine kıymetli taşlara teşbih edilmesinde etkili olmuştur. La'î ve yakut kırmızı renkte olan son derece kıymetli taşlardır. Bu iki taşın göz alıcı kırmızılığı, parlaklığı aşığa sevgilinin dudaklarını hatırlatır:

Leblerin **la'î** verir **yâkûta** kût

Dişlerin dürrü verir her câna cân (225 / G.129- 3)

Lebi dişleri dürr ü **la'î** lü'lü vü **yâkût**

Ne kıymeti var eğer gevher ise ancak ola (251 / G.155- 3)

Bir beyitte ise şair, dudakların kırmızılığını ve parlaklığını daha etkili ifade edebilmek için goncanın rengini sevgilinin yakut dudağından aldığını söyler:

Lebin **yâkûtu** renginden düzülmüş goncenin **la'î**

Saçın müşkü gubârından yazılmış hatt-ı reyhânın (198 / G.102- 4)

Bir başka beyitte de aynı etkiyi “ahmer” kelimesini kullanarak yapar:

Bilmezem **yâkût-ı ahmer** mi lebin yâ kût-ı rûh

Bir sor ey sarrâf-ı devrân kim ne cevher devridir (143 / G.47- 4)

En kıymetli yakutların Bedahşan ülkesinden çıkarıldığı bilinir. Sevgilinin dudağından bahsedilen beyitlerde “Bedehşan” tabirinin kullanılmasının nedeni budur:

Hâsıyyetiyle toprağı **yâkût u la'î** eder

Hâkim olalı mülk-i Bedehşâna leblerin (194 / G.98- 5)

Ağzın mücevher hokkası olarak tasavvuru da, bu arada yakuta benzetilmesine sebep olan bir başka unsurdur. (bkz. Ağız mad.)

2.12.2.3. Hokka, Hatem

Dudağın hokkaya benzetilme sebebi şeklidir. Hokkanın içinde macun gibi maddelerin muhafaza edilmesi, sevgilinin dudaklarında gül şekeri olduğu tasavvurunu doğurmuştur:

Ol dürc-i cevâhir mi ya dürden sadef-i pür
Yâ **hokka-i la'îl** ki dolu gül-şekeri var (112 / G.16- 3)

Ağzın dişin hayâli cihân dar mıdır ki kor
Gözümde la'îl **hokkayile** dâne dâne dür (136 / G.40- 4)

Saçın ef'îsi iğen kılmamağa hakı helâk
Hak lebin **hokkasını** dopdolu tiryâk eyler (160 / G.64- 4)

Şekil benzerliğinin yanında beyitte geçen “mülk-i Süleyman” terkibi, dudağın hâtem olarak tasavvurunun bir başka sebebidir:

Güzellik içre hatm ede ol **la'î-i hâtemi**
Ger nakş olursa mülk-i Süleymâna leblerin (194 / G.98- 4)

2.12.2.4. Dermân, Şifa verici, Can tabibi, Can Çeşmesi

Dudağın bu unsurlarla ilgisi aşığa deva olacağı, ona sıhhat vereceği tahayyülüne dayanır. Aşık, sevgilinin dudağından başka derdine derman olmadığına inanır:

Ol Muhammed hürmetiyçün derdine bu Şeyhî'nin
Olmaya dilber lebinden özge hiç **dermânlar** (158 / G.62- 7)

Aşığın hasta olmasına sebep, sevgilinin vefasızlığındandır. Fakat derdinin dermanı, hastalığının şifası da onun dudaklarındadır:

Şifâ umar lebinden hasta cânım

Bilir derdine **dermân** menzildir

(147 / G.51- 3)

Sevgilinin dudağı, aşığın can tabibidir:

Lebin cân derdmendinin **tabîbi**

Dilin cennet gülünün andelîbi

(265 / G.169- 1)

Sevgili gözleriyle aşığı öldürür; fakat aşık için bu derd değildir. Çünkü onun dudakları “çeşme-i can”dır.

Çeşmin öldürse ne gam **çeşme-i cân** dudağın

Melekü’l-mevt ise ol bu dem-i Îsî mi değil

(202 / G.106- 2)

2.12.2.5. Şeker (Şirin)

Sevgilinin dudağı, tadı ve lezzeti nedeniyle şekere benzetilir. Aşık onun lezzetini **bir** türlü anlayamaz. Çünkü sevgilinin dudağını zikreden ağızlardan bile şeker saçılır:

Ya Râb **şîrin-lebin** ne zevki var kim zikrini

Kanda tekrâr etse dil şîr akıdır şekker saçar

(116 / G.20- 5)

Aşık sevgilinin hasretinden hasta olur. Ona şerbet fayda etmez. Onun dermanı sevgilinin şeker dudağındadır:

Cân hastadır bedendeki sıhhat ne fâyide

Şekker lebin buyur ana şerbet ne fâyide

(247 / G.151- 1)

Aşık için sevgilinin dudağı o kadar tatlıdır ki bin şekerden daha üstündür:

Anun **şîrîn lebi** tatlı bana bin şehd ü şekerden

Anun gül yanağı nâzik bana yüz berg-i nesrinden (232 / G.136- 6)

Hatta hiçbir şekerde yoktur tadı:

Yüzün letâfeti şems ü kamerde buluna mı

Lebin halâveti **şehd ü şekerde** buluna mı (287 / G. 191- 1)

Sevgilinin dudakları şeker olunca, aşık da şeker yiyen tûti olarak tahayyül edilir. Ayrıca papağanların şeker verilerek konuşturulması da bu tasavvurun başka bir sebebidir:

Lebin tûtisi uş Hindûstandan

Gelüben teng-i **gül-şekker** getirdi (271 / G.175- 4)

2.12.2.6. Hz. İsâ, Mesih, Âb-ı Hayat, Âb-ı Hayvân, Çeşme-i Hayvan, Kevser

Dudağın, Hz. İsâ, Âb-ı hayat, Âb-ı hayvan, Çeşme-i hayvan, ile ilgisi, can verme özelliğine dayanır. Sevgilinin dudağının Hz. İsa'nın ölüleri diriltme özelliğine sahip olduğu tasavvur edilir:

Lebin **Mesîhi** ki ihyâ kılar gam ölmüşünü

Belî çü şâh-ı keremsin kerâmetin görünür (169 / G.73- 3)

Aşık sevgilinin dudaklarında Hz. İsa'nın mucizesini görür:

Yanağın âteş-i Mûsâ dudağın **mu'ciz-i İsâ**

Kemâl-i hüsne Yûsuf'sun Muhammed'den tutarsın hû (241 / G.145- 6)

Bazı beyitlerde ise Hz. İsa'dan hiç bahsedilmeden doğrudan, dudağın “ölü dirilticiliği” üzerinde durularak Hz. İsa'nın mucizesine telmih yapılmıştır:

Lebin keremler eder **kim diriltir ölüleri**

Kerîm olan kişide tan değil kerâmetler (156 / G. 60- 2)

Şair, sevgilinin dudaklarının “ölüyü diriltici” özelliğini vurgulamak için Hz. İsa kıssasından yararlanır. Eğer dudağın bunu başardığını bilseydi, Meryem İsa'yı doğurmazdı, diyerek sevgiliyi kutsallaştırır:

Ölüyü diri kıldığın işitse leblerin

Doğurmaz idi **İsî**'yi Meryem dedikleri (277 / G.181- 4)

Beyitlerde, Âb-ı hayat, Âb-ı hayvan, Çeşme-i hayvan olarak vasıflandırılan dudak, can bağışlayıcılık özelliğinden dolayı bu unsurlara teşbih edilir:

Âyet-i rahmet lebindir kim verir cân lezzetin

Ölü diriltirse tan mı **âb-ı hayvân** vaktidir (142 / G.46- 3)

Aşığa göre sevgilinin dudakları o kadar lezzetlidir ki âb-ı hayât onu görünce utancından kara toprağa girer:

Leblerin şerbetini gördü hayâdan utanıp

Ger kara yere girirse yeridir **âb-ı hayât** (104 / G.8- 5)

Tasavvufta dudak, vahdet kabul edilir ve ona kavuşmak ebedi hayatın manasını anlamaktır. “Hızır ile Âb-ı hayat” kıssası ve Hızır'ın, dudak kenarındaki ayva tüylerinin yeşillik manasına gelen anlamı, dudağın “Çeşme-i Hayvân” olarak tasavvur edilmesinde etkilidir:

Âb-ı Hayât u Hızır sözün çoğ işitmişiz

Sun la'lini ki **Çeşme-i Hayvânımız** gerek

(191 / G.95- 4)

Sevgilinin dudaklarını can verici özelliği, kendisiyle renk benzerliği olan yakut ve mercanı bile kıskandırır:

Cânâ hayât u **cân verir** ol câna leblerin

Yâkûta reşk eder dahı mercâna leblerin

(194 / G.98- 1)

Kevser, cennette var olduğuna inanılan ırmaktır. Dudağın Kevser olarak tahayyül edilmesinin sebebi sevgiliye verilen değer ve onun bir cennet varlığı olarak düşünülmesidir:

Kıyâmet eydür isem tan mı kâmetine şehâ

Hudâ çü hüsnünü cennet lebini **kevser** eder

(141 / G.45- 4)

2.12.2.7. Kan

Dudağın kan ile ilgisi ikisinin de kırmızı olması nedeniyledir. Ayrıca emilen, sorulan yerin kızarması da ilginin başka bir nedenidir:

Leblerinin **kanını** sordum dedi

Tatlı karıştırmışım ol kan değil

(205 / G.109- 5)

2.12.2.8. Gonca, Gül, Erguvân, Lale

Dudakların bu unsurlarla ilgisi rengi sebebiyledir. Dudaklar; küçüklüğü, kapalılığı ve rengi dolayısıyla goncaya benzetilir. Sevgilinin dudakları kapalıdır. Ancak konuşunca ve gülünce açılır. Goncanın da ağzı kapalıdır. Açıldığı anda artık gonca değil güldür. Bu nedenle sevgilinin konuşan, gülen dudakları güle, kapalı dudakları ise goncaya teşbih olunur:

Lâlenin çehresini gül yanağın hâk eyler

Goncanın zehresini la'l-i lebin çâk eyler

(160 / G.64- 1)

Leblerin **gonces**i gül yüzde tebessüm kılalı

Gonceler çâk-ı kabâ güllere handân dökülür

(164 / G.68- 6)

Sevgilinin dudağının parlaklığı, göz alıcı kırmızılığı, goncayı bile kışkandırarak yakasını yırttırıp, güle çevirir:

Lâle hâk etti yüzün gül yanağın reşkinden

Gonca çâk etti kabâ la'l-i dūr-efşânın için

(238 / G.142- 5)

Goncanın hayadan kapalı olduğu düşünülür. Gonca perdesini açarak gül olduğunda sevgilinin dudağını görünce utanır, açıldığı için. Çünkü onun dudağı kapalıdır, hayasını korumaktadır, gonca ise açılarak haya perdesini yırtmıştır:

Perd'acıyise **gonca** hayâ diktiyise **gül**

Haddin görelî la'lin için şemsârdır

(120 / G. 24- 3)

Lale ve erguvan sevgilinin dudağının renk yönünden benzetildiği diğer iki unsurdur. Dudak lale gibi kırmızıdır:

Hâl ile **lâle** lebleri âlini ala ettiğın

Tanlama kanda var ise kanda harîs olur meges

(180 / G.84- 5)

Şair bir beyitte renk yönünden birçok ilgi kurmuştur. Kan, la'l, gonca, lale, gül, erguvan gibi kelimeleri tenasüplü olarak bir arada kullanmıştır. Sevgilinin la'l dudağı için gonca, lale gibi kan dolmuştur, erguvan ve gül ağaçları da kana gark olmuştur:

Pür-hûn olalı la'lin için **gonca lâle**-veş
Kanlara garka vardı **gül-i erguvân** dahı

(269/ G.173- 3)

2.13. BOY (KADD, KÂMET, ENDÂM)

2.13.1. Umumi Olarak Boy

Boy uzunluğu, düzgünlüğü ve inceliği nedeni ile pek çok teşbih ve tasavvura konu olmuştur. Sevgiliye verilen değer ve onu yüceltme duygusu mübâlâğalı anlatımların oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca sevgilinin âşığa olan ilgisizliği, tepeden bakması da boy ile ilgili kurulan tasavvurları etkilemiştir. Sevgilinin boyu uzundur. Uzunluğu ve salınarak, aheste aheste yürüyüşü nedeni ile rüzgârda salınan serv, selvi gibi ağaçlara teşbih olunur. Tuba ağacı olarak tasavvuru yine sevgiliyi yüceltme duygusundan kaynaklanır. Sevgilinin boyunun uzun olarak tasavvuru âşığın aciz, küçük; sevgiliyi ise erişilmez kılar. Boy ile ilgili tasavvurlarda mübâlâğalarla sıklıkla karşılaşırız. Özellikle boyun uzunluğu konusunda oluşan tasavvurlar dikkat çekicidir.⁷⁴

Boy/ kad/kâmet, tasavvufta sâlikin gönlünün yüceliğe yönelmesi, istikameti ve üzerine Hakk'ın istilasını; Allah'tan başka hiç kimsenin ibadete layık olmaması; kulluğa liyakat; İlâhi sevginin beşeri sevgiden önce olması ve vahdet gibi mecazi anlamları vardır. Elif harfine teşbih edilen ve kavuşmanın imkansız bir istek olduğu belirtilen kâmet, vahdeti simgeler⁷⁵.

⁷⁴ UNDU, Sevdâ. a.g.t. , s.183- 184.

⁷⁵ ÜSTÜNER, Kaplan. a.g.e. , s.275.

2.13.2. Boy İle İlgili Tasavvurlar

2.13.2.1. Serv

Sevgilinin boyu en çok serviye benzetilir. Boy, uzunluk, düzgünlük ve incelik nedeniyle serviye teşbih edilir. O gül endamlı, zarif bir servidir:

Gel ey zarîf ü **serv**-i gül-endâm kandasın

Sensiz gönülde kalmadı ârâm kandasın (235 / G.139- 1)

Servi, çoğu beyitte istiâre yoluyla, boy zikredilmeden onun yerine kullanılır ve birçok beyitte sevgilinin adı durumundadır:

Figân ki nergis-i mesti bu **serv**-i lâle-ruhun

İçip şarâb-ı gurûr eylemez nigâh bana (97 / G. 1- 6)

Sevgiliyi yüceltme arzusu boyun, servi gibi başı yükseklerde olan bir ağaca benzetilmesinin bir başka nedenidir. Şair boyun uzunluğunu anlatmak için “Tâ” diye başlar:

Tâ boyun ile bûyun **serv** ü semen olmuştur

Uş eşk-i revânımdan çevrem çemen olmuştur (123 / G.27- 1)

Sevgilinin uzun ve ince boyuyla salınarak yürüyüşü ile rüzgar nedeniyle hafifçe sallanan servi arasında kurulan benzerlik, sevgilinin “serv-i revân, serv-i hırâmân, serv-i çemen olarak tahayyül edilmesine sebep olur:

Yolunda böyle kim gözüm âbı revânedir

Gelmez kenâra **serv-i revân**ın revâ nedir (136 / G.40- 1)

Salınan boy değil “serv-i revân”dır:

Serv-i revândır salınan boy demen

Berg-i semendir görünen ten değil (205 / G.109- 3)

Döker pınar u denizler kaçan ki gözlerime

Hayâl-ı **serv-i hırâmân** kâmetin görünür (169 / G.73- 5)

Boyun ki **serv-i çemendir** yemişi şeftâlû

Bu lezzet ü bu halâvet semerde buluna mı (287 / G.191- 4)

Servi, su kenarlarında yetişir. Beyitlerde farklı şekillerde servi-su ile ilgili tasavvurlar yapılır. Sevgilinin boyu salınan bir servi olduğunda, aşığın gözyaşları da onun yollarına dökülen “âb-ı revân”dır:

Güller etti yolları **âb-ı revân**ından gözüm

Gel sen **ey serv-i revân** soldurmasın gül gitme gel (204 / G.108- 4)

Uzun boylu ağaçların gölgesi de uzun olur. Gölge ferahlık ifade eder. Ayrıca himâye, güven duygusuna da sebep olur. Nitekim beyitte bu “ püşt ü penâh” olarak ifade edilmiştir. Aşık, sevgilinin servi boyunun gölgesine sığınmıştır. Ayrıca sanat yaparak “sâye”nin yardım anlamı da kastedilmiştir:

Serv-kaddin sâyesin k’edinmişim püşt ü penâh

Gün toğısar başıma püşt ü penâhımdan benim (222 / G.126- 5)

Boyun, serviye benzetilmesinin bir başka nedeni “yükseklik”tir. Bu özellik beyitlerde “serv-i sehî, serv-i ser-efraz” terkipleriyle zikredilir:

Hoş hırâmân salınır nâz ile ol **serv-i sehî**

Güzer etse nola bostânımıza gâh gehî (197 / G.293- 1)

Çemende **serv-i ser-efrâz** olup salındığı bu

Ki ya'ni kaddin ile eydeler berâber imiş (181 / G.85- 5)

Şair zaman zaman beyitlerde serviyle sevgilinin boyunu mukayese eder. Sevgilinin boyu daha üstündür. Servi de onun boyuna hayrandır çünkü. Şair, servinin şeklini sevgilinin boyuna olan saygıdan ayak üstünde durmasına bağlar.

Çemen içre yürür ol kâmeti şimşâd meğer

Kim ayak üzre durup **serv** ana hayrân bigidir (145 / G.49- 7)

Sevgilinin servi boyu, Tûba'yı utandırır. Tûba ağacın utancından başı yere düşer:

Yele vardı gül ü lâle nigârın hadd-i rûyundan

Yere düşdü ser-i tûbâ utanıp **servi** boyundan (233 / G.137- 1)

2.13.2.2. Çenâr, Sanavber

Sevgilinin boyu yükseklik yönünden çınar ağacına benzetilir. Ama o çınar ağacından daha uzundur. Çınar ve servi onun karşısında iki kat olur:

Haddin katında yele varır lâleyile gül

Kaddin katında serv ü **çenâr** olur iki kat (103 / G.7- 3)

Sevgilinin boyunun uzunluk yönünden karşılaştırıldığı başka bir unsur “sanavber”dir. Onun boyu sanavberden de üstündür. Sanavber, sevgilinin boyunu görünce secde eder. Ayrıca şair namaz tekbiri olan kâmet ile sevgilinin kâmetini de kıyaslar:

Çü kaddin kâmetin gördü **sanavber** secdeler kıldı
Şu kadd ü kâmete karşı mü'ezzin bu ne kâmetdir (119 / G.23- 2)

Sevgilinin boyu hem bir “nihâl-i sanevber” hem de “serv-i çemen”dir:

Dedim boyun **nihâl-i sanevber** midir yâhûd
Bâğ-ı İremde **serv-i çemen** dedi ik'si de (246 / G.150- 2)

2.13.2.3. Tûbâ

Tûbâ, cennette bulunduğu inanılan bir ağaçtır. Sevgilinin boyunun Tûbâ'ya benzetilmesi ona verilen değerin yüceliği ve onun bir cennet varlığı olarak tahayyülüdür:

Tûbâ boyuna bende demiş serv zihî rast
Âzâdelerin büküle âlî nazarından (230 / G.134- 2)

Aşık, sevgilinin boyunu Tuba'dan daha üstün görür. Onun uzun boyunu gören, Tuba'nın aslı yoktur, der. Ayrıca aynı beyitte şair Sidre, Tûbâ, Müntehâ gibi birbiriyle ilgili kelimeleri kullanarak tenasüp yapmayı başarmıştır:

Sidresin servi görüp **tûbiye** bî-asl demiş
Müntehâdır nazarı olsun anun fer'î refî (185 / G.89- 2)

2.13.2.4. Elif

Boyun, elif harfiyle benzerliği şekil yönündendir. Ayrıca elif, tasavvufta vahdeti ifade eder:

Gönlümün levhinde mahfûz olalı kaddin yudum
Bu hurûf-ı kâyinâtı **bir elif** ezberdedir (132 / G.36- 4)

Elif, dosdoğru, dümdüz olan bir harftir. Bu yüzden hareketsiz olarak yorumlanır. Sevgili uzun, düzgün boyuyla ondan daha üstündür. Çünkü o hareket eder:

Ger **elifte** hareket yok ne için kâmetinin

Elifi harf-i sahîh oldu vü mevzûn-harekât (104 / G.8- 2)

2.13.2.5. Kıyâmet, Âfet

Kâmet ve kıyâmet kelimelerinin aynı kökten olması, sevgilinin görünmesiyle aşıkların arasında ve gönüllerinde meydana gelen kargaşa ile kıyamet günü meydana gelecek kargaşa arasında kurulan ilgi, boyun kıyamet şeklinde tasavvuruna sebep olan unsurlar arasında yer alır. Sevgilinin kametinin görünmesi, kıyamet alametidir:

Letâfet bûstânında boyun bir serv-kâmetdir

Kim anun kâmetin görse sanır ol gün **kıyâmetdir** (119 / G.23- 1)

Sevgilinin boyuna kıyamet dense, buna şaşılmaz, çünkü Hüda, onun güzelliğini cennet, dudağını kevser etmiştir:

Kıyâmet eydür isem tan mı kâmetine şehâ

Hudâ çü hüsnünü cennet lebini kevser eder (141 / G.45- 4)

Sevgilinin boyu aşıkların gönlünde kargaşa yarattığı, belaya sebep olduğu için “âfet” olarak vasıflandırılır:

Dedim ki kâmetin **âfet** dedi ne doğru haber

Dedim ki kaşların uğru dedi ne eğri hayâl (200 / G.104- 3)

2.14. DİŞ (DENDÂN)

2.14.1. Diş İle İlgili Tasavvurlar

2.14.1.1. İnci (Dürr, Lü'lü), Dürdâne, Gevher, Sadef

Diş; şekli, beyazlığı ve parlaklığı yönünden inci ve sedefe benzetilir. Ağız şekli itibariyle içine değerli mücevherler konulan bir hokkadır. Ağız hokka olarak tasavvur edildiğinde dişler de o hokkanın içindeki tane tane incidir:

Ağzın dişin hayâli cihân dar mıdır kor

Gözümde la'l hokkayile dâne dâne **dür** (136 / G.40- 4)

Bir başka beyitte sevgilinin dişlerinin incisinin aşıkların canına can kattığı tahayyülü kurulmuştur:

Leblerin la'li verir yâkûta kût

Dişlerin **dürrü** verir her câna cân (225 / G.129- 3)

Dişlerin düzgün iki sıradan meydana gelmesi, onun inci dizisiyle ve nazm ile benzerliğine sebep olur. Aşık aynı kelimelerle sanat yaparak, sevgilinin dişlerini gördükten sonra kendi gözyaşlarından inci dizdiğini söyler:

Andan beri kim dişlerinin nazmın okudum

İnci dizerim her yere gözüm güherinden (230 / G.134- 5)

Leb ü dendânını Şeyhî dil ile vasf edicek

Nice hoş nazm eder ol la'l ile **dürdâneleri** (278 / G.182- 7)

Bir beyitte şair sevgilinin dişlerinin neye benzediğine karar veremez. Sadef mi, dürr mü, dürr-i Aden mi, onun dişleri bunların hepsidir:

Dedim **sadef** midir şol ağız yâhu dişlerin

Dürrî midir ya **dürr-i Aden** dedi ik'si de

(246 / G.150- 5)

Bir başka beyitte ise aşık sevgilinin dişleriyle inciye mukayese eder. Onun dişlerinin tazeliğinin inci ve elmasta olmadığına karar verir:

Lebin ki kıymet-i cândır aceb ne mercândır

Dişin tarâveti **dürr** ü **güher**de buluna mı

(287 / G.191- 3)

Dişlerin benzetildiği başka bir unsur sadeftir. Sevgilinin dişlerini sedef ve inciye bile kıskandırır:

Nitekim haddine her dem çemende rağm eder lâle

Müsemmen dişine her dem **sadefte** reşk eder **lü'lü**

(242 / G.146- 3)

Sezerse leblerin lutfun çemende titreye lâle

İşitse dişlerin nazmın **sadefte** âb ola **lü'lü**

(241 / G. 145- 3)

2.15. BEL (MİYÂN)

2.15.1. Umumi Olarak Bel

Divan edebiyatında bel daima kıl kadar inceve dardır. Bu özellikleri ağız ile ortak olduğundan çok zaman birlikte kullanılırlar. Bel, orta yer olduğu için şair kenar ile birlikte kullanarak kelime oyunu yapar. Bele takılan kemeri, şair daima kıskanır. Çünkü sevgilisinin belini, kendisi o kemer gibi saramamıştır. Bunlar dışında bel için hayâl, rüyâ, nâ-peydâ gibi incelik ve darlıkla ilgili sıfatlar ile kıl unsurları da kullanılır. Divân edebiyatında bel yerine daha çok müterâdifî olan “meyân ve miyân” kelimeleri kullanılır

76

⁷⁶ PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.64.

İnceliği sebebiyle tasavvurlara konu olur. Genelde mübalağalı bir şekilde ele alınmıştır:

Belin nişânını sordum lebinden eydür kim
Dilin tut eyleme kâli ki bunda sığmaz kıl (207 / G.111- 2)

2.15.2. Bel İle İlgili Tasavvurlar

2.15.2.1. Kıl

Belin en çok ilgi kurulduğu unsur kıldır. Bel inceliği yönünden kıla teşbih edilir:

Dehâniyle miyânından nişân bir nokta yâ **kılca**
Vefâsı tek bulunmadı cihânda ol nigârinin (199 / G.103- 2)

2.15.2.2. Kıl u Kâl (Dedi- kodu)

Kıl u kâl, aslı olmayan sözdür. Belin inceliğiyle sebebiyle; ancak mevcûdiyeti dedi-kodudan ibarettir. O kadar incedir ki, zülfün kılından fark edilmez:

Cihânda **kâl ü kıl** eyler ne kim bârik-bîn varsa
Dirilip fark edemezler belini zülfü mûyundan (233 / G.137- 2)

2.15.2.3. İnce Hayal

Divanda sadece bir beyitte bel, incelik ve gizlilik yönünden “ince hayal” olarak tasavvur edilir:

Gönül ne vasfı ki bağlar kemer bigi tapuna
Belin bigi nice **ince hayâli** muzmer eder (141 / G.45- 6)

2.15.2.4. Hatt (Çizgi)

Belin, incelik yönünden ilgi kurulduğu başka bir unsur ise “hatt” dır. Sevgilinin beli incecik bir çizgidir:

Beli bir **hatt**dır anun dikkati gayette dakîk
Ağzı bir nokta durur ol da vücûd-ı mevhûm (223 / G.127- 3)

Yukarıdaki beytin devamında “bel” kelimesi zikredilmeden hatt, anun yerine kullanılmış ve kemerin onu belli ettiği söylenmiştir:

Kemeri hall eder ol **hattı** kim oldur müşkil
Lebleri fâş eder ol sırrı kim oldur mektûm (223 / G.127- 4)

2.16. TEN, ENDAM

2.16.1. Umumi Olarak Ten

Ten, rengi ve parlaklığı nedeni ile tasavvurlara konu olmaktadır. Sevgilinin teni gümüş gibi parlak, gül gibi narin ve hassas, taze ve misk kokulu olarak tahayyül edilir.⁷⁷

2.16.2. Ten İle İlgili Tasavvurlar

2.16.2.1.Gümüş (Simin-ten)

Ten, güzelliği, rengi ve parlaklığı nedeni ile gümüşe benzetilir. Bu benzetmede sevgiliye verilen değer etkilidir. Beyitlerde “simin-ten”terkibi kullanılır:

⁷⁷ UNDU, Sevda. a.g.t. , s.194.

Eyâ gül-rûy u **simin –ten** gözün nuruy ile senin
Yüzün rengini nergis –veş aceb mi zerd ü sâz etmem (219 / G.123- 5)

O; yasemen kokulu, gümüş tenli sevgilidir:

Nice **simin-ten** dur tâze semendir kokusu
Saçı çini Habeşi müşk-i Hatendir kokusu (283 / G.187- 1)

2.16.2.2. Gül, Semen

Ten; rengi, tazeliği, kokusu ve güzelliği açısından gül ve yasemin olarak tahayyül edilir:

Yürütür endâmıma hâr-ı belâ tîğ-ı cefâ
Ol **gül**-endâmın çü hak-ı sohbetini bilmedim (212 / G.116- 4)

Dedin bu cân mıdır ya beden dedi ik'si de
Dedim ki **gül** müdür ya **semen** dedi ik'si de (246 / G.150- 1)

Şol **gül** endâmın cân tâze semendir kokusu
Erguvân ruhlarının hûb-ı hasendir kokusu (282 / G.186- 1)

Serv-i revânder salınan boy demen
Berg-i semendir görünen ten değil (205 / G.109- 3)

2.16.2.3. Bağ

Sevgilinin teni güzellik yönünden bağa benzetilir:

Ten **bâğ** u sebze bigi suyu mey demiş tabib
Bustân ki vakt ile suvarılmaz harâb olur (166 / G.70- 3)

2.16.2.4. Nur

Sevgilinin teni parlaklık açısından”nur”olarak tasavvur edilir:

Lutf u dem-i rahmânî sen sûrete ma‘nîdir

Nûr u fer-i ruhânî sen câna ten olmuşdur (123 / G.27- 2)

2.17. EL, PARMAK

Divanda sevgilinin eli ve parmaklarıyla ilgili pek fazla tasavvura rastlanmaz. Bir beyitte “el vurmak ve el öpmek” şeklinde geçer:

El vurursam saçına tâba gider

Öper isem **elin** itâba gider (144 / G.48- 1)

Başka bir beyitte de aşık ağyar ile sevgiliyi mukayese eder. Yar elinden zehir içse hoş gelir, Ağyardan şeker ve helva gelse kötüdür. Burda da “yar elinden zehir” terkiibini görürüz:

Yâr **el**inden zehr hoş ağyârdan

Şeker ü helvâ yese nâ-hoş gelir (172 / G.76- 6)

Parmak, genellikle farklı işaretler yapmakta kullanılır. Aşık, sevgilinin hizmetine girmek için onun parmağıyla yapacağı bir işareti bekler:

Parmağı gözlerime her ne işâret ki ede

Bağlayıp hizmete bil yoluna gelem neyisem (220 / G.124- 5)

2.18. AYAK (KADEM, PAY)

Divandaki beyitlerde ayak; özellikleri, rengi yönüyle değil de aşığın sevgilinin ayağına kapanma arzusu, ayağının tozunun sürme oluşu, ayağı uğruna can vermek istemesi nedeniyle beyitlerde yer alır.

Aşık için sevgili o kadar yücedir ki onun ayağına gözünü, yüzünü armağan eder:

Gözüm yüzüm **ayağına** tuhfe

Yüz zâr ile la'l üzer getirdi

(270 / G.174- 7)

Sevgili, aşığına yüz vermez. Onu üzer, kalbini kırar. Bu tasavvurun kurulduğu beyitte aşık gönül sırçasının daha önce kırıldığını, bu yüzden sevgilinin ayağını göz aynasına basmasını ister:

Gözüm âyînesine bas **kademin**

Ki gönül sırçası şikeste yatar

(111 / G.15- 2)

Aşığa göre sevgili ulaşılmaz, çok değerli bir varlıktır. Onun aşığın gözünde bu kadar kıymetli oluşu ayağının toprağını bile cevher kılar:

Ayağı toprağı Şeyhi aceb ne cevherdir

Ki demiş ehl-i nazar tûtiyâ yerine geçer

(117 / G.21- 6)

Bir başka beyitte aşık sevgiliye bu değeri farklı bir şekilde yükler. Aşığın sevgili yüceltme arzusu bahar bulutuna, sevgilinin ayağına cevher saçtırır:

Âb-ı revân cemâline âyine dörder

Ebr-i bahâr **ayağına** gevher-nisâlder

(120 / G.24- 1)

Benzer bir beyitte aşık gözlerinin sevgili için la‘l ve inci biriktirdiğini, bunları yüz suyuyla onun ayağının toprağına saçmak istediğini söyler:

Devletinde her ne la‘l ü dür ki cem‘ etti gözüm

Yüz suyula hâk-i **pây**ine nisâr etsem gerek (192 / G.96- 2)

Sevgilinin ayağının toprağı aşıkın can menzilidir. Ayağının toprağından mahrum bırakmaması için aşık sevgiliye yalvarır. Çünkü ayağının toprağını görmek, sevgiliyi görmek demektir:

Ayağın toprağı cân menzilidir

Eşiğin ehl-i irfân menzilidir (147 / G.51- 1)

Ayağın toprağından kılma mahrûm

Çi ger yüzüm suyundan muhteremdir (129 / G.33- 8)

Sevgilinin karşısında aşık kendini yoksul, zavallı olarak görür. Aşık için sevgili o kadar değerlidir ki onun ayağının toprağını baş tacı yapar, sultanın tahtı gözüne gözükmeyiz:

Gedâ kim hâk-i **pây**ini nigârın tâc-ı ser kıldı

Gözüne çöpçe görünmez bu taht u bahtı sultânın (198 / G.102- 2)

Sevgilinin ayağının tozu aşıkın gözüne sürmedir:

Dedim yüzümü yüzüne dedi ki sürme yürü

Dedim tozunu yüzüme dedi ki **sürmedir** al (200 / G.104- 2)

Aşıkın tek istediğı sevgilinin vaslına ermeştir. Vuslata kavuşursa sevgilinin ayağına yüz sürmek ister. Fakat onun nasibi vuslat değil, ayrılık ateşidir:

Umardım vaslına erem yüzüm **ayağına** sürem
Fırâkın oduna düşüp cânım kurbân edip gittim (211 / G.115- 2)

Aşık sevgilinin ayağı için canını vermeyi arzu eder:

Devlet günüydü bugün ol mâh ele girse
Cân vereyidim **ayağına** mâ-hazarından (230 / G.134- 7)

Leblerin yâdına kan içtiği âşık ne aceb
Ayağın toprağına cân u cihân verdi bugün (239 / G.143- 2)

2.19. BALDIR (SÂK)

Sevgilinin baldırı rengi itibariyle ele alınır. Parlaklığı ve rengi sebebiyle gümüşe benzetilir:

Aceb mi la'l-renk etsem bu dürr-i eşkimi çünkim
Yüzüm rengini zer kıldı fırâkı **sâk**-ı sîmînin (199/ G.103- 5)

3.SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR

3.1. BÛSE

Buse, dudaklar ve ağızla bir bütünlük gösterir. Bu nedenle, dudak ve ağız maddelerinde söylenen birçok husus buse için de geçerlidir. Dudak ve ağız konularında gerekli bilgi verildiği için, bu madde buse kelimesinin geçtiği bir beyitle örneklendirilecektir:

Sevgiliye kavuşma yolunda önemli bir unsur olan buse, aşığın en çok arzu ettiği şeydir. Bu yüzden aşık sevgiliden bir lütuf bekler, bir buse verse, diye iç geçirir:

Günc-i deriyye sığmaya ol şevk ile eğer

Bir **bûse** verse gonce-i handâna leblerin

(194 / G.98- 3)

3.2. SÖZ

Sözün, ağız ve dudakla yakın ilgisi sebebiyle bu unsurların yer aldığı beyitlerde, söz ile ilgili tasavvurlara sıkça rastlanır. Beyitlerde sevgilinin ağzını açıp, konuşması zor bir olasılıktır. Ama o söze gelse ağzından inciler, cevherler saçılır:

Hokka-i yâkuttan mühr açtığıınca zer saçar

Ya'nî dilber **söze** gelse dürr ü gevherler saçar

(116 / G.20- 1)

Sevgiliye göre aşıklar ona kuldur, köledir, halayıktır. Ama yine de o yüce sevgilinin sözleri aşıklar için zarif, hoş ve güzeldir:

Saâdetli yüzünü öger bu kamu âlem

Letafetli **sözünü** sever cümle halâyık

(189 / G.93- 2)

Sevgilinin sözleri ince manalı, zarif ve herkesin anlayamayacağı türdendir:

Hüsrev-i Şîrîn-zebânsın **sözlerin** bir nüktedân

Sad-hezârân Leylî vü Mecnûn u Ferhâd eyleyen

(240 / G.144- 2)

Divanda birkaç beyitte yarin sohbetinden bahsedilir. Sevgili ile sohbet etmek, aşık için büyük bir lütuftur. Çünkü bu, sevgilinin ona değer verdiği anlamına gelir. Ayrıca sohbet edebilmek demek, sevgiliyi görmek, ona kavuşmak demektir. Sevgilinin vuslatı fasl-ı bahardır aşık için. Onun sohbeti ise dünyayı cennete çevirir:

Vasl-ı dilber kanı kim fasl-ı bahâr oldu yine

Âlemi cennet eden **sohbet-i yâr** oldu yine

262/ G.166- 1)

3.3. KÛY (MAHALLE)

Kûy, aşkın devamlı bulunmayı arzuladığı; ancak bir türlü erişemediği bir mekândır. Sevgilinin vasıflandırıldığı veya benzetildiği unsurlara göre bu mekan cennet, Hicaz, Ka'be, dergâh, gülzâr, v.b. dir. Rakib bu mekanın bekçisi durumundadır. Duruma göre köpek veya div olarak vasıflandırılır ve aşkın sevgilinin mahallesinde bulunmasına, hatta çevresinde dolaşmasına izin vermez. Aşık için bu derece önemli ve mutlaka ulaşılması lazım gelen bir mekan olarak düşünülen kûy aslında bir sembol özelliği taşır. Aşkın asıl ulaşmak istediği sevgilidir.⁷⁸ Bu yüzden rüzgar gibi o da yarin köyünü ziyaret etmek ister:

Yel bigi bir subh azm-i **kûy-ı yâr** etsem gerek

Ol hevâyile dimâğın müşkbâr etsem gerek

(192 / G.96- 1)

Aşığın en büyük arzusu sevgiliyi görebilmektir. Bu uğurda onun mahallesinde can vermeyi ister:

Mahallen içre cân verdiği Şeyhî

Makâmı ya'ni cânân menzildir

(147 / G.51- 7)

Aşık, beyitlerde sevgilinin mahallesi ile cenneti karşılaştırır. Cennet yerine o dostun mahallesini tercih eder:

Sana cennet bize **mahalle-i dost**

Bu hevâda uçar heves nidelim

(216 / G.120- 6)

Aşık, sevgilinin mahallesine yüzünü sürerek girer. Buraya girmesine rakib izin vermez. Onu it gibi dalar:

⁷⁸ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 216.

Mahallesin dolanırken yüzün sürüp gördüm

Bir it garîbi daldı rakîbe benzettim

(210 / G.114- 2)

3.4. EŞİK (ÂSİTÂNE), KAPI

Eşik ve kapı divanda birçok beyitte geçer. Sevgilinin eşiği ve kapısı, ulaşılması zor bir yer olarak tahayyül edilir. Aşık onun eşiğine yüz sürmeyi ister. Sevgilinin eşiği ve kapısı Kâ'be gibi manevi değeri yüksek bir makam ve secdegâhtır:

Kâ'be, kûy olarak tasavvur edildiğinde sevgilinin eşiği de “secdegâh” olur. Aşık için sevgilinin eşiğinin tozu bile secde yeri olacak kadar değerlidir. Kapısı sığınılacak yer, eşiği de yüz sürülecek mevkidir:

Kapıdan özge bulunmadı çün penâh bana

Uş **eşiğin** tozudur yine secdegâh bana

(97 / G.1- 1)

Aşık sevgilinin eşiğine gitmeye utanır. Bu yüzden sevgiliye yalvarır, kapısından kovmaması için. Her ne kadar yüzü çirkinse de, gözyaşı onu temizlemektedir:

Irma çirkin yüzüm **eşiğinden**

Ki gözüm yaşıyla şüste yatar

(111 / G.15- 3)

Aşık sevgilinin eşiğinin toprağı için ağlar:

Dişlerin incisiyiçin yüz yüzüm üzre verir

Eşiğin toprak için eşkini galtân gözlerim

(213 / G.117- 3)

Sevgili aşık için o kadar değerlidir ki onun eşiğine yüz sürmek, eşiğinde can vermek, gerekirse yüz yıl eşiğini yüzü ile süpürmek ister:

Rakîbin koyup urdum **eşiğ**e yüz

Ana hürmet gerek kim uluraktır

(126 / G.30- 3)

Dileğin buyusa Şeyhî **eşiğ**inde veresin cân

Yüzüm ururam dün ü gün eser-i du' â belirmez

(179 / G.83- 5)

Yüz yıl yüzüm ile süpürem **âsitâ**nesin

Ger bir işâret eyler ise âstîn ile

(256 / G.160- 3)

Aşık, ömrünü feda eder, sevgilinin eşiği için. Yine de ona layık olmadığını düşünür:

Yaşımı ömrümü kıldım nisâr **eşiğ**ine

Kabûl et erçi ki lâayık değıl kesîr ü kalîl

(207 / G. 111- 4)

Aşık sevgiliye canını vermeye kalkar. Ama onun kapısında itibarı yoktur:

Cân sevgini gönülde igen mu'teber tutar

Gerçi **kapı**nda yok ise hiç i'tibârımız

(176 / G.80- 4)

Sevgilinin ayağının toprağı cân menzili, eşiği irfan ehlinin mekanıdır:

Ayağın toprağı cân menzilidir

Eşiğin ehl-i irfân menzilidir

(147 / G.51- 1)

Sevgilinin eşiğine yüz sürmek isteyen sadece aşık değildir. Ağyarın da emeli budur. Aşığa göre sevgili bir melek, ağyar ise şeytandır. O kapıda ise şeytana yer yoktur:

Perî yüzlüm sür ağyârı **kapı**ndan

Melek yeri ne şeytân menzilidir

(147 / G.51- 6)

Sevgilinin eşiği ölümsüzlük suyunun kaynağı;

Âb-ı hayât menba'ı yâr **eşiği** türâbıdır

Âlemi seyr eden hemân teşne serâb içindedir (139 / G.43- 5)

Hasta ve susamışlara “çeşme-i hayvân”dır:

Eşiği tozuyile tâze vü ter kıl ciğeri

Hasta vü teşneleri çeşme-i hayvâna irür (152 / G.56- 2)

Kapısı “Firdevs-i a'lâ”dır:

Kapın firdevs-i a'lâdır çü girdin bâb-ı rahmetten

Niçeme âsiyiz kurtar bizi fûrkat azâbından (229 / G.133- 2)

Sevgilinin eşiğinin toprağı, aşığın gözünün nurudur. Aynı zamanda şair, sanatçı gücünü ifşa ederek onun “nûr çeşmesi” olduğunu vurgular:

Eşiği toprağıdır nûr-ı çeşm ü çeşme-i nûr

Cilâyîçün gözüme hâk-i der dirîğ etme (254 / G.158- 2)

Sevgili ulaşılmaz olarak tahayyül edildiği için aşık onun yanında horlanan konumundadır. Bu tasavvurun etkili olduğu bir beyitte sevgili aşığı ite benzetir. Onun gibi eşiğinde beklemesini ister. Aşık buna sevinir. Bu bile onun için bir izzettir. Çünkü sevgiliyi görecektir:

Demiş ki itim gibi hor olsun **eşiğim**de

Ben kula bu izzetler yâ Rab neden olmuşdur (123 / G.27- 5)

Sevgili ne yaparsa yapsın, aşık hepsini kabullenir, sineye çeker. Çünkü onun kapısından başka gideceği yer, sığınacağı mekan yoktur:

Ey dōst lutf **eşiğ**ine geldik ümîd-vâr
Artırma kim dahi **kap**ımız yok sığınası (280 / G.184- 3)

Gel Şeyhî'yi esirge ki esîr oldu sana
Gitmegim yok **eşiğ**in oldu mekânım bilesin (236 / G.140- 5)

3.5. HANDE (TEBESSÜM), NAZ

Sevgilinin tebessümünü görebilmek aşık için çok büyük bir olaydır. Sevgilinin tebessüm etmesi ağzının açıldığının da kanıtıdır. Bu goncanın açılarak gül olmasına teşbih edilir. Çünkü sevgilinin ağzı da kapalı şekli itibariyle gonca, tebessüm etmesi nedeniyle güldür:

Leblerin goncesi gül yüzde **tebessüm** kılalı
Gonceler çâk-ı kabâ güllere handân dökülür (164 / G.68- 6)

Naz, bildiği halde aldırış etmemek, bilmezlikten gelmek, kendini çekmek, çekmiş görünmek demektir. Tasavvufta, sevgilinin âşığa kuvvet vermesi anlamındadır. Nazda, bir şey istendiği halde onu istemez görünmek durumu söz konusudur. Naz, sevgilinin âşığa bir lütuf ve ihsanıdır. Güzelliğine güzellik katar ⁷⁹.

Sevgili nazik, işveli, cilvelidir. Onun bu hali “nazenin” olarak tasavvur edilmesine sebep olur:

Geçsin figân u nâle vü derd ü enîn ile
Şol ömr kim sürülmeye bir **nâzenîn** ile (256 / G.160- 1)

⁷⁹ ÜSTÜNER, Kaplan. a.g.e. , s.119.

3.6. GÖNÜL

Sevgilinin gönlünün en belirgin özelliği sertliğidir. Bu nedenle taşla teşbih edilir. Aşkın âhı yel, gözyaşları yağmur olarak tasavvur edilir. Benzetme yapılarak yel ile yağmurun taşla etki etmeyeceği söylenir. Aşkın âhları, inlemeleri, gözyaşları da o taş kalpli sevgiliyi etkilememektedir:

Kâr etse **gönül**üne ne tan âhım u yaşım

Taşla edemez yel ile yağmur eser ey dost

(106 / G.10- 3)

3.7. İTÂB (AZARLAMA, PAYLAMA)

İtab, azarlama, darılma anlamlarına gelir. Aşk için sevgilinin azarlaması bile bir lütuf sayılır. Çünkü bu sevgilinin onu ciddiye aldığını gösterir. Sevgilinin elini öpmeye cesaret etmesi bir azarlama sebebidir:

El urursam saçına tâba gider

Öper isem elin **itâb**a gider

(144 / G.48- 1)

Öteki yandan aşkın, dilberin kadehinden mahrum kalması “itâb” yerine geçer. Çünkü bu onun sevgiliyi göremediği, ondan ayrı olduğu anlamına gelir:

Mahrûm-ı câm-ı dilbere Şeyhî zihî **itâb**

Kim ol cihânda kime bu evde azâb olur

(166 / G.70- 8)

İKİNCİ BÖLÜM

NEDİM'İN GAZELLERİNDE SEVGİLİDEKİ GÜZELLİK UNSURLARI

1. SEVGİLİ

1.1. UMUMİ OLARAK SEVGİLİ

Nedîm Divanı'nda karakterine ve fiziki özelliklerine uygun düşecek birçok kelime ve terkiye yer verilmiştir. Bunlar bazen sevgiliye doğrudan ad olarak kullanılmış, bazen de teşbih ve mecazlar yoluyla onun sıfatı olmuştur. Bunlar; yâr, cân, cânân, şâh, şuh, bût, nigâr, nâzenin, güzel, efendim, âfet, kâfir, zâlim, dilber, dildâr, tâvûs, hurşîd, keklik, meh, afitâb, selvi, nihâl, sevdiğim, nâz hastası, sen, o, yavru, tıfl, hükümdar, mest-i nâz, peri, gül, süvâr, mum, bî-vefâ, çerkes-zâde, gonca, şehbâz, çengî güzel, rûh-ı revan, kâfir kızı, dil-rübâ gibi kelime ve terkiplerdir.

Divan edebiyatında sevgili Arap harfleriyle şekillendirilmiştir. “**Mim, cim, nun.**” Sevgilinin ağzı **mim** harfine benzetilmiştir. Sevgilinin dudakları mim harfinin başı kadar küçüktür. Ve sevgili asla gülmez, sevgili ancak aşğın rakiplerine güler ve aşğın görmezden gelir. Kapısına kul eder. Sevgilin saçları **cim** harfine benzer. Sevgilinin zülfü hilal şeklinde yanağına gelmiştir. Cim harfindeki nokta sevgilinin “ben” idir. Aşık sevgilinin yüzündeki “ben” olmak için her cefaya hazırdır. **Nun** harfi ise sevgilinin gözleridir. Nun harfi ters çevrildiğinde noktası sevgilinin gözleri gövdesi ise sevgilinin yay gibi olan kaşlarıdır. Sevgili aşğına bakmaz ve o güzel gözlerini aşğından kaçırır. Aşık sevgilinin verdiği cefayla mutludur. O cefa ki aşğın yaşatır. Ve aşık sevgilide kendini bulur. **M(im)eC(im)NuN...**⁸⁰

⁸⁰ Divan Edebiyatında SEVGİLİ, 10. 04. 2008,
<http://www.supermeydan.net/forum/forum306/thread30100.html>.

Sevgili peri gibi kusursuz bir güzelliğe sahiptir. Bu güzelliğin hasretiyle yanan aşıklar ise mecnun olur. Sevgiliyi bilmeyenler ise onları anlayamaz:

Benim cünûnuma bilmem ne bahâne bulur

Bakan perîveşimin hüsn-i bî-bahânesine (337 / G. 123- 4)

Divan edebiyatındaki her aşkın şikayet ettiği gibi Nedim'e göre de sevgili zalim ve merhametsizdir. Rakibe ilgi gösterir, onunla içki içer. Her gece belini başka biri sarar. Aşıka karşı ise kayıtsız ve acımasızdır:

Kocup her şeb miyânın cânına can katmada ağyâr

Behey zâlim sen insâf et bizim de cânımız vardır (286 / G. 26- 6)

Olmakda hârı hem-ser-i ağyâr ol mehe

Bu imtihan ile gül-i ter sîne-çâk olur (297 / G. 45- 2)

Görüp ellerle mey nûş etdiğin lâyık mıdır zâlim

Ola sîh-i kebâb-ı laht-ı dil her nevk-i müjgânım (318 / G. 85- 4)

Sevgili aşka ilgisiz davrandığı yetmezmiş gibi bir de onu tanımazlıktan gelir:

Bîgâne gamzen âşıkâ nâdâna âşinâ

Tâ key tegâfûl ey bût-i bîgâne âşina (273 / G. 1- 1)

Sevgili, bakışıyla, yürüyüşüyle aşıkı kendine esir eder. Ona eziyet etmekten hoşlanır. Sevgili naz hastasıdır, naz sarhoşudur. Aşıka naz yapmaktan zevk alır:

Yâ bir nigâha dahı tâb yok mu çeşminde

O nâz hastası tâ böyle bî-mecâl midir (290 / G.34- 6)

Mest-i nâzım kim büyütdü böyle bî-pervâ seni

Kim yetişdirdi bu gûne servden bâlâ seni

(355 / G. 154- 1)

Sevgili ile naz birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Sevgili baştan ayağa naz doludur. Öyle ki saçının her telinde göz ve kaş var, zannedilir:

Ser-â-pâ şöyle pürdür nâz u îmâ vü işâretden

Sanırsın her ser-i mûyunda çeşm ü ebrûvân vardır

(295 / G. 42- 2)

Sevgili o kadar narindir ki aşık onun hayalini kurduğı zaman bile, aşıkın kirpiğinden nazlı ayakları yaralanır, bu yüzden aşık onun hayalini bir daha göremez:

Hayâlin gelmez oldu dîde-i fersûde-müjgâne

Meger kim pâ-y-i nâzı yârelenmiş ol dikenlikde

(339 / G. 127- 3)

Nedim’e göre sevgili “âfet-i devrân” dır. Onu tanımlayabileceğı tek kelime budur. Çünkü o gözleriyle, baygın bakışlarıyla aşıkları büyüler, kendine esir eder, gönüllerinde kargaşa yaratır. Buna dayanamayan aşıklar hasta olur:

Nedîmânın sözü ancak budur ey âfet-i devrân

Gözün gibi beni bîmâr kıldın sen de bîmâr ol

(315 / G. 79- 7)

Nîgehin böyle neden hastadır ey şûh senin

Gözlerin bezm-i ezelden beri mahmûr gibi

(353 / G. 150- 4)

Aşıklar sevgiliye hasrettir. Çünkü sevgili kendini aşıklara göstermez. Daima hasret kalınan, hayali kurulandır:

Dîvâne-sıfat hasret olur hâb-ı huzûra

Dil olsa hayâlinle eger hem-dem-i hasret

(279 / G. 12- 3)

Sevgili yanında olmadan gül bahçesini seyretmek neşter acısı gibidir aşkın gözüne. Yâr yanında olunca hayatın zehri bile Ok meydanı gibi güzel gelir:

Yârsız gülzâr seyri nişterdir çeşmime
Yâr ile olunca Okmeydânıdır semm-i hıyât (303 / G. 56- 5)

Sevgili güzeliğinin şulesiyle bütün gözleri kamaştırır, nur gibi etrafı aydınlatır:

Şu'le-i hüsnüne gözler kamaşır bakdıkça
Gâh u bî-gâh gelüp şöyle dura nûr gibi (352/ G. 150- 2)

1.2. SEVGİLİ İLE İLGİLİ TASAVVURLAR

1.2.1. Peri

Sevgilinin peri olarak tasavvuru, peri ile ilgili inanışlara dayanır. Peri insanlara görünmez. Sevgili aşıklara görünmeme özelliği ile periye benzer.⁸¹ Peri gibi görünmez , peri gibi güzeldir. Parlak yüzüne bakılmaya doyulmayan o periyi çelik aynadan başka görebilen yoktur :

Yürekler mi doyar hiç ey **perî** ol tâb-ı rûhsare
Seni kimler görür âyîne-yi pûladdan gayri (356 / G. 157- 4)

Nedim genelde beyitlerinde Divan şiirinde bir hayal olarak tasvir edilen sevgili unsurunu maddileştirirken şu beytinde sevgilinin bir peri kadar ulaşılmaz olduğunu söyleyerek onu görmenin ancak hayalde mümkün olacağını belirtiyor :

Yok bu şehir içre vasf etdiğin dil-ber ey Nedîm
Bir **perî**-sûret görünmüş bir hayâl olmuş sana (274 / G. 2-8)

⁸¹ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. , s. 126.

Cilve yapan sevgili ay gibi bir güzelliğe sahiptir. Bu güzellik onun “perî-ruhsâr” olarak nitelendirilmesine sebep olur. Sevgili ay kadar parlak olduğu için aşıkın direkt olarak sevgiliye bakması imkansızdır. Aşık sevgilisinin yalnızca aynadaki suretine bakabilir. Peri gibi güzel sevgili ancak suretini aynada gösterebilir :

Cilvegerdir ol kamer-hüsnün hayâl-i sînede

Gösterir kendin **perî**-ruhsârlar âyînede

(347 / G. 140-1)

Sevgilinin peri olarak nitelendirilmesinin başka bir sebebi de sihir yapabilmesidir. Sevgilinin şarap şişesindeki sureti, perinin sihir yaparak aynaya girmesine benzetilir. Aşık onun peri olduğuna karar verir. “Peridir sihir yaparak şişenin içine girmiştir .”

Temâşâ eyleyüp âyîne içre ‘aks-i ruhsârın

Kıyâs etdim **perî**dir sihr ile mînâyâ girmiştir

(288 / G. 30-4)

Sevgili hile yaparak, peri gibi güzelliğiyle aşığı kendisine bağlar . Aşıkın solgun gözlerinden, çaresiz bakışlarından, ah edip inlemesinden sevgilinin aşığı düşürdüğü vahim durum tasavvur edilir :

Nireng-hurdedir **o perî**den Nedîm-i zâr

Bî-çâre gamze anladı çeşm- perîdesin

(326 / G.101-6)

Peri gibi güzel olan sevgili aşık için çok özel ve gizlidir. Aşık sevgilisini her şeyden kıskanır. Sevgili aşık için öyle kıymetli bir sırdır ki onu kendi gönlünden bile gizler:

Söylenmez ol **perî** ile seyr-i Hisârımız

Zann etme ey dil anı heman söylerim sana

(274 / G. 3-5)

Yukarıdaki beyitte sevgiliyle birlikte olmaktan mutlu olan aşık başka bir beyitte hiçbir perinin çaresiz gönlüne derman olmadığından yakınır :

Bir **perî** eylemedi çâre dil-i nâ-çâre

Mutrıbın çak çak-ı çâr-pâresine çarpılalı

(359 / G. 162-4)

1.2.2. Sultan, Şah, Şeh, Efendi

Sevgili “sultandır , efendi”dir.Aşık ise ona kul, köledir.Sevgili erişilmez bir varlık olarak düşünülür. Bu yüzden aşık kendini vuslata layık görmez. Ama sevgilinin sıradan bir bakışı bile aşıkı visal için heveslendirir :

Ben **kul**un lâyık değildir vashna ammâ yine

İltifâtın arzû-mend-i visâl eyler beni

(351 / G. 147- 11)

Aşkın tek derdi sevgilisinin yanında olmaktır. Bu yüzden sevgilisi için her şeyi yapmaya hazırdır. Dövülmeye sövülmeye bile razıdır. Çünkü sevgiliden gelen her şey onun için bir lütuftur:

Dögülmeğe sögülmeğe kul olmaya bi‘llâh

Hep kâilim ammâ ki **efendim** senin olsam

(317 / G. 83- 5)

Padişah emirlerini yerine getirtmek için ferman verir. Aşğın kul olması için fermana gerek yoktur, o çoktan sevgilinin fermanının kölesi olmuştur:

Bana kul olsun deyü hâcet ne fermân etmeğe

Ben senin çokdan **efendim** bende-i fermânınam

(320 / G. 90- 2)

Sevgili mal, mülk sahibi ulaşılmaz bir efendidir. Aşğın varlığı onun için önemsizdir. Nedim de beytinde bu durumdan şikayet etmektedir. Yıllardır kölesi olduğu sevgili onu tanımamazlıktan gelir :

Gûyiyâ bilmez **efendim** bende-i dîrînesin

Kim Nedîma bu mudur deyü sual eyler beni

(351/ G. 147- 14)

Sultanlar bayram, düğün, cemiyyet gibi özel günlerde hediyeler, bahşişler dağıtarak ihsanda bulunurlar. Aşık da ayrılık defterinin kabardığından şikayet etmekte bugünün şerefine sultandan bir lütuf istemektedir :

Yok mu bir lütfun Nedîm-i zârına ‘ıyd üstüdür
Defter-i hicrânı **sultân**ım hesâb etmez misin (312/ G. 73- 6)

1.2.3. Gonca, Gül, Gülşen, Serv

Sevgilinin gonca, gül olarak tasavvurunda goncanın yırtılarak açılmasıyla gül olması, sevgilinin yırtık gömleğinden görünen teni arasında ilgi kurulur. Sevgilinin teni gül gibi yumuşak ve narindir :

Tutar göbek borusu **gonce**yi açıldıkça
Şikâf-ı pîreheninden o **gül** gibi nâfın (308 / G. 65- 2)

Sevgilinin yüz rengi gül ile arasında ilgi kurulmasına neden olur. Sevgili güzelliğiyle aşkın aklını başından almıştır. Aşık sevgilisinin yüzünü neye benzeteceğini bilememektedir:

Ey reng-i çehre ben farkında âcizim
Gül-penbe yâ ki sürh ya **gül** gül müsün nesin (312 / G. 74- 7)

Edebiyattaki gül ile bülbül hikayesine telmih yapılır. Aşık inleyen bir bülbül, sevgili ise gülen bir güldür :

Sen gülersin **gül** gibi ben bülbül-i nâlânınam
Mest-i medhûş-ı temâşâ-yı gül-i handânınam (320 / G. 90- 1)

Aşık sabah akşam bülbül gibi feryat eder. Hüsnün gülşeninde bülbül gibi inler. Aşkın bülbül olması gül olan sevgiliyi akla getirir:

Eylerem bûlbûl gibi şam u seher feryâd u zâr

Gülşen-i hüsnüne bûlbûller gibi nâlânınam

(321 / G. 91- 2)

Sevgili aşıkına yüz vermez. Oysa onun en ufak bir iltifatı bile aşıkın yaşama sebebidir. Aşık sevgilisinin kendisine ümit verici şeyler söylememesini hüsn-i ta'vîl yaparak kış mevsiminin etkisine bağlar. O gonca bahar günlerinde kışın etkisini atlatamadığı için gül haline dönüşmemekte, aşığına umut vermemektedir:

Bana ol **gonce** dem-serd olduğundan ağlamam amma

Bâhâr eyyâmıdır fasl-ı zemistân gösterir kendin

(324 / G. 97- 3)

Sevgilinin güzelliğini pekiştirmek için güzelliğin gül bahçesi denmektedir. Aşık ise bu bahçedeki dikendir :

Hâr isem de **gülşen**-i hüsnünde hârım ben hele

Hâk isem de bâri hâk-i râh-ı müşk-efşânınam

(320 / G. 90- 3)

Sevgili ile serv arasındaki benzerlik ikisinin de düzgün, ince ve uzun oluşudur. Servinin rûzgarda sallanışı, sevgilinin salına salına yürüyüşüyle özdeşleşir. Aşık gül bahçesi istemez, onun bu dünyadaki isteği kucağına bir “serv-i hıraman” almaktır :

Söz cihan içre ne **gülşen** ne **gülistan** almada

İş heman âgûşa bir serv-i hırâmân almada

(344 / G. 136- 1)

Serv-i dil-cû, serv-i dil-ârâ gibi ifadeler sevgilinin güzelliği ve çekiciliği ile ilgili unsurlardır. Aşıkın gözyaşlarının sevgilinin yolunda revan oluşuyla, servilerin dibinden akan su arasında ilgi kurulur. Bu da sevgilinin “serv” olarak tasavvuruna sebep olur:

Serv-i dil-cûyumdan ayrı geşt-i gülşen istemem

Var yürü istersen ey eşk-i revan cûlarla sen

(327 / G. 103- 6)

1.2.4. Mah, Meh, Mihr, Kamer, Hurşid, Aftab

Sevgilinin ay ve güneşe benzetilmesinin en temel nedeni şüphesiz onun güzelliğidir. Bununla birlikte güneş ve ayın her zaman çıkmaması, sevgilinin aşıklarına her zaman görünmemesi de diğer bir benzetme sebebidir. Nasıl ayın çıkmaması o gece karanlığa, karmaşaya sebep olursa sevgilinin ay gibi parlak yüzünü göremeyen aşıklar da bir kargaşa haline düşer.

Bu şeb ‘uşşâkdan ol **meh** yine rûyun nihan tutmuş
Ki kûyun ser-be-ser hengâme-i şâhım aman tutmuş (300 / G. 53- 1)

Ayın gece görünmesi ve alemini süsleyen bir güzellikte olması sevgiliyle ay arasında ilgi kurulmasına neden olur. Aşık ay yüzlü sevgilisini görebilmek için gece bekçisi gibi gözünü kırpmadan sevgilisinin yolunu bekler. Aşık sevgilisini beklerken bitap düşmüş ve uykuya dalmıştır. O anda sevgilisi ortaya çıkmıştır. Aşık o kadar beklemesine rağmen sevgilisini göremediği için onun vefasızlığından, merhametsizliğinden şikayet etmektedir :

Yolunda pâsbân idim o **mâh**-ı ‘âlem-ârânın
Gözüm hâb aldı duymadım aman ol bî-aman geçmiş (301 / G. 54- 4)

Sevgiliyi ve yüzünü görmek; aşıkın dünyasının aydınlanmasına, gönlünün ferahlamasına, neşe ve huzura kavuşmasına sebep olur:

Rûy-ı **meh**-tâbın ne dem görsem gelir kalbe neşât
Tâ ezelden etmiş ey **meh**-rû seninle irtibât (303 / G. 56- 1)

Güneş tutulması dünyanın karanlık olmasına sebep olur. Bu durum beyitte kargaşa anlamına gelen “âşûb” kelimesiyle ifade edilmiştir. Sevgilinin güneş gibi yüzünün görünmemesi de mecliste kargaşaya neden olmuştur. Aşıklar sevgiliyi göremedikleri için karanlıkta ellerindeki kadehleri devirmişlerdir :

Âşûb düşdü bezme tutuldu o **âftâb**

Devr-i piyâle fitne-i devr-i kamer midir

(291 / G. 35- 4)

Güneşin dünya için saymakla bitirilemeyecek yararları vardır. Yaşam kaynağıdır. Sevgilinin güneşe benzetilmesinin bir sebebi de güneşin insanlar için olan önemidir. Sevgili güneşten daha üstün görülerek ona verilen değer gösterilir. Eğer o lütfederse aşıkına, güneşe minnet kalmaz:

Rûyun bezmde perde-keş-i haclet olmasın

Lûtf eyle **mihre** zerre kadar minnet olmasın

(325 / G. 100- 1)

1.2.5. Cüvan, Tıfl, Yavru

Sevgili gençliği ve güzelliği sebebiyle “cüvan”dır. Aşık bunu pekiştirircesine “cüvanım” diye hitap eder :

Da‘ım arayan bulsa **cüvânım** seni bende

Bir gonca gül olsam da senin gülşenin olsam

(317 / G. 83- 3)

Aşık, sevgilisini göğsünde bir yavru gibi beslemiştir; fakat o büyüdüğünde ellerle bir olmuş yuvasına dönmemiştir. Buradaki “yavru” kelimesini “aşıyan” ile tenasüp kurarak kuş yavrusu olarak düşünebiliriz. Kuş yavruları küçükken korunmasızdırlar. Yanlarında gördükleri ilk canlıyı takip ederler. Büyüdüklerinde ise gerçeği anlarlar. Sevgili de küçükken ilk olarak aşıkı görmüş ve onun yanında büyümüşken sonunda ellere yâr olmuş, aşıkını terk etmiştir. Aşık yine bu beyitte sevgilinin vefasızlığından şikayet etmektedir. Onun sevgisini göğsünde kuş yavrusu gibi özenle büyütmüş, fakat vefasız sevgilisi kadir kıymet bilmemiştir:

Fezâ-yı sînede bir **yavru** besledim âhır

Konuştı iller ile gelmez âşiyânesine

(337 / G. 123- 5)

Sevgilinin çocuk (tıfl) olması, henüz açılmamış, masum, şuhluk namını almamış olmamasıyla ilgilidir. Zevk ehli henüz onun haberini almamıştır. Saf ve temizdir. Aşık onu bu haliyle istemektedir :

Sar **tıfl** iken o şûhu dahı nâmın almadan
Zevk ehlinin büyükleri peygâmın almadan (327/ G. 104- 1)

1.2.6. Sîm-endâm, Elmas

Sevgilinin sîm-endâm, elmas ile benzerliği teninin beyazlığı ile ilgilidir. Ayrıca elmasın değerli bir taş olması yine sevgiliye verilen değer göstergesidir :

O **sîm-endâm**ı aldık halka-i âgûşa bir kerre
O **elmâs**ın hele zîb-i nigîn-dan olduğun gördük (304 / G. 58- 2)

1.2.7. Câdû, Sihirbâz

Sevgilinin gözleriyle aşıkı kendine bağlaması onun gözleriyle sihir yaptığını düşündürür. Sevgili gözlerinin sihrini aşıkta dener, aşık cadıların sihir yapmayı denediği bir alıştırma tahtasıdır :

Bizde eyler imtihan çeşmânı sihrin hep Nedîm
Tahta-i meşk-i füsûnuz şimdi biz **câdû**lara (341 / G. 130- 7)

Sevgilinin “gîsû”larla aşıkın gönlünü kendine esir etmesi, kıl yakılarak büyü yapılması sevgilinin “câdû” olduğunu akla getirir :

Âkıbet gönlüm esîr etdin gîsûlarla sen
Hey ne **câdû**sun ki âteş bağladın mûlarla sen (326 / G. 103- 1)

“Çeh-i Bâbü”, Hârût ile arkadaşı Mârut’un büyü ve sihirle uğraştıklarından dolayı kıyamete kadar kalmak üzere saçlarından asıldıkları kuyudur. Sevgilinin de onlarla sohbet etmesi cadı olarak düşünülmesine sebep olur :

Gamze-i fettânını koydun ki yıkdı ‘âlemi
Bahse dalmışken çeh-i Bâbüde **câdû**larla sen (326 / G. 103- 2)

1.2.8. Şahin, Kumru, Şeh-bâz, Tavus, Ahû

Şehbaz küçük kuşlarla beslenen ve alıştırılarak kuş avında kullanılan yırtıcı bir kartal türüdür. Aşıkın gönlü özgür bir kuştur. Ama sevgilinin, o şehbazın pençesi, avlamıştır onu:

Âzâde iken zülf-i girîh-i bütandan
Murg-ı dili ol pence-i **şeh-bâza** düşürdüm (319 / G. 86- 4)

Sevgili birbirine tezat davranışlarıyla aşıkın aklını karıştırır. Bazen aşığa merhamet etmek de bazen de onu yerden yere vurmaktadır. Aşık onun vahşi bir şahin mi yoksa avare bir kumru mu olduğuna bir türlü karar verememektedir:

Bü‘l-hâleti var bilmedik ol şûhu Nedîm
Vâhşi **şâhin** mi yahud **kumrî**-i âvâre midir (282 / G. 17- 5)

Tavus; tüyleri uzun, kuyruğu parlak ve güzel renkli bir kuştur. Sevgili güzellik açısından tavus kuşuna benzer. Tavus kuşunun kendinden emin bir yürüyüşü ve mağrur bir duruşu vardır. Bu yönüyle de sevgili ve tavus kuşu arasında ilgi kurulabilir. Aşık sevgilinin bu halleri karşısında büyülenir :

Tavuslar gibi çemenistana çık yürü
Ey men fedâ-yı hâlet-i cevlanın olduğum (316 / G. 81- 2)

Mecnun , sahra ve ahu birbirleriyle ilgili olarak Leyla ve Mecnun hikayesinin kahramanı Kays'ın sahralarda ahularla arkadaşlığını hatırlatır. Bununla birlikte ahularla bakış alıştırmaları yapması sevgilinin de ahu olarak tasvirine yol açar:

Görmeden mecnunların sahrâdaki cem'îyyetin
Sevdiğim meşk-i nigâh eylerdin **âh**ularla sen

1.2.9. Büt, Sanem

O ebrûlar n'ola olsa perestişgâh-ı deyr-i aşk
Bütânın ol **sanem** mümtaz ü müstesnâlarındandır (296 / G. 43- 6)

“Perestişgâh” tapınılan yer demektir. Put, ilkel topluluklarda doğüstü gücü olduğuna inanılan taş ve tahtadan yapılan tapınılacak nesnelerdir. Burada sevgilinin putların en seçkini olduğunun söylenmesi onun değerini arttırmakla birlikte, mescitteki dört büyük putu da hatırlatmaktadır.

“Çelîpâ” haç, put demektir. Diğer bir anlamıyla güzellerin iki yandan haç şeklinde yanakları üzerine sarkmış kakıldır. Bu anlamıyla tevriyeli olarak beyitte “büt-i tersâ” yani “Hristiyan güzel”den bahsedilmektedir. O Hristiyan güzeli haca meftundur. Onu kucaklamak için kucağı açık olmak gerekir. İnsan kollarını iki yana açtığında bu şekli haca benzer. Aşık da onu kucaklamak isterse kollarını iki yana açmalıdır, Hristiyan güzel ona meftun olur, kucağına gelir:

Olur elbette meftûn-ı çelîpâ ol **büt**-i tersâ
Kenâr etmek dilersen dâimâ be-gûşâde-âgûş ol (316 / G. 80- 4)

1.2.10. Şuh, Fettân, Afet, Fitneci, Mekkâr

Sevgili, fitne ve fesada teşvik etmesi, aşığını ayartması, rahat tavırları sebebiyle “şûh, fettân”; belaya sebep olması nedeniyle de “afet” olarak tasavvur edilir. Sevgili şuh

hareketleriyle aşığın aklını başından alır. Aşıkın gözü kör olur aşktan, sevgili artık ne dese onu reddedemez:

O **şuh**un sunduğu peymâneyi redd etmeziz elbet
Anunla böylece ‘ahd etmişiz peymânımız vardır (286 / G. 26- 2)

Sevgilinin aşığı mest eden kıvrak hareketleri vardır. Bu hareketler öyle latif, kibar yapılı ki sanki fiskiyeden letafet suyu akmaktadır. O cihan şuhu sevgili ince hal ve hareketleriyle, latif boyuyla o sudan sıçramış gibidir:

Meger fevvâreden âb-ı letâfet sıçramış çıkmış
O rütbe kâmet-i ber-cesten ey **şûh**-ı cihan vardır (295 / G. 42- 6)

Aşık bazen de sevgilinin bu gönül aldatan, çekici hallerinin farkındadır. Onunla baş edebilecek bir hile, büyü aramaktadır. Sevgili bir büyücü gibi çok etkili büyüler yapar. Aşık bu büyüden kurtulmak için bir yol aramaktadır. Ama o şuh ile baş edebilecek tesirli bir büyü bulmak kolay değildir :

Âsân degil ol **şûhu** ‘azâyimle de teshîr
Te‘sîrli nîrenc de bî-renc bulunmaz (297 / G. 46- 6)

Beyitte aşık kaderden şikayet etmekte gibi görünse de aslında bunun sebebini kader de sevgiliye bağlamaktadır. Sevgili aşıkın gönlünde kargaşaya sebep olur. Kaza kalemi de aşık için fitne ve kargaşa yazar. Ama ara yerini sevgilinin adı için ayırır:

Yazdı çün kilik-i kazâ **fitne** vü âşûb emrin
Ara yerini açık koydu senin adın için (321 / G. 92- 2)

Sevgili aşık bir çok dert çektirir. Aşık feryat eder. Ama sevgili öyle hilecidir ki peçesini açarak, aşığın aklını başından alır. Aşık onun yüzünü görünce aklındakileri ve bütün dertlerini unuttur:

Nice nişanlayabilsin gözüm o **mekkâr**

Nikâbını açıcak ‘akldan nişan mı kodı

(351 / G. 148- 3)

Sevgilinin gözü aşığı etkilemek için baygın baygın bakar. İnsanlar hasta olunca da gözleri baygın bakar. Bu yüzden sevgilinin gözü “bîmâr” olarak nitelendirilir. Sevgilinin güzelliğini pekiştirmek için “afet-i devrân” ifadesi kullanılır. Afetler çok büyük zararlara sebep olarak bütün dünyaya etki edebilir. Sevgili de o baygın gözleriyle aşıklarını hasta etmektedir. Bu zarar öyle büyüktür ki aşık dayanamayıp sevgiliye ah etmektedir.

Nedîmânın sözü ancak budur ey **âfet**-i devrân

Gözün gibi beni bîmâr kıldın sen de bîmâr ol

(315 / G. 79- 7)

1.2.11. Misafir, Yâr, Sevdığım, Cân, Cânân, Cân Paresi, Mahbûb, Nigar

Bu kelimelerle birçok beyitte doğrudan sevgiliye hitap edilir. Aşıkın gönlü bir hanedir. Sevgili ise o hanenin misafiridir. Aşık da o haneye uygun bir misafir aramaktadır:

Çünkü ta‘mir etdi tali‘ hane-i virâneni

Gayri zâhir bir münâsib **mihman** lazım sana

(276 / G. 6- 5)

Aşık sevgiliyi gönlünde misafir eder. Sevgilisi bu misafirhaneye gelsin diye aşık göğsünü ve kolunu, yastık ve yatak olarak hazırlamıştır. Çünkü misafir gittiği yerde rahatsa, huzurluysa daha uzun kalır. Aşık da bunu bildiği için misafirinin gönlünü hoş tutmaya çalışır:

Nedimâ sîne vü bâzûnu nerm et yâr geldikçe

Müsâfir râhat ister bâliş ü bister husûsunda

(335 / G. 119- 8)

Aşık çemende “yâr” i ile içki alemi yapmak ister. Fakat nergisler gözcülük yaptığı için yalnız kalamamaktadır:

Olmadı tenhâca bir ‘işret çemende **yâr** ile

Üstüme göz dikdi nergisler nighbân oldu hep

(277 / G. 9- 4)

Aşık bir önceki beyitteki gibi yine yâri ile yalnız kalmak istemektedir. Onu kenara çekip konuşmak ister; ama etraftakilerin haklarında kötü düşülmelerinden çekinir:

Çeksem kenâra **yâri** bakanlar gümân eder

Bâzû-yı zer midir görünen zer kemer midir

(291 / G. 35- 2)

Aşık için sevgili çok değerlidir. Onsuz gülbahçesi gözüne neşter gibi görünmekte, yariyle birlikte olunca hayatın zehri bile Ok Meydanı gibi güzel gelmektedir.

Yârsız gülzâr seyri nişterdir çeşmime

Yâr ile olunca Okmeydânıdır semm-i hıyât

(303 / G. 56- 5)

Aşığa sevdiğinin bir şeyler ikram etmesi, onun elinden bir şeyler içmek çok hoşuna gider. Bu yüzden sevgilisinin mecliste sâki olmasını ister:

Ben mi sâki olayım bezme dururken **sevdiğim**

Böyle sîmin saklar billûr bâzûlarla sen

(327 / G. 103- 4)

Sevgili ile can münasebeti ikisinin de değerli olmasıyla ilgilidir. Can çıkınca insanın hayatı sonlanır. Sevgili de aşık için candır, yaşam kaynağıdır. O yüzden aşık sevdiğine “canım” diye hitap eder. Yerine göre “canân”dır o, gönülden bağlanılandır. Bu durumda aşığın kafası karışır. Sevgili aşığın bir parçası olan can mıdır yoksa onun gönlünü çalan canân mıdır?

Sana kimisi cânım kimisi cânânım deyü söyler

Nesin sen doğru söyle **can** mısın **cânan** mısın ey kâfir

(294 / G. 41- 5)

Bazen de şair şaraptan ve sevgiliden vazgeçer. Tevbe eder :

Mey ü **mahbûba** çokdan tevbekâr oldu Nedîm-i zâr
Niçin ammâ ki bilmem yine yâran ta‘na-zenlikde (339 / G. 127- 6)

“Nigâr” ilk anlamıyla resim demektir. Beyitlerde istiare yoluyla resim gibi güzel sevgili kastedilir. O küçük çocuk büyüdükçe resim gibi bir güzel olmaktadır:

O tıfl gör ne kıyâmet **nigâr** olur giderek
Hırâmı düşmen-i sabr u karâr olur giderek (306 / G. 61- 1)

2. SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI

2.1. SAÇ (ZÜLF, GİSÛ)

2.1.1. Umumi Olarak Saç

Şekli, kokusu, rengi dolayısıyla pek çok teşbih ve mecaza konu olmuştur. Sevgilinin saçı perişan yani dağınık ve düzensizdir. Aşığın aklını başından alır. Hatta uzunluğu sebebiyle kendisine esir eder. Kokusu misk ve amberden daha yoğun ve etkilidir. Rüzgar bu kokuyu aşığa ulaştırır.

Sevgilinin saçı daima siyahtır. Şekil yönünden; rişte (iplik), kıvrım kıvrım oluşu sebebiyle; zincir, uzunluğu ve rengi sebebiyle; mar (yılan), uzunluğu ve şekli dolayısıyla; lam harfî, kıvrıcık oluşu sebebiyle; halka, hat (yazı), sümbüldür. Koku yönünden; misk, amber, nafe, yasemin, abirdir. Renk yönünden de; gece, leyl, leyla, şeb, şebistan, benefşe, Hindu, Habeş olarak tasavvur edilir.

Sevgilinin saçı herkeste hayranlık uyandıracak güzelliكتedir:

Bir nezâketle açup fes gûşesinden perçemin
Şöyle göstermiş ki kim gördüyse hayrân oldu hep (278 / G. 9- 6)

Sevgilinin her hal ve hareketinde ayrı bir naz ayrı bir işve vardır. Baştan ayağa, aşığı davet eden bir tavrı vardır. Bunu öyle güzel yapar ki aşık saçının her telinde göz ve kaş var zanneder:

Ser-â-pâ şöyle pürdür nâz u îmâ vü işâretden
Sanırsın her ser-i mûyunda çeşm ü ebrûvan vardır (295 / G.42- 2)

Divan şiirinde sevgilinin saçları dağınık olması nedeniyle de şiirlere konu olmuştur. Aşıklar gönüllerinin perişanlığı ve dağınıklığıyla sevgilinin saçlarının dağınıklığı arasında ilişki kurmuşlardır. Zülfün hayalinin bile tasavvuru aşığın fikrini karmakarışık eder:

Hâlet-i şevk-ı hayâl-i zülf ile yine Nedîm
Fıkr-i piç-â-piç-i tab‘-ı hurde-bînim tâzedir (281 / G. 15- 5)

Saç dalgalı olması ve uzunluğu sebebiyle çevgandır. Aşık sevgilinin saçına gönlünü kaptırmıştır:

Gel ey esîr-i zülf-i perîşânın olduğum
Bilmez misin rübûde-i çevgânın olduğum (316 / G. 81- 1)

Zülf, dil ve murg ile birlikte anıldığında aşık gönül kuşunu, servi boylu sevgilinin dağınık saçlarında kaybeder :

Takrîr edemem zülf-i perişânını yârin
Dil murgını ol serv-i ser-efrâza düşürdüm (318 / G. 86- 2)

Sevgilinin kakülünü bazen serbest bırakması bazen de toplaması aşığın onu “tembel, ilgisiz” olarak suçlamasına neden olur:

Ebrûlar üzre bir dahı sarkup görünmedin

Ey kâkûl âşinâ-yı tekâsûl müsün nesin

(312 / G. 74- 3)

Sevgilinin saçı o kadar güzel kokar ki, rüzgar bile onu koklamak ister, fırsat bulunca yağmalar:

Seherden eyledi yağmâ şemîm-i gîsûsun

Nesîm bir dahı uğrar mı bu diyâre göre

(336 / G. 121- 3)

2.1.2. Saç İle İlgili Tasavvurlar

2.1.2.1. Zencir

Saç, uzunluğu ve örgülü şekli itibariyle zincire benzer. Böyle düşünülmesine başka bir sebep de zincirin bağlama özelliğinin olmasıdır. Sevgili de o saçlarıyla aşığı kendisine bağlar. Aşık kıvrım kıvrım zülflerin gönlüne yayılmasını ister. Zincire benzeyen zülf çabuk geçen ömrünü kendine bağlayarak onu ölümsüz kılacaktır:

Ey zülf-i ham-be-ham dökülüp sînem üstüne

Zencîr-i pâ-y-ı ‘ömr-i şitâbânım ol benim

(319 / G. 88- 2)

2.1.2.2. Kemend

Saçın kemend olarak tasavvurunun sebebi uzunluğu ve aşığın canını almasıdır. Ama yine de kemend saçlı, keman kaşlı bir sevgili her aşığın isteğidir:

Âhuvân-ı mâ‘ni-i nev saydına hep cümleden

Şimdi bir gîsû-**kemend** ebrû-keman lâzım sana

(276 / G. 6- 6)

2.1.2.3. Zırh

Sevgilinin saçı genellikle kirpiklerle birlikte tasavvur edilir. Yaralayıcı ok gibi kirpikleriyle aşığı hedef alır. Zırh gibi saçlarıyla da kendini aşıktan korur:

Alup tîğingı ilga saçı **zırh**ın salmış arhaya
Mining kasdımga kilmiş üç toluk câm-i safâ tartup (278 / G. 10- 2)

2.1.2.4. Hârût

Hârût arkadaşı Mârût ile ün salmış bir melek olup, büyü ve sihir ile uğraştıklarından kıyamete kadar kalmak üzere Babil’de saçlarından bir kuyuya asıldıkları rivayet edilir. Sevgilinin güzelliği saçlarıyla aşıkları büyülemesi onun Hârût ve Mârût ile arkadaş olduğunu düşündürür ve beyitlerde birlikte anılır:

Sihr ü efsûn ile dolmuştur derûnun ey kalem
Zülf-i **Hârût**un demek mümkün ki nâl olmuş sana (273 / G. 2- 3)

2.1.2.5. Hümâ

Sevgilinin saçı aşığın tek arzusudur. Ona kavuşmak, sevgiliye kavuşmak gibidir. Hümâ insanlara mutluluk getirir. Bu anlamıyla sevgilinin siyah saçı da aşığı mutlu eder:

Tezerv-i hoş-hırâmım sînem olsun cilvegâhın gel
Hümâveş sâye salsın başıma zülf-i siyâhın gel (314 / G. 77- 1)

2.1.2.6. Leyla

Saçın rengi sebebiyle en çok ilgi kurulan unsur “gece”dir. O siyah saçlı sevgili şeker-hîz gibidir:

Saçı **leylâ** ezelden beri şeker-hîz idi sordum

Dedi ol va‘d ne gündür aradan çok zaman geçmiş (301 / G. 54- 3)

Sevgilinin saçı aşığın gönlünü öylesine büyülemiştir ki aşık ne sabahın ne akşamın farkındadır. Tek arzusu sevgilinin siyah renkli saçıdır:

Bir cebînin bir dahı **zülf-i siyeh-fâmın** bilir

Dil ne subhun fark eder bi‘llah ne ahşamın bilir (291 / G. 36- 1)

2.1.2.7. Sünbül

Zülf şekil itibariyle sünbüle benzetilir. Dağınık ve karmaşıktır. Zülfün hasreti bile, sünbül saçı gibi aşığın uykusunu geceleri perişan eder:

Şâm-ı gamda hasret-i zülfün değil mi ‘âşıkın

Hâbını çün turra-i **sünbül** perîşân eyleyen (328 / G. 105- 4)

Sevgilinin cemali çiçek bahçesi gibidir. Al yanakları gül yaprağı, zülfü sünbül, hattı leylaktır:

Bir bağdır cemâli ki gül-berk-i rûy-ı âl

Şeb-bûyu hâl **sünbül** ü leylâkı zülf ü hat (302 / G. 55- 1)

2.1.2.8. Anber, Şebboy, Müşk

Sevgilin zülfü kokusu itibariyle şiirlere konu olur. Aşık sevgilinin güzel kokulu siyah saçının kokusunu duymadan önce anberi sadece attarın sattığını zanettiğini söyleyerek sevgiliyi taçlandırır :

Sanır idim ki ‘**anberi** attârlar satar

Cânım şemîm-i zülf-i siyeh-fâmın almadan (327 / G. 104- 3)

Sevgilinin saçının kokusu nedeniyle benzetildiği bir diğer unsur da güzel kokulu bir çiçek olan şebboydur. Sevgili başındaki beyaz fesiyle yasemin yaprağı giymiş bir şebboydur:

Seyret o beyaz fesde o zülf-i mu‘anberi

Şeb-bûyu gör ki berk-i semenden kabâsı var (286 / G. 25- 3)

Saç kimi zaman da kokusu itibariyle misktir. Rüzgar bu kokuyu aşığa getirir. Sevgilinin kendisi zaten gül kokuludur:

Saba ki dest ura ol zülfe **müşk**-i nâb kokar

Açarsa ‘ukde-i pirâhenin gül-âb kokar (281 / G. 16- 1)

2.2. ALIN (CEBÎN, CEBHE)

Alın, divanda çok az beyitte geçer. Daha çok, temizliği, saflığı sebebiyle ele alınır. Sevgilinin alını tertemiz ve apaçıktır:⁸²

Tâ **cebhen** üzre nakşederim vasfın âkıbet

Ey âftâb işte iyân söylerim sana (274 / G.3- 10)

Bir **cebîn**in bir dahı zülf-i siyeh-fâmın bilir

Dil ne subhun fark eder bi‘llah ne ahşamın bilir (291 / G. 36- 1)

⁸² KANDEMİR, Fatma. a.g.t. , s. 404.

2.3. KAŞ

2.3.1. Umumi Olarak Kaş

Kaş sevgilinin güzelliğini tamamlayan en önemli unsurlardan biridir. Tek başına ele alındığı gibi yüz, gamze, zülf, kirpik ve göz gibi unsurlarla birlikte çeşitli tasavvur ve tahayyüllere de konu olur. Kaş kavisli şekli, rengi ve kokusu yönüyle ele alınır. Kaşlar, çift oluşu sebebiyle ay yuvasında kanat açmış bir hüma kuşuna, kavisli şekli nedeniyle yay, dalga ve hilâle; kokusu yönüyle miske teşbih olunur. Âşığın kayıtsız şartsız bütün benliği ile yöneldiği tek yer olması nedeniyle; Kible, Secde-gâh ve Mihrap olarak nitelenir. Kaş güzellik binasının en önemli unsurudur. Bu nedenle binaların temel unsuru olan “Tak” olarak tasavvur edilir. Kaşlar âşığı kendine mest etmesi, ona çeşitli eziyetler etmesi, türlü cefâlar çektirmesi yönüyle; câdu, sahir, hileci, yağmacı ve belâ olarak vasıflandırılır.⁸³

2.3.2. Kaş İle İlgili Tasavvurlar

2.3.2.1. Hilâl

Kaş, şekil olarak hilale benzetilir. Sevgilinin kaşı, aşık için feleğin ay ve güneşinden daha parlaktır. Bu yüzden bayram için ayı değil, sevgiliyi görmeyi arzular:

Meh ü mihrin senin olsun felek biz ‘ıydgehlerde

Hilâl ebrûların hurşîd-i tâbân olduğun gördük

(304 / G. 58- 3)

2.3.2.2. Yay, Keman, Hançer, Kılıç

Divan edebiyatında kirpikler ok, kaşlar yay olarak tasavvur edilir. Sevgili bu oklarla âşığı hedef alır. Onu kendine bağlar. Ama âşıkın sevgisine bir türlü karşılık vermez. Dolayısıyla aşık için bunların hepsi birer cefa sebebidir:

⁸³ UNDU, Seveda. a.g.t. , s.68.

Aldın hadeng-i cevriñi sînemde koymadın

Ey kaşları **kemân** katı cevri eyledin katı

(354 / G. 153- 2)

Kaş şekil itibariyle yay olarak düşünöldüğünde kirpikler oktur. Sevgili aşığı yaralamak için bu silahları kullanır. Ayrılık okuyla yaralanan aşık kendini toplayıp yine bir keman kaşlı arar:

Çünkü tîr-i hecr ile oldun zahmnâk ey gönöl

Çek çevir kendin ki bir kaşı **kemân** lâzım sana

(276 / G. 6- 7)

Bir önceki beyitle bağlantılı olarak gönöl yine sevgilinin o keman kaşları ve heva oklarıyla ona meftun olmuştur:

Dil yine ser-keştedir tîr-i hevâyi-veş Nedîm

Bir **kemân**-ebrûnun olmuştur meger âvâresi

(359 / G. 163- 7)

Aşık, sevgili ona yüz vermese de onu görmekle bile mutlu olur. O keman kaşlar onun olmasa da onlar için ağlamaz. Ancak onlara başka gözler değerse bu aşığın gönlünü incitir onu ağlatır:

Ne mümkün dîde giryân olmak ol ebrû-**kemân**ımdan

Akarsa âb-ı peykân çeşm-i zahm-ı hun-feşânımdan

(328/ G. 108- 1)

Aşık sevgili hakkında söylenenlere inanmaz. Sevgiliyi gördükten sonra onun nazını bakışlarında yansıttığını ve aşıklarını keman kaşlarıyla gafil avladığını anlar:

Nigâhın ebrûvânın görmeden evvel inanmazdım

Ki derler nâzdan hançer tegâfülden **kemân** vardır

(295 / G. 42- 5)

Kaş aşığı yaralama özelliği ve şekli itibariyle hançere benzetilir. Naz şarabıyla sarhoş olan mestane kaşlar hançer gibi şekil alarak sevgiliyi yaralar:

Cebhesin tâb-ı şarâb-ı nâz pür-çin eylemiş
Gelmiş ebrûlar yine mestâne **hançer hançere** (342 / G. 132- 2)

Sevgili hançere benzeyen kaşlarıyla aşığın gönlünü yaralar. O öyle bir zalimdir ki kendine gönül verenlere öldürücü yaralar açar. İnanmak istersen hançer gibi kaşlarının ucundaki kan lekelerine bak:

O zâlimde yine dil-dâde-küşlükden nişan vardır
Görürsün **hançer-i ebrûsunun** nevkinde kan vardır (295 / G. 42- 1)

Sevgilinin kaşları aşığın gönlünü yaraladığı için kılıca benzetilir. Kaşlar şiirde “Kahraman” ve kılıçla tevriyeli olarak kullanılır. (Kahraman Fars mitolojisinde Rüstem in yendiği kimsedir.):

Siyâh kaşları mı yohsa Kahraman-ı cemâl
İki **kılıç** kuşanup adın ebrûvan mı kodı (352 / G. 148- 4)

2.3.2.3. Nun

Kaş şekil benzerliği sebebiyle “nun” harfine benzetilir:

Pîş-i ebrûsunda gûyâ kim o gûyâ çeşm-i şûh
Bir hicâzî tıfl ki dil-keş-edâdır **nûn** okur (289 / G. 31- 3)

2.4. GÖZ (ÇEŞM, DÎDE)

2.4.1. Umumi Olarak Göz

Göz, sevgilinin karakterini ortaya koyan en önemli güzellik unsurlarından biridir. Sevgili âşık üzerinde düşündüklerini göz aracılığı ile uygular. Göz; âşıkları büyüleyen, sevgiliye bağlayan, etkisi altına alan, âşıkların gönlünü çelen, onları meftûn eden en önemli güzellik unsurudur. Bu nedenle hileci, câdû, sâhir, fettan ve şûh olarak vasıflandırılır. Gözler şekil itibariyle mest, badem ve nergistir. Âşığın gönül kanını içen bir katil, cellât olarak tasavvur edilir. Bu hayalde gözün silahları ise kaş, gamze ve kirpiklerdir. Sevgili âşıklara bütün eziyetleri bu silahlarla donatılmış göz vasıtasıyla yapar. Aslında göz tek bir güzellik unsuru değildir. Kaş, gamze ve kirpikten oluşan bir güzellik unsurudur. Pek çok beyitte de birlikte zikredilir.⁸⁴ Bakış kılıcıyla dünyayı kırıp geçiren sevgili, bir türlü aşğını tanımaz:

Kırdı geçirdi tiğ-i nigâhiyle ‘âlemi
Çeşmi ne yâd bakdı Nedîmâ ne âşinâ (273 / G. 1- 5)

Sevgilinin gözleri yüz bin lisan bilir: Güler, nazlanır, alay eder, kızar, âşık eder, görmezlikten gelir. Bu dilden anlayan binlerce tanıdığı vardır:

Bir çeşmi var ki bir nice yüz bin lisan bilir
Bin hem-zebânı hem-demi bin âşînâsı var (286 / G. 25- 5)

Göz; câdû, sâhir, sehhâr, sihr- âferîndir. Hârût’a bile büyüü öğretene odur.⁸⁵ O siyah gözler öyle fitnecidir ki Hârût Babil’de onu uyarmıştır:

O fitne kim onı Hârût uyardı Bâbülde
Siyâh gözlerinin hâb-ı ârâmîdesidir (287 / G. 27- 3)

⁸⁴ UNDU, Sevdâ. a.g.t. , s.78.

⁸⁵ ERCİLASUN, A. Bican, Fahir İZ, v.d. a.g.e. , s. 433

Göz sevgilinin en güzel taraflarından biridir. Aşığın gözü ile etkiler.⁸⁶ Aşıklar bu derdle helâk olsa da sevgilinin etkileyici gözlerine kapılırlar:

Ser-pençe-i gamınla helâk olsa çâre yok
Şâh-bâz-ı çeşm-i yâra Nedîm dil-rübûdedir (288 / G. 29- 5)

Yukarıdaki beyitle bağlantılı olarak başka bir beyitte de şair sevgilisinin gözüne seslenir. O hırsız yan bakış gönlünü çalmış, eteğini parçalamıştır. “Ey tutucu göz sen bari yakamı bırak” diyerek aman diler:

O düzd-i gamze tutdu işte sad çâk etdi dâmânım
Amân ey çeşm-i gîrâ bâri sen koyver girîbânım (318 / G. 85- 1)

Sevgili gözleriyle konuşur, o nazlı bakışlarıyla destanlar yazar:

Bin zeban söylersin o çeşm-i sühan-perdâz ile
Dâstanlar şerh edersin bir nigâh-ı nâz ile (347 / G. 141- 1)

2.4.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar

2.4.2.1. Sâhir (Büyücü)

Göz aşığı cezbettiği, kendisine başladığı için “sâhir” olarak nitelendirilir. Sevgilinin gözü bir büyücü, ayva tüyleri de büyülü bir nüshadır:

Çeşmin gibi bir sâhir-i pür-ganc bulunmaz
Hattın gibi bir nüsha-i nirenc bulunmaz (297 / G. 46- 1)

⁸⁶ERCİLASUN, A. Bican, Fahir İZ, v.d. a.g.e. , s. 433.

2.4.2.2. Mahmûr, Dîde-i Mest, Kâfir

Göz, baygın bakışı sebebiyle, mest, mestâne, mahmûr ve bîmâr olarak vasıflandırılır. O baygın gözün sarhoş bakışı, aşığı içmeden sersemletir:

Piyâle çekmeden evvel o çeşm-i **mahmûrun**

Nigâh-ı mesti ‘ilâc-ı humârım oldu bu gün (324 / G. 98- 2)

Gözün baygın bakışı; çok içmiş, ne yaptığını bilmez, kargaşa çıkaran bir insanı andırır. Sarhoş insan nasıl kargaşaya sebep olursa, göz de baygın bakışlarıyla aşığın gönlünü öyle karmakarışık eder:

Olunca **dîde-i mestin** leb-â-leb-i âşûb

Düşer vücûd-ı dile lerze-i teb âşûb (277 / G. 8- 1)

Gözlerin baygın bakmasının başka bir nedeni de “bîmâr” oluşlarıdır. Sevgilinin gözleri mahmûr olduğu için bakışları da hastadır:

Nigehin böyle neden hastadır ey şûh senin

Gözlerin bezm-i ezelden beri **mahmûr** gibi (353 / G. 150- 4)

Göz şaraba düşkünlüğü bakımından kâfirdir. Âşıkın kanı renk bakımından şaraptır.⁸⁷ Bu yüzden kan dökücülüğü itibariyle de kâfir olarak tasavvur edilir:

Çeşmânının öğrensem o **kâfirce** nigâhın

Bir lâhza Nedîm-i nigh-i pür-fenin olsam (317 / G. 83- 6)

⁸⁷SEFERCİOĞLU M. Nejat. a.g.e. s.157.

2.4.2.3. Ahû, Gazâl, Fettân, Şûh, Bût-i Tannâz

Göz güzellik bakımından âhû, gazâl olarak nitelendirilir. Bunun nedeni ahûnun siyah, iri ve güzel gözlerinin olmasıdır. Sevgilinin ahû gözlerini gören, dağda ceylan avlamanın hasretini çekmez:

Dağda sayd-ı gazâl etmege hasret mi çeker

Hânede gözlerin **âhû**sun eden âmâde

(340 / G. 129- 2)

Bir başka beyitte sevgilinin gözleri için gazâl benzetmesi yapılmakla birlikte, alışılmışın dışında aşğın toprak olarak âhû gözlere sürme diye çekilmesi söz konusudur. Aynı zamanda sevgilinin gözlerinin siyah olmasıyla aşğın sevgilinin hasretinden siyah toprak olması arasında ilgi kurulur. Aşık bu şekilde sevgiliye kavuşmayı ümit eder:

Hasret-i çeşminle ben hâk-i siyâh olsam dahı

Baht âhir sürme-i çeşm-i **gazâl** eyler beni

(351 / G. 147- 9)

Gözün fettân, şûh ve bût-i tannâz olarak vasıflandırılmasında ise güzelliği, hareket imkanı ve aşğın gönlünde sebep olduğu duygulara dayanır. Sevgiliye ait olan bu özellikler onun gözlerinde temsil edilmektedir.

Fettân canlar yakan, cilveli, gönül ayartan demektir. Sevgili gözleriyle aşğın aklını başından alır. Onu kendine aşık eder. Bu yüzden gözleri “nergis-i fettâne”dir:

Zülf-i dil-berde sabâ yokla Nedîm-i zarı

Görünür mü aceb ol nergis-i **fettâne** göre

(336 / G. 122- 5)

Sevgili nazıyla aşığı bıktırmak, usandırmak istese de onun o şûh gözü bir bakışıyla aşğın gönlünü hoş eder:

Sen ‘itâb-ı nâz kâd etsen dahı ol çeşm-i **şûh**

Âşıkın memnûn eder bir şîve-i mümtâz ile

(347 / G. 141- 4)

Münâsib ü çeşbandır ey büt-i tannâz

Nigâh-ı **mestine** vâdî-i mezheb-i âşûb

(277 / G. 8- 3)

2.4.2.4. Bâdam, Nergis

Şekil benzerliği, gözün bâdem ve nergis olarak tasavvurunun esâsını teşkil eder. Nedim divânında göz-bâdem münasebetinin yer aldığı beyitlerde bâdem, gözün sıfatı durumundadır. “Gözi bâdem, gözleri bâdem” gibi terkieblerle ifade edilen sevgilinin kendisidir:⁸⁸

Dil-i bîmârıma hiç hisse vermez subh gûyâ kim

Şeker-hâbın heman ol gözleri **bâdâm** için saklar

(282 / G. 19- 3)

Bademin meze oluşu, içki meclislerinin bahar aylarında kurulması, sevgilinin yüzünün gül bahçesi, gözlerinin badem olarak tasavvur edilmesine neden olur. Aşık sevgilinin yüzünde ve siyah gözlerinde bulduğu bolluğu, baharın gül ve bademinde bulamaz. Sevgilinin badem gözleri aşığın gönül sarhoşluğuna meze olur:

Bulamam bağ-ı bahârın gül ü **bâdâm**ında

Bulduğum feyzi ruh u çeşm-i siyeh-fâmında

(340 / G. 128- 9)

Nergise benzetilen göz, nergis ile mukayese edilir. Bu karşılaştırmada göz üstün gelir. Nergis, sevgilinin gül renkli gözünü görüp kederlenir. Çünkü o badem gülü, rengini aşığın gönlünün kanından almıştır. Nergisin bunu yapması mümkün değildir:

Çeşm-i gül-gûnun senin mümkün midir **nergis** görüp

Hûn-ı dilden çün gül-i **bâdâm** rengîn olmaya

(348 / G. 142- 2)

⁸⁸ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. s.158.

2.4.2.5. Şahin, Şahbâz, Kumrî, Semmûr (Samur)

Aşığın canının kuş olarak tasavvuru, gözün onu avlayan şahine benzetilmesine sebep olur. Sevgilinin bakışları ile şahin arasındaki ilgi de bu tasavvura sebep olarak gösterilebilir:

Aceb mi kebk-i **şâhin**-dîde veş dil pîç ü tâb olsa
Süzüp ol nergis-i pürkârı bir kez geçdi yanımdan (329 / G. 108- 3)

Yukarıda açıkladığımız tasavvur, başka bir beyitte aşığın gönlünü “keklik” , sevgilinin bakışlarını da, gönül kuşunu avlayan “şahbâz” olarak çıkarır karşımıza:

Aceb mi dil o siyeh çeşm-i şûha olsa esîr
Kebik rübûdegî-i **şâh-bâza** çeşpândır (282 / G. 18- 4)

Divanda bir beyitte sevgilinin gözleri kendi dünyasına çekilmiş, sevecen kumrulara benzetilmiştir. Kaşlarının altını yuva edinmişlerdir. Bu tasavvurun başka bir sebebi de sevgilinin gözlerinin renk bakımından kumruya benzemesidir. Onlar mavi göz değil, iki tane avare kumrudur:

Değil çeşm-i kebûd ol ebruvânın zîr-i tâkında
İki âvâre **kumrî**dir ki gelmiş âşıyan tutmuş (301 / G. 53- 2)

Divanın başka bir beytinde de bu kez sevgilinin gözlerinin siyah olduğu söylenmiş, bu yüzden de gözleri “samur”a teşbih edilmiştir:

Gerden-i sâfı beyâz öyle ki kâfûr gibi
Çeşm ü ebrûsu siyâh öyle ki **semmûr** gibi (352 / G. 150- 1)

2.5. GAMZE

2.5.1. Umumi Olarak Gamze

Gamze süzgün yan bakış demektir. Divan şiirinde sevgilinin bakışında binlerce anlam vardır. Gamze ise sadece bakışa dayanmayıp göz, kaş ve kirpiğin ortaya koyduğu bir harekettir. Aşığa ızdırıp verir. Sevgili aşığa yüz vermez. Böhürlenir. Aşık “ciğer kanıyla besleyeyim o gamzeleri ki kibirle bakma bana” diye sevgiliye yalvarır:

Hûn-ı cigerle besliyeyim tek o gamzeler

Tâ böyle ser-girân-ı mey-i nahvet olmasın

(325 / G. 100- 4)

2.5.2. Gamze İle İlgili Tasavvurlar

2.5.2.1. Hançer, Tig, Tîr

Gamze sevgilinin gözünün en önemli silahlarından biridir. Aşıklarına ölümcül yaralar açar. Şiirlerde “tiğ” ile birlikte kullanılarak açtığı yaralar daha da derinleştirilir:

Kırdı geçirdi **tiğ-i** nigâhıyla âlemi

Çeşmi ne yâd bakdı Nedimâ ne âşinâ

(273 / G. 1- 5)

Gamzenin bu silahlarla anılmasının sebebi yaralayıcı olmasıdır. Aşık ölümcül yaralar alacağını bile bile sevmektedir. Hatta sevgili yolunda kurban olmak ister:

Tîğ-i ebrû-yı siyehkârına kurban olayım

Hançer-i gamze-i ‘ayyarına kurban olayım

(316 / G. 82- 1)

2.5.2.2. Cellâd, Neşter

Gamzenin yaralayıcı ve öldürücü olması sebebiyle benzetildiği diğer bir unsur cellâddır. Sevgilinin bakışı aşığın canını alacak bir afettir. Boyu ise gül fidanı gibidir:

Âfet-i can dediler gamze-i **cellâd**ın için
Nahl-ı gül söylediler kâmet-i şimşâdın için (321 / G. 92- 1)

O cellad gamzenin, kirpiklerden oluşturduğu oklara aşığın gönlü dayanamaz:

Getirmiş havza-i teshîre tiğ-istân-ı müjgânı
Gönül mü kurtulur ol gamze-i **cellâd**dan gayri (356 / G. 157- 3)

Gamze yaralayıcılığı sebebiyle neştere benzetilir. Bu konuda üstad olduğu, aşık tarafından kabul görür:

Şerbet-i la‘lindeki hâsiyyeti bilmem ve lîk
Nişter gamzen aceb üstâd imiş kan almada (345 / G. 136- 5)

2.5.2.3. Fettan

Gamze fitne ve fesada teşvik ederek aşıkları ayartır:

Gamze-i **fettân**ın ile eyleme hergîz nigâh
Gâh geh ‘uşşak ile eyle mizâc-ı inbisât (303 / G. 56- 2)

Sevgili öyle bir büyücüdür ki kendisi Babil kuyusunda Harût ve Marût ile sohbet ederken fettan gamzesi dünyayı karıştırmaya yeter:

Gamze-i **fettân**ını koydun ki yıkdı ‘âlemi
Bahş dalmışken çeh-i Bâbülde câdûlarla sen (326 / G. 103- 2)

2.5.2.4. Hun-hâr

Sevgili bakışlarıyla aşıkları etkiler. Aşıklar onun uğrunda can vermek ister. Ama gamzeleri onlarda can koymamıştır. Bu yüzden sevgilinin gamzeleri “kan dökücü, zalim” olarak tasavvur edilir:

Metâ‘-ı vaslına canlar verirdim ammâ kim

Amân o gamze-i **hun-hâr** ben de mi can mı kodı (351 / G. 148- 2)

2.6. KİRPİK (MÜJE, MÜJGAN)

2.6.1.Umumi Olarak Kirpik

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan kirpik gözlerin tamamlayıcısıdır. Ancak divanımızda bu özelliğinden ziyade öldürücülük vasfı ile karşımıza çıkar. O sevgilinin veya gözün öldürücü bir silahı olarak vasıflandırılmıştır. Şekli, gözlere ve kaşlara yakınlığı böyle bir tasavvurun oluşmasında etkili olmuştur. Kirpikler sayıları, dizilişleri sebebiyle şiirlerde geçer. Onlar sevgilinin koruyucusudur. Sanki kirpik dizisi değil, can yağmacısıdırlar:

Değil saf-ı müje gâretgerî-i câna gelir

Gürûh-ı pâ-be-rikâbân-ı eşheb-i âşûb (277 / G. 8- 4)

2.6.2. Kirpik İle İlgili Tasavvurlar

2.6.2.1. Ok (Tîr), Hançer

Kirpikler uzunluğu ve yaralayıcılığı nedeniyle oka benzetilir. Her bakışta aşğın eteğini keser:

Keser dâmânımı her bir bakışda **tîr**-i müjgânı

Ki dürre-i gamla helâk oldum telâşım var

(285 / G. 23- 4)

Aşıklar sevgilinin yüzüne bile bakmaya çekinirler. Sevgili ise hançer gibi kirpikleri ve şuh bakışlarıyla tam bir yürekli hırsızdır:

Hançeristân-ı müjenden güzer eyler bî-bak

Bü'l-düzd-i ciğerdârdır el-hak nigehein

(308 / G. 66- 3)

2.6.2.2. Güneş Işınları

Kirpikler şekil itibariyle güneş ışınlarına benzer. Güneş ışığı bakanların gözünü kamaştırır. Seher vakti sevgilinin parlak yüzünü gören aşığın güneş ışınlarından çok sevgilinin kirpiklerinden gözleri kamaşır:

Rûy-ı tâbânın seher hâb içre bir kez seyreden

Pençe-i hurşiddden girâ bulur müjgânını

(358 / G. 160- 7)

2.7.YÜZ ve YANAK(CEMÂL; RÛ, RÛY, RÛH, RÛHSAR, ÇEHRE, ARIZ)

2.7.1. Umumi Olarak Yüz ve Yanak

Divanda yüz ve yanak birlikte ele alındığı, bir bütün meydana getirdikleri ve benzetildikleri unsurlar aynı olduğu için birlikte ele alınacaktır. Önemine göre yüz, yanak ya da yüz (yanak) şeklinde kullanılacaktır. Yüz ve yanak diğer güzellik unsurlarıyla da beyitlerde fazlaca yer almaktadır. Bunun nedeni onların yüz ve yanak üzerinde bulunmasıdır. Sevgilinin yüzü parlaklığı ve güzelliği sebebiyle ele alınır. Aşık sevgilinin yüzünü görebilmek için canını feda etmeye hazırdır. Onun yüzünü bir kere görebilmek için deli divane olur:

Rûy-ı tâbânın seher hâb içre bir kez seyreden

Pençe-i hurşîdden girâ bulur müjgânını

(358 / G. 160- 7)

Aşık sevgilinin yüzünün hayranıdır:

Ben senin rûyuna cânâ âşık-ı hayrânınam

Arzû-yı makdeminle bûse-i dâmânınam

(321 / G. 91- 1)

Sevgilinin yüzü ve yanakları o kadar güzel ve parlaktır ki aşık onun Hudâ'nın verdiği yüz olduğuna inanamaz:

Fürûğ-ı gâze mi bi'llah söyle rûyunda

Bu reng ü tâb Hudâ verdiği cemâl midir

(291 / G. 34- 9)

Sevgili bütün mimik hareketlerini yüzüyle yapmaktadır. Aşıkı güldüren, ağlatan ya da azarlayan hep o kırmızı yanaktır:

Güldürür yâ ağladır yâ lûtf eder yâhud 'itâb

Hâsılı neylerse ol ruhsâr-ı âl eyler beni

(351 / G. 147- 12)

2.7.2.Yüz ve Yanak İle İlgili Tasavvurlar

2.7.2.1. Güneş (Mihr), Ay (Mâh, Meh-rû)

Yüzün bu unsurlara benzetilmesinin nedeni, yuvarlaklığı, parlaklığı ve beyazlığı nedeniyle aydınlık oluşudur. Eğlence meclisleri bilindiği gibi havanın ısınması sebebiyle daha çok bahar ve yaz aylarında toplanır. Bu tasavvurun kurulduğu bir beyitte eğer sevgili meclise gelirse güneşe minnet kalmayacaktır. O lütfederse, güneş gibi yüzüyle ortalık aydınlacak, güneşe gerek duyulmayacaktır:

Rûyun bezmde perde-keş-i haclet olmasın
Lûtf eyle **mihre** zerre kadar minnet olmasın

(325 / G. 100- 1)

Sevgilinin yüzünün ışığı, dünyayı aydınlatır. Onun temiz ve güzel yüzü gökyüzüne güneş olmaya layıktır:

Cihâna pertev-i **mihir**-i cemâlin lem‘a-tâb olsun
Sipihre hüsn-i nûr-ı vech-i pâkin âfitâb olsun

(332 / G. 113- 1)

Sevgilinin yüzünün yuvarlaklığı ve parlaklığı sebebiyle benzetildiği diğer unsur “ay”dır. Ay nasıl geceyi aydınlatırsa sevgilinin ay yüzü de aşkın gönlünü öyle aydınlatır. Güneş cihanı ne kadar aydınlatırsa aydınlatсын bu aşkın umrunda değildir. Onun gönlü ay yüzlü sevgilinin ışığıyla aydınlanmıştır bir kere:

Bakmaz fûrûğ-ı **mihir**-i cihan-tâba zerrece
Şâm-ı gam içre kaldı dil ol mâh-rûdedir

(288 / G. 29- 3)

Aşık, o ay yüzlü sevgiliye ta ezelden meftundur. Onun ay yüzünün ışığını ne zaman görse mutlu olur:

Rûy-ı **meh-tâb**ın ne dem görsem gelir kalbe neşât
Tâ ezelden etmiş ey meh-rû seninle irtibât

(303 / G. 56- 1)

Sevgilinin ayva tüyleri ayın üzerindeki lekelere benzetilir. Ama onun yüzünün ışığı yine de dünyayı aydınlatmaya yeter:

Aks-i fûrûğu dehre yine lem‘a-tâbdır
Mâh-ı ruhun hatınla siyeh-hâle olsa da

(349 / G. 144- 3)

2.7.2.2. Cennet, Gülşen, Lâle, Gül, Gül Yapağı

Sevgilinin yanağı güzelliği sebebiyle cennete teşbih edilir:

Kaşların bâlâda seyret ruhların gör zîrde
Kıl temâşâ **huldi** zîr-i sâye-i şemşîrde (346 / G. 139- 1)

Yüz, diğer güzellik unsurlarını üzerinde toplar. Bu yönüyle içinde güzellikler barındıran gül bahçesine teşbih olunur:

Dil-i pür nâle-i aşıkda hayâl-i rûyun
Nakş-ı **gülşen** gibidir kâse-i fağfûr üzre (333 / G. 116- 5)

Versin dehân u rûy u lebin **bâğ-ı hüsne** zîb
Gül faslı lâle mevsimi gül-nâr vaktidir (293 / G. 39- 4)

Sevgilinin yüzü ve yanağı rengi itibariyle lale ve güle benzetilir:

Nedîm reng-i bahârân o **lâle-ruhsârın**
Zamân-ı şermde bir katre-i çekîdesidir (287 / G. 27- 6)

Açılmış o **gül-çehre** olup mest-i ser-endâz
Olmuş var ise duhter-i rez perde-ber-endâz (298 / G. 47- 1)

Nice teşbîh olunsun erguvâna **rûy-ı gül-gûnun**
Anun hüsnü sebük-rev rengi ammâ dâ'imâ bunun (307 / G. 64- 1)

Turfâ sihr etmiş zemîn-i '**ârız-ı gül-fâmına**
Bir çemenzâr eylemiş peydâ rek-i firûzeden (331 / G. 110- 2)

Sevgilinin yüzü ve yanağının rengi itibariyle lale ve gül olarak düşünülmesinin bir başka nedeni de utanan insanın yüzünün kızarması, yanaklarının al al olmasıdır. Ayrıca bu tasavvurda yanağın şarap olarak düşünülmesi, şarabın hararet verme özelliğinin olması da yanağın kızarmasının bir başka sebebidir:

Perde-i şerm-i giderdin ruh-ı pür-tâbından

Kasd o **gül-çehreye** ey duht-ı 'ineb reng midir (287 / G. 28- 4)

Sevgilinin yüzü ve yanağı tazeliği, canlılığı sebebiyle gül yaprağına teşbih edilir:

Gören 'izârına hatt-ı siyâh-tâb içre

Nühüfte **berk-i gül-i** ter sanır kitâb içre (344 / G. 135- 1)

2.7.2.3. Şem'

Sevgilinin yüzü ve yanağı renk, parlaklık ve yakıcılık sebebiyle muma teşbih edilir. Pervane, mumun etrafında dolanıp kendini yakarsa; 'âşık da sevgilinin o aydınlık yüzü için kendini yakmaktan çekinmez. Saç, duman olarak tasavvur edildiğinde sevgilinin yüzü etrafı aydınlatan mumdur:

Baksak ki **şem'**-i bezmine benzer mi rûy-ı yâr

Etse güşâde perde-i ıglâkı zülf ü hat (303 / G. 55- 22)

2.7.2.4. Şarap, Kadeh

Sevgilinin yüzü ve yanağı al rengi bakımından şaraba; şekil bakımından ise kadehe benzetilir:

Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana

Mey süzülmüş şîşeden ruhsâr-ı âl olmuş sana (273 / G. 2- 1)

Mey nümâyiş-zede feyz-i leb-i şîrîninden

Câm tâbişkede ‘aks-i ruh-ı rengîninden

(326 / G. 102- 2)

2.7.2.5. Peri

Sevgili yüzünün güzelliği ve parlaklığı nedeniyle peri yüzlü olarak vasıflandırılır:

Ol **peri**-rû ‘âşıkâ râm olsa da mâni’ değil

Gündüzün olmazsa akşam olsa da mâni’ değil

(313 / G. 76- 1)

2.7.2.6. Allık (Gâze)

Nedim birkaç beyitte, sevgilinin yüzünün rengini allıktan aldığı tasavvurunu kurar:

Fürûğ-ı **gâze** mi bi’llah söyle rûyunda

Bu reng ü tâb Hudâ verdiği cemâl midir

(291 / G. 34- 9)

İzar u çeşmine sorsan henüz bilmezler

Ki reng-i vesme siyeh-rûy **gâze** âl midir

(290 / G. 34- 4)

2.7.2.7. Şeftali

Divanda bir beyitte, sevgilinin yüzü ve yanağı; şekli ve rengi itibariyle şeftaliye benzetilmiştir:

Eğdim hele bin nâz ile ol nahl-ı cefâyı

Aldım ruhı **şeftâlisini** tâze düşürdüm

(319 / G. 86- 5)

2.8. BEN (HÂL)

2.8.1. Umumi Olarak Ben

Ben siyah renklidir. Yüzün çeşitli kısımlarında yer alır. Daha çok saç, yanak, hat ve dudak ile birlikte işlenir: ⁸⁹

Siyeh-mağz-ı cünûnum hülyâ-yı hâl-i dil-berden
N'ola zencîrim olsa halka-i mikrâz-ı berberden (322 / G. 95- 1)

2.8.2. Ben ile İlgili Tasavvurlar

2.8.2.1. Habbe, Dâne, Fülful, Pâsbân

Ben, şekil ve renk bakımından, habbe, dâne ve fülüle benzetilir. Aşık sevgilinin ben habbesine tutkundur:

Meftûn-ı **habb**-ı hâli vü ma'cûn-ı la'liyiz
Düşdük belâ-yı keyfe gıdâmız budur bizim (320 / G. 89- 3)

Sevgilinin beni küçük ve yuvarlak olması sebebiyle dâneye benzetilir. Saç tuzak, aşğın gönlü kuş olarak tasavvur edilirse, ben tuzağa gönül kuşunu avlamak için konulan bir dânedir:

Hemîşe ayrılamaz zülfü gird-i hâlinden
Meger şikâr imiş ol dâm dahı **dânesine** (337 / G. 123- 6)

Ben rengi itibariyle sevgilinin gerdanını bekleyen bir gece bekçisi olarak tasavvur edilir. Küçüklüğü sebebiyle ise karabiber tanesine teşbih edilir:

⁸⁹ ERCİLASUN, A. Bican, Fahir İZ, v.d. a.g.e. , s. 426.

Ey hâl pâsbânı mısın sen o gerdenin
Kâfûr içinde **habbe-i fûlful** müsün nesin

2.8.2.2. Misk, Şebboy, Yıldız

Sevgilinin beni, rengi ve kokusu nedeniyle bu unsurlara teşbih edilir:

Ey büt-i ‘attâr bana hâl-i **müşkîn**in gibi
Anber olsun da biraz hâm olsa da mâni‘ değil (313 / G. 76- 5)

Saç, ben ve ayva tüylerinin birlikte anıldığı bir beyitte, saçlar sünbül bahçesi olarak tasavvur edilmiş, bu bahçeden düşen iki tohum sanki sihirlenerek “hal ve hat” şebboyları olmuşlardır:

Değildir hâl ü hat **şeb-bûy** bitmiş sihr ile gûyâ
Düşüp bir iki tohm-ı tâze sünbülzâr-ı gisûdan (330 / G. 109- 2)

Divanda bir beyitte de ben şekli itibariyle sabah yıldızına benzetilmiştir:

Şafak mı şebde ya hattında rûy-ı âl midir
Subuh sitâresi mi gerdeninde hâl midir (290 / G. 34- 2)

2.8.2.3. Hindû, Firengistan, Kâfir, Fitne

Ben, rengi itibariyle bu unsurlara benzetilir. Sevgilinin beni, kötü işler yapan, kan dökücü Hintli bir yavrudur. Bu yüzden de eli daima kaş kılıcının kabzasındadır:

Aceb hun-rîz **Hindû**-beççedir hâl-i siyeh kârın
Ki gitmez desti dâ‘im kabza-yı şemşîr-i ebrûdan (330 / G. 109- 3)

Sevgilinin beni, bütün güzelliklerin toplandığı yer olarak d       p Firengistana te  bih edilir:⁹⁰

    le gird olmuş **Firengist n** birikmiş bir yere

Sonra gelmiş g    -i ebr da hal olmuş sana (273 / G. 2- 4)

Ben, zalim ve merhametsiz olması nedeniyle k fire benzetilir. K firist n olan sa  yüzünden ben de n -müselman olarak kabul edilir.⁹¹ A ık ‘‘Ben kâfir, sa  kâfir, göz kâfir, güzellik iklimi baştan ba a Kafiristan oldu’’ diyerek aman dilemektedir:

Hâl **kâfir** zülf kâfir    m kâfir el- am n

Ser-be-ser ikl m-i hüsnün kafirist n oldu hep (277 / G. 9- 3)

Benin fitne olarak d       mesi,   ıkların duyguları ile gönlün yağmalanan bir  ehir olarak tasavvuruna dayanır. Ben siyah rengi ve çokluğu sebebiyle kesret, dolayısıyla sıkıntı sebebidir.⁹² A ık benin, gönlünü yağmalayan bir fitne mi yoksa kokusuyla büyüleyen bir karanfil mi olduğuna karar veremez:

Ey turra bağ-ı h sn de sünbül müsün nesin

Ey hâl-i **fitne** yohsa **karanf l** müsün nesin (312 / G. 74- 1)

2.9. HAT (AYVA T YLER )

2.9.1.Umumi Olarak Hat

Sevgilinin ayva tüyleri genellikle siyah rengi nedeniyle hayallere konu olur. Ayva tüyleri, genellikle aydınlık yüze d   en gölge gibidir. Sevgilinin güzelliğine hâlel getirmeye çalışır. Bunun yanında hat kelimesi yazı ve çizgi anlamlarına gelir. Şair şiirlerde bunu göz ardı etmez tevriyeli olarak kullanır. Beyitlerde ayva tüyleriyle ilgili

⁹⁰ KANDEM R, Fatma. a.g.t. , s.388.

⁹¹ ERC LASUN, A. Bican, Fahir  Z, v.d. a.g.e. , s. 426.

⁹² SEFERC OğLU, M. Nejat. a.g.e. , s.176.

çok farklı tasavvurlar yer alır. Örneğin bir beyitte şair siyah ayva tüylerinin yüzde çabucak çıkmasını hüsni talil yaparak ayva tüylerinin kırlangıçlarla uçarak meşk etmesine bağlar:

Böyle çâpük geldin ey hatt-ı siyah ruhsârına
Var ise pervâza meşk etdin piristolarla sen (326 / G. 103- 3)

2.9.2. Hat İle İlgili Tasavvurlar

2.9.2.1. Sebz

Hâtt; dudak, yanak, çene kenarı veya çevresinde bulunan ince ayva tüyleridir. Dudak, ayva tüyleriyle birlikte aşkın hayalinden bile zevk duyduğu bir yeşillik ve şarap, çene yeşilliklerle örtülmüş bir kuyu, yanak da ayva tüyleri ortasındaki haliyle bir lale ve güldür. Bu nedenle sevgilinin hattı bahar mevsimini bile kıskandırır:

Hattın ki reşk-i **fasl-ı bahârân** olup gelir
Sermâye-bahş-ı sünbül ü reyhân olup gelir (292 / G. 37- 1)

Ayva tüyleri sebz, sebze, sebzêâr, çemen, berg-i çemen olarak olarak tavsif edilir. Hatt, kafur kokulu gerdanda görünür, sebz yani yeşil olarak tasavvur edildiğinde billur madeninden zümrüt çıkmış gibidir:

Hatt-ı sebz olmuş bedîd ol gerden-i kâfûrdan
Ey aceb çıkmış zümürred ma'den-i billûrdan (329 / G. 107- 1)

2.9.2.2. Mushâf, Ayet, Kitap, Büyü Sayfası, Berceste Mısra'

Hattın mana itibariyle yazı ve yazma ile ilgisi vardır. Aşık çektiği gamdan kurtulmak için sinisinin mushafına sevgilisinin ayva tüylerini sıra halinde Ayet-i Rahmet

gibi yazar. Sevgilinin güzelliği sanki bir mushaftır ve ayva tüyleri onun tefsiridir. Hât, bazen güzellik nüshasının bir haşiyesi bazen de hikmetü'l-işrâkın tahşiyesidir:

Birisi şerh yazdı biri etdi **tahşiye**

Alup miyâna hikmetü'l- işrâkı zülf ü hat (302 / G. 55- 10)

Göstermez oldu la'lini ol hatt-ı nev sakın

Tahrîm-i hamre nâzil olan **âyet** olmasın (325 / G. 100- 2)

Kitap ve sayfa sevgilinin ayva tüylerinin benzetildiği diğer iki unsurdur:

Çeşmin gibi bir sâhir-i pür genc bulunmaz

Hattın gibi bir **nüsha-i nirenc** bulunmaz (297 / G. 46- 1)

Gören 'izârını hatt-ı siyâh- tâb içre

Nühüfte berk-i gül-i ter sanır **kitâb** içre (344 / G. 135- 1)

Sevgilinin dudağının ayva tüyleri güzellik divanının en güzel mısrasıdır:

Hatt-ı leb dîvân-ı hüsne **mısra'ı ber-cestedir**

Anda gûyâ kim dehânın ma'ni-i ser-bestedir (294 / G. 40- 1)

2.9.2.3. Hâle

Dudaklar aya benzetildiğinde hat, onun etrafındaki hâle, zülf de can ipliğidir:

Can riştesi biri birisi mâh **hâlesi**

Tutdu netîce enfüs ü âfâkı zülf ü hat (302 / G. 55- 4)

2.9.2.4. Kahve

Yüz; bağ ve gülistan olduğunda hatt renk itibariyle menekşedir. Bir başka tasavvurda dudaklar gül şekeri, ayva tüyleri kahvedir:

Ol benefî hat gelir evvelde la'î-i dilbere

Kahve der-peydir bezmde âdetâ gül-şekkere (342 / G. 132- 1)

2.9.2.5. Örtü, Samur

Sevgilinin ayva tüyleri renk ve şekil itibariyle örtüye ve samura teşbih edilir. Saç ve ayva tüyleri birlikte düşünülüp ele alınır. Sevgilinin aydınlık yüzünü, saç ve ayva tüyleri örtü gibi örtmüştür. Yüz ka'bedir, saç ve ayva tüyleri ise onun siyah örtüsüdür:

Gûş eyledikçe nâmının İbrahim olduğun

Pûşîde kıldı Ka'be-i uşşâkı zülf ü hat (303 / G. 55- 17)

Gelmiş hat-ı siyah ruhuna âh ey gönül

Semmûr hoş yakışmış o gül-penbe atlase (342 / G. 131- 2)

2.9.2.6. Hased Günü

Sevgilinin ayva tüyleri, rengi ve karışıklık çıkartmasıyla hased gününe teşbih edilir.

Hattın ki reşk-i fasl-ı bahârân olup gelir

Sermâye- bahş-ı sümbül ü reyhân olup gelir (292 / G. 37- 1)

2.10. AĞIZ (DEHÂN, DEHEN)

2.10.1. Umumi Olarak Ağız

Ağız dudakla beraber bir bütünlük gösteren güzellik unsurudur. Dudak, ağzın gözle görülen kısmıdır ve ağız dudaktan ayrı düşünüldüğü zaman, daha çok bu görünmezlik özelliği ile ele alınır. Bu sebeple ağız; gayb, nâdir, esrar, sır veya yok olarak vasıflandırılır. Aşık onu göremez:

Hiçbir nişâne yok o miyân u dehandan
Âgâh olursam ey dîl ü can söylerim sana (275 / G. 3- 13)

Aşığın gönlü yârin dudağından bir buse rica eder; ama sevgili bunu aşığa layık görmez:

Deheninden ki gönül eyledi bir bûse ricâ
Sana lâayık mı ki yok deyü cevâb eyleyesin (324 / G. 99- 4)

Bazen de açıkça ağzın söz söylemeye yardımcı olduğu vurgulanır. Fakat sevgilinin ağzından bir türlü vuslat zamanı çıkmaz:

Çıkmadı dehânından anun va‘de-i vuslat
El‘ân o mu‘ammâ-yı vefâ mübhemimizdir (293 / G. 38- 4)

2.10.2 Ağız ile İlgili Tasavvurlar

2.10.2.1. Gonca, Gül

Dudak ve ağız çoğunlukla beyitlerde birlikte anılır: Dudaklar rengi itibariyle gül yaprağı, tat sebebiyle şekerdir. Ağız şekil olarak goncadır:

Ne berk-i güldür o leb çiğnesem şeker sanırım

Ne **goncedir** o dehen koklasam şarâb kokar

(281 / G. 16- 2)

Ağız kapalı şekliyle gonca, açıldığında ise güldür. Sevgilinin ağzı, yüzü, dudağı güzellik bahçesinin süsüdür:

Versin dehân u rûy u lebin bağ-ı hüsne zîb

Gül faslı lâle mevsimi gül-nâr vaktidir

(293 / G. 39- 4)

2.10.2.2. Şarap

Ağız dudakla birlikte düşünüldüğünde renk ve tatlılığı itibariyle şaraba teşbih olunur. Yârin ağzından alınan bir busedir aşığa tatlı gelen; şarap bahanedir:

Sâgar gibi bahâne-i nûş-ı **şarâb** ile

Bûs-ı dehân-ı yâri taleb meşrebimcedir

(280 / G. 13- 4)

2.10.2.3. Şeker

Sevgilinin söylediği sözün tatlı oluşu, ağzın şekerle münasebetine sebep olur. Bazı beyitlerde ağız zikredilmeden hissettirilir:

Bir pür nemek kırışmesi bir tatlı handesi

Bir **şekerin** tekellümü bir hoş edâsı var

(286 / G. 25- 2)

2.10.2.4. Teng

Ağzın şiirlere konu edilmesinin başka bir sebebi küçüklüğüdür. Sevgili aşığına hiç yüz vermez, gülümsemez. Aşık bunu ağzının küçük olmasına, bu yüzden ağzına gülümseme sığmamasına bağlar:

Bir nihânice tebessüm de mi sığmaz cânâ
Söyle bi'llah dehenin tâ o kadar **teng** midir

(287 / G. 28- 5)

2.10.2.5. Sır

Sevgilinin ağzı görünmeme ve bilinmeme bakımlarından “sır” olarak nitelendirilir. Onun ağzında gizli sırlar vardır:

Gör kadd-i yâri serv-i çeman söylerim sana
Bak ol dehâna **râz**-ı nihan söylerim sana

(274 / G. 3- 1)

Dudağının ayva tüyleri, güzellik divanına en güzel mısradır. Onun ağzında sanki gizli mânâlar vardır:

Hatt-ı leb dîvân-ı hüsne mısra'ı bercestedir
Anda gûyâ kim dehânın **ma'nî-i ser-bestedir**

(294 / G. 40- 1)

2.10.2.6. Makas

Divanda sadece bir beyitte makasın açılmasıyla dudağın açılması birbirine benzetilmiştir. Makasın saçı parçalamasıyla sevgilinin ağzının açıldığında aşğın gönlünün parçalanması arasında ilgi kurulmuştur:

Hem-çün **makas** dehânını hamyâzegâh edip
Çâk etdi şâneveş dil-i hallâkı zülf ü hat

(302 / G. 55- 13)

2.11. DUDAK (LEB)

2.11.1. Umumi Olarak Dudak

Dudak sevgilinin güzellik unsurları içinde en çok üzerinde durulan, teşbih ve tasavvurlara konu olan unsurlardan biridir. Dudak rengi, güzelliği ve kavuşmaya vesile olan bir unsur olarak tasavvuru nedeniyle pek çok teşbih ve tahayyüle konu olmuştur. Ağızla, dişlerle, konuşma ile olan yakın ilgisi onemini arttırmaktadır. Dudağın can ile ilgisi de sık sık beyitlerde karşımıza çıkar. Küçüklüğü, darlığı, yuvarlak şekli, kapalı hali, gülüş ve tebessümle olan ilgisi çeşitli tasavvurların oluşmasını sağlamıştır. Rengi dolayısıyla şaraba, la‘le, yakuta teşbih olunmuştur. Dudak âşık için hem ilaç hem zehir olarak vasıflandırılmıştır. Âşığa can bağışlayan olarak tahayyül edilen dudak, onun için ab-ı hayattır. Dudak çevresinde bulunan diğer güzellik unsurları ile de yakından ilgilidir. Bu sebeple pek çok tasavvurda bu unsurlarla birlikte ele alınır.⁹³

Sevgili aşığa yüz vermez. Aşık onun bir kelimesi için can vermeye hazırdır. Sözleri kahr dolu olsa da konuşmasını ister:

La‘l-i nâbın âşnî-senc-i ‘itâb etmez misin

Ltf edüp kahr ile olsun bir hitâb etmez misin (311 / G. 73- 1)

Sevgili o kadar narindir ki ‘bûse’ kelimesindeki ‘sin’ harfinin dişlerinden dudakları yaralanır. Bu yüzden aşığın onu öpmesi imkansızdır:

Leblerin mecrûh olur dendân-ı sîn-i bûseden

La‘lin pdrmek bu hâletle muhâl olmuş sana (274 / G. 2- 7)

Sevgilinin dudağının o kadar tatlı bir gülümseyişi vardır ki zâhid bile o tatlı gülüşü görünce imanını bozar:

⁹³ UNDU, Seveda. a.g.t. , s. 170.

Zâhid görünce tarz-ı şeker-hand-i la'lini
İkrâr-ı cevher eyledi bozdu 'akîdesin

(325 / G. 101- 3)

2.11.2. Dudak ile İlgili Tasavvurlar

2.11.2.1. Şarap, Kadeh, Meze(Nukl)

Tasavvufta dudak, insanı kendinden geçirme, aklı baştan alma, sarhoş etme gibi özellikleriyle şaraba benzetilmiştir. Mutasavvıflar aşkı, şarabın verdiği sarhoşluk olarak nitelemişler; âşığın sevgilisini temaşa etmedikçe ayılıp kendine gelemeyeceğini, temâşa anında meydana gelen sarhoşluk halinin ise söz ile anlatılamayacağını söylemişlerdir. Aşk şarabını kadeh kadeh içtikleri halde ne şarabın bittiğini, ne de kendilerinin kandığını ifade etmişlerdir ⁹⁴.

Divanda, tasavvuftaki Allah aşkını herkesin anlayabileceği tarzda anlatmak için dudak sıkça şaraba benzetilmiştir.

Sevgilinin dudağı çoğu beyitte şekil itibariyle kadehe, renk olarak da şaraba benzetilir:

Sorma **peyâm-ı la'lini** peymâne duymasın

Ey dil tehâlûk etme aman söylerim sana

(274 / G. 3- 2)

Aşağıdaki beyitte de dudağın kırmızılığı sebebiyle şarap kadehi ile arasında ilgi kurulmuştur:

Bir **câm** bir de la'l-i lebin sundu muğ-beçe

Pîr-i mugân olası meşrebimcedir

(279 / G. 13- 2)

⁹⁴ ÜSTÜNER, Kaplan. a.g.e. , s. 101.

İçki meclisi gece toplanır. Şarap da gece içilir. Dudaklar şekil itibariyle kadeh olarak düşünüldüğünde “bûs” da kadehin içindeki şaraptır:

Lebin bûsun zamân-ı hatt-ı ‘anber-fâm için saklar
Nâzüklük eder **bâdesin** akşam için saklar (282 / G. 19- 1)

Renk bakımından dudak ile kan ve şarap arasında benzerlik vardır. ⁹⁵ Sevgilinin dudağına hasret kalan aşığa şarap kızıl kan gibi gelir:

Cânâ gözüne hasret-i la‘linle ‘âşıkın
Keyfiyyet-i **şarâb** kızıl kan olup gelir (292 / G. 37- 7)

Dudağın renk olarak şarap ile birlikte kullanılması, emilen yerin kızarması ile ilgilidir:

Gah engüşt-i muhannâsın gehî la‘lin emüp
Dâne-i ‘unâb ile **nûş-ı şarâb** etmez misin (312 / G. 73- 4)

Dudağın şaraba benzetilmesinin başka bir nedeni ise ikisinin de aşığı sarhoş etmesidir. Bu yüzden şaraba gerek yoktur. Sevgilinin dudağı tatlı bir gülüşle aşığı sarhoş eder:

Sevdiğim **câm-ı meye** hâcet nedir la‘l-i lebin
Bir şeker-handeyle mest-i bî-mecâl eyler beni (350 / G. 147- 3)

Yine başka bir beyitte de dudağın sarhoş ediciliği üzerinde durulur:

Câm-ı lebiyle mest edüp evvel edâların
Mestâne sonra gönderir âgûş-ı câna dek (305 / G. 59- 5)

⁹⁵SEFERCİOĞLU M. Nejat. a.g.e. s. 188.

Sevgilinin dudak kadehini aşığına sunması onun için bir şenlik sebebidir:

Tarab ne gûne olur tâli’u sitâre göre

Sunarsa **câm**-ı lebin çekdiğim humâre göre (336 / G. 121- 1)

Sevgilinin dudağı unnâb, gözleri bademdir. İçki meclisinde hemen meze gelmez.
Bunun zamanını dilberin unnab dudağı ve badem gözü bilir:

Bezm-i meyde nukle el sunmaz hemân ancak Nedîm

Dil-berin ‘**unnâb**-ı la’lin çeşm-i bâdâmın bilir (292 / G. 36- 7)

2.11.2.2. La’l, Bedahşân, Gevher

Dudak aşık için taşıdığı değer ve renk bakımından la’le benzetilir. Beyitlerin bir kısmında la’l, dudağın yerine kullanılır:

Göstermez oldu **la’lini** ol hatt-ı nev sakın

Tahrîm-i hamre nâzil olan âyet olmasın (325 / G. 100- 2)

Sevgilinin dudağındaki uçuk değil, parlak cevher suyunun buz tutmuş şeklidir:

Sanmanız teb-hâledir **la’linde** bâd-ı âh-ı serd

Eylemiş yah-beste âb-ı **gevher**-i rahşendesin (322 / G. 94- 4)

Sevgilinin dudağı, kıymet ve değer itibarıyla Bedahşân ocağına teşbih edilir. Dudak, değerli bir maden ocağı gibi hayal edilir.⁹⁶ Sevgilinin dudağı değerli madenlerin çıkarıldığı “Bedahşân”dır:

Mey midir ruhsârını mihr-i dirahşân eyleyen

La’lini sâgar mıdır kân-ı **Bedahşân** eyleyen (328 / G. 105- 1)

⁹⁶ KANDEMİR, Fatma. a.g.t. , s. 355.

2.11.2.3. Nûş (bal), Şeker (Şîrin), Gül-şekker

Dudağın şeker, bal, gülşeker olarak vasfedilmesinde lezzet unsuru olması önemlidir. Uykunun zevki sevgilinin dudağının fikridir. Gönül ehli gül şekersiz kahveyi bal saymaz:

Zevk-bahş-ı hâb **nûş**in fikr-i la'lindir senin

Gül-şekersiz kahveyi erbâb-ı dil **nûş** eylemez (298 / G. 48- 2)

Sevgilinin aşığı şaşırtan tatlı, semiz dudağı şarap kadehiyle değiştirilemez baldır:

Tâ ki çerb-i leb-i **şîrîn**in ile medhûşum

Sâkiyâ câm-ı mey-i telhe değişmem **nûş**um (317 / G. 84- 1)

Sevgilinin dudağı o kadar tatlıdır ki şarap sevgilinin dudağının tatlılığı altında ezilir:

Mey nümâyiş-zede feyz-i leb-i **şîrîn**inden

Câm tâbişkede 'aks-i ruh-ı rengîninden (326 / G. 102- 2)

Sevgilin dudakları gül tatlısı, ayva tüyleri ise gül tatlısının ardından gelen kahve gibidir:

Ol benefşi hat gelir evvelde la'l-i dil-bere

Kahve der-peydir bezmde âdetâ **gül-şekkere** (342 / G. 132- 1)

Nedim kalemi ile sevgilinin dudağının tatlı edası arasında ilgi kurar. Sevgilinin dudağı tatlı olduğu için onu yazan kalem de bundan etkilenir. Elindeki mana kalemi mi yoksa şeker kamışı mı bilemez:

Nedîm el-hak şîrîn edâsın vâsf-ı la'inde

Elinde hâme-i ma'ni mi ney-**sükker** midir bilmem

(317 / G. 87- 7)

Bir başka beyitte de yukarıda beyitle bağılı olarak benzer şeyler dile getirilir. Sevgilinin dudağı o kadar tatlıdır ki onun tatlılığını anlatacak olan beyan kalemi bile tatlı dile sahip olmalıdır:

Vâsf-ı la'l-i dilber ise kâsdın ey kîlk-i beyan

Tercemân olmağığa **şîrin**-zeban lazım sana

(276 / G. 6- 8)

2.11.2.4. Âb-ı Hayat, Pınar, Merhem, Can

Beyitlerde, Âb-ı hayvân olarak vasıflandırılan dudak, ölümsüzlük bahşetmesi sebebiyle bu benzetmeye konu olur. Sevgilinin dudağını öpmek aşığı tatlı suya kandırır. Onu gören ölümsüzlük suyu içmiş sanır:

Bûs-ı la'lin şöyle sîr-âb-ı zülâl eyler beni

Kim gören **âb-ı hayât** içmiş hayâl eyler beni

(350 / G. 147- 1)

Sevgilinin dudağı; saflığı, temizliği, can bahşediciliği sebebiyle pınara benzetilir:

Kad-i bülend mi ömr-i hezâr-sâl midir

O la'l-i nâb mı **ser-çeşme-i zülâl** midir

(290 / G. 34- 1)

Aşk hastasının can ve gönül derdinin tabîbi dudaktır. ⁹⁷ Şifa vericilik yönüyle dudak merheme benzetilir:

Etmesin bî-hûde diller **merhem-i** la'lin heves

Hançer-i müşkîn ebrûnun onulmaz yâresi

(359 / G. 163- 4)

⁹⁷ ERCİLASUN, A. Bican, v.d. a.g.e. , s. 441.

Dudağın can olarak tasavvuru sevgilinin can verici olarak nitelendirilmesiyle ilgilidir. Aşık sevgilinin vefasız olduğunu bilir. Ama kendisinin yaşaması için sevgiliye muhtaçtır. Çünkü sevgili can vericidir:

Bana besdir âb-ı şemşîrin hemân ey bî-vefâ
Gayre la'lin tâze **cân** vermekde taksîr etmesin (331 / G. 112- 2)

Dudağın can olarak düşünülmesinin bir başka sebebi canın ağızdan çıktığı inancıdır. Sevgili can verici olduğu için aşığı kurtaracak nefes sevgilinin dudağındadır; ama hasta aşık artık son nefesini vermekte, can çekişmektedir:

La'l-i yâr ağzında ammâ vâpesin olmuş nefes
Âşık-ı bîmârı gördüm **can** verüp cân almada (344 / G. 136- 2)

2.11.2.5. Kiraz, Fıstık(Piste)

Sevgilinin dudağı tadından ve renginden dolayı kiraza benzetilir. Sanki bir kiraz tanesidir de aşık onu şarabına koyar:

Âşık ki nakş eder dil-i pür-cûşa la'lini
Gûyâ ki **kirâs** dânesidir kim şarâba kor (289 / G. 32- 2)

Dudak şekil ve lezzet bakımından da fıstığa benzetilir. Fıstığın meze olarak içki meclislerinde bulunduğu düşünülürse sevgili de bunu aşığına naz ile sunan kişidir:

Nâz ile **piste-i** nemekin sundu lebleri
Câmı çeküp elindeki bâdâmın almadan (327 / G. 104- 2)

2.11.2.6. Gonca, Gül

Yanağın bahar ve gülşen olarak tasavvuru, küçüklük, renk ve kapalı oluş hali dudağın gonca ve gül olarak düşünülmesine sebep olur.⁹⁸ Sevgilinin dudağı şekil itibariyle goncadır:

Seni meger ki gül-efsûn-ı nâz terletmiş
Ki sîb-i gabgabın ey **gonce**-leb gül-âb kokar (281 / G. 16- 6)

Sevgilinin dudağı renk olarak da güle benzetilir:

Böyle zûr-ı bûseden kimler kebûd etmiş aceb
Kim leb-i **gül**-fâmı dönmüş gonce-i nîlûfere (342 / G. 132- 4)

Dudaklar küçük ve yuvarlak oluşu sebebiyle de goncaya benzetilir. Sevgilinin gülümsemesiyle açılan dudaklar, goncanın yırtılarak güle dönmesine benzetilir:

Lebin ki nâz ile bir hande eylemişdi henüz
Anun çemende girîbân-ı **gül** derîdesidir (287 / G. 27- 4)

2.11.2.7. Mühür (Nigîn)

Sevgilinin dudağının hareketi yani konuşması ins ü meleği büyüler ve sanki bu varlıkları kendisine râm eder. Bu durumda dudak Süleymân Peygamber' in mührü gibidir.⁹⁹ Dudağın mühre benzetilmesinin başka bir sebebi de şeklidir:

Hem-âgûşî-i fîncân-ı arakdan kaçmaz ammâ kim
Nigîn-i la'lin ol bâzîçeyi akşam için saklar (283 / G. 19- 5)

⁹⁸SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. s.195.

⁹⁹ERCİLASUN, A. Bican, Fahir İZ, v.d. a.g.e. , s. 441.

2.12. ÇENE (GABGAB)

2.12.1.Çene İle İlgili Tasavvurlar

2.12.1.1. Elma (Sîb), Çeh

Sevgilinin çenesi renk ve şekil itibariyle elmaya teşbih edilir.¹⁰⁰ Yuvarlak şekli, çene çukuru ve pembe rengiyle çenenin elma ile olan benzerliği açıktır.¹⁰¹ Sevgili, dudakları gonca olan, çenesi gül suyu kokan bir elma gibidir:

Seni meger ki gül-efsûn-ı nâz terletmiş

Ki **sîb-i** gabgabın ey gonce-leb gül-âb kokar (281 / G. 16- 6)

Başka bir beyitte çene ile kuyu arasında ilgi kurulmuştur. Bu benzerlik çene çukuru ile kuyunun şeklinden dolayıdır. Aşık sevgilinin bakışlarından yaralanır; ama ona kalan yer kuyu değil, sevgilinin elma çenesidir:

Çeh değil **sîb-i** zenahdânında yer kalmış Nedîm

Zahm-ı engüş-t-i nigâh-ı intibâhından senin (309 / G. 67- 6)

Nedim meyvelerle ilgili tasavvurları çok iyi yakalamıştır. Sevgilinin elmayı andıran çenesi büyüyüp, şeftali gibi olan yanağına döner:

Bûseden gül gül olup ârız-ı âli dönmüş

Gögerüp **sîb-i zenahdan** gül-i şeftâlüye (349 / G. 143- 2)

¹⁰⁰ KANDEMİR, Fatma. a.g.t. , s. 395.

¹⁰¹ SEFERCİOĞLU M. Nejat, a.g.e. s. 196.

2.12.1.2. Turunç

Sevgilinin çenesinin renk ve şekil itibariyle benzetildiği başka bir meyve de “turunç”tur. Turunç çenesini emdikçe sanki oradan şarap akmakta, aşık da sarhoş olmaktadır:

Mey terahhus eyler emdikçe **turunç**-ı gabgabın

Şöyle sîr ol mest-i nâzım neş‘e-i pür-zûrdan

(329 / G. 107- 2)

2.13. GERDÂN (GERDEN)

2.13.1.Umumi Olarak Gerdan

Gerdan, rengi ve saflığı sebebiyle tasavvurlara konu edilir:

Gerdenînden sînesinden bûseler etmişdi va’d

Cümlesinden n’eyleyim kâfir peşîmâ oldu hep

(277 / G. 9- 5)

2.13.2. Gerdan İle İlgili Tasavvurlar

2.13.2.1. Kâfur

Gerdan rengi ve kokusu sebebiyle kafura benzetilir:

Ey hâl pâsbânı mısın sen o gerdenin

Kâfur içinde habbe-i fülful müsün nesin

(312 / G. 74- 2)

O kâfur gerdânın üzerindeki altın düğme değil, güzellik baharının sabah güneşidir:

Doğdu hurşîdi yine subh-ı bahâr-ı hüsnün
Tügme-i zer degil ol gerden-i **kâfûr** üzre (333 / G. 116- 3)

Sevgilinin berrak gerdanı o kadar beyazdır ki, tıpkı kâfûr gibidir:

Gerden-i sâfı beyâz öyle ki **kâfûr** gibi
Çeşm ü ebrûsu siyâh öyle ki semmûr gibi (352 / G. 150- 1)

2.13.2.2. Gümüş (Gerden-i simîn)

Sevgilinin gerdanı rengi itibariyle gümüşe benzetilir:

Bir der-âgûş ile yek bûseye dil-beste Nedîm
Mû miyânınla heman **gerden-i sîmîn**inden (326 / G. 102- 5)

Nikâb ile göremezken biz anı vâ-hayfâ
Rakîb o **gerden-i simîn**i bî-nikâb kokar (281 / G. 16- 4)

2.13.2.3. Av yeri (Gerden-i nahcîr)

Sevgilinin gerdanı aşıkları kendine bağladığı için av yeri olarak tasavvur edilir:

Neyl-i matlab hâtır-ı âzâdeyi der-kayd eder
Bestedir kârı kemendin **gerden-i nahcîr**de (347 / G. 139- 9)

2.14. BOY

2.14.1. Umumi Olarak Boy

Aşıklar şiiirlerinde sevgilinin boyundan çok fazla söz ederler. Boy; uzunluğu, düzgün oluşu ve inceliği sebebiyle birçok teşbihe neden olur. Ayrıca sevgiliyi yüceltme

arzusu da bu tasavvurların bir başka nedenidir. Beyitlerde boy anlamına gelen kamet kelimesi ile kıyamet arasında birçok ilgi kurulur. Nedim şöyle itiraf eder: “ Boyunun vasıflarıyla kıyametler kopardım, mahşer güneşi şiir divanımın şemsesidir:

Vasf-ı kaddinle kıyâmetler kopardım şöyle kim

Mihr-i mahşer şemse-i divânıdır eş‘ârımın

(310 / G. 69- 3)

Sevgilinin naz ile salınarak yürüyüşü, boyun rüzgarın tesiriyle sallanan ağaçlara benzetilmesine neden olur. Sevgilinin gençliği ve narin yapısı da boyun fidan olarak vasıflandırılmasının sebepleri arasında yer alır. Sevgilinin boyunun mübalağalı bir uzunlukta düşünülmesi, aşkın acizliğinin, sevgilinin de erişilmezliğinin göstergesidir. Sevgili erişilmezdir, aşıklarına tepeden bakar. Şair bunu sevgilinin uzun boylu olmasına bağlar. Eğer sevgili lütfederse aşıklar ona erişebilir:

Lûtfet yetişsin ol kadd-i bâlâya destimiz

Gel gel yetiş aman ki tegâfûl müsün nesin

(312 / G. 74- 6)

Sevgilinin boyu, aşığı kasıp kavuran, arzusunu dayanılmaz hale getiren en tesirli vasıftır. Sevgilinin biçimli, düzgün bir boyu vardır. Aşık onu sevmektedir:

Ben şâ‘irim o kâmet-i mevzûnu doğrusu

Sevmem desem de belki yalan söylerim sana

(274 / G. 3- 3)

2.14.2. Boy İle İlgili Tasavvurlar

2.14.2.1. Servi

Sevgilinin boyu en çok serviye benzetilir. Sevgilinin naz ve eda ile salına salına yürüyüşü serv-i revân, serv-i sîmîn, serv-i hırâmân, serv-i hoş-hırâm, serv-i gül-endam, serv-i çemen gibi terkiplerle anılır:

Gör kadd-i yâri **serv**-i çemen söylerim sana

Bak ol dehâna râz-ı nihan söylerim sana

(274 / G. 3- 1)

Sevgilinin boyu, aşıkı büyüler. Aşıkın gönlü servi boylunun peşinden koşarak gelir:

Gördüm o **serv**-kametin ardınca rûz-i vasl

Ömr-i fûrû-güzeşte şitâbân olup gelir

(292 / G. 37- 3)

Aşık sevgiliyi göremese bile onun hayaliyle yaşar. O servi boylu sevgilinin hayalini göremezse gözyaşları göğsünde bir ırmağa dönüşür:

Hayâl-i **serv**-i kadınle kalır giderse bu eşk

Fezâ-yı sinede bir cûybâr olur gidecek

(306 / G. 61- 4)

Sevgilinin çekici, aşıkı kendine bağlayan servi boyu vardır. Aşık ondan ayrıldığı zaman onunla geçirdiği zamanları âh çekerek anar:

Bir dem mi var ki âh ederek anmaya gönül

Ey **serv**-kad senin geçen rûzgârını

(360 / G. 164- 5)

2.14.2.2. Fidan (Nihâl)

Boyun fidana benzetilmesinin nedeni tazeliği, düzgünlüğü ve inceliğidir. O kadar etkileyicidir ki nihâl bile ona benzemeye çalışmaktadır:

Yâridir ol kadd ü haddin kim Nedîmâ bağda

Vâlih-i gül-gonca hayrân-ı **nihâl** eyler beni

(351 / G. 147- 13)

Afet-i can dediler gamze-i cellâdın için

Nahl-ı gül söylediler kâmet-i şimşâdın için

(321 / G. 92- 1)

2.14.2.3. Gülbün

Sevgilinin boyu, ince ve uzun oluşundan dolayı gül köküne benzetilir.

Zinhâr bülbülün dahı tağlit-i hüsn ile
Gülbün tahayyül etdiği ol kâmet olmasın (325 / G. 100- 6)

2.14.2.4. Beyt-i İntihâb, Mısra‘ (Mısra‘-ı resâ, Ber-ceste mısra‘)

Sevgilinin boyu, düzgünlüğü ve güzel oluşu sebebiyle bu unsurlara teşbih edilir.
Beli ince, boyu düzgündür. Bu hayal gibi sevgili kasidenin en güzel beyti gibidir:

Miyan hayâl gibi ince kâmeti mevzûn
Nişanlayacak **beyt-i intihâb** olmuş (300 / G. 51- 3)

Onun boyu düzgün ve en güzel mısra‘dır:

Seyret Nedîm o kameti kim eylemiş murâd
Bir **mısra‘-ı resâda** mezâmîn-i nâzı hep (277/ G. 7- 5)

Hayâl ettim ki dîvân içre bir **ber- ceste mısra‘**dır
Gezerken ol kad-i bâlâya bakdım nârvenlikde (339 / G. 127- 2)

2.14.2.5. Fıskiye (Fevvâre)

Sevgilinin boyu, berrak ve saydam olup güzelliği itibariyle su gibi düşünülür.
Sevgilinin herkesten farklı, istisna bir boyu vardır. Öyle ki aşık onu âb-ı hayat fıskiyesinden fırlamış sanar:

Sandım olmuş ceste bir **fevvâre-i âb-ı hayât**
Böyle gösterdi bana ol kadd-i müstesnâ seni (355 / G. 154- 5)

Nâzı âb etmiş de bir **fevvâre** resm etmiş hayâl

İşte ol sudur atılmış kâmetin olmuş senin

(311 / G. 72- 2)

2.14.2.6. Ömür

Sevgilinin boyu uzunluğu itibariyle ömre benzetilir:

Kad-i bülend mi **‘ömr**-i hezâr- sâl midir

O la’l-i nâb mı ser-çeşme-i zülâl midir

(290 / G. 34- 1)

2.15. GÖĞÜS (SÎNE)

2.15.1. Umumi Olarak Göğüs

Göğüs; parlaklığı, tazeliği, rengi sebebiyle tasavvurlarda yer alır. ¹⁰² Aşık sürekli sevgilisinin yanında olmak ister. Ve onu kıskanır. Bu yüzden “senin eteğin olsaydım, kimseye açılmazdım; gömleğin olsaydım göğsünü kimse göremezdi.” der:

Ben kimseye açılmaz idim dâmenin olsam

Kim görür idi sîneni pîrâhenin olsam

(317 / G. 83- 1)

Sabâdan evvel açup göğsün ohşadım zülfün

Benim de bir anacak rüzgârım oldu bu gün

(324 / G. 98- 4)

¹⁰² SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. s. 206.

2.15.2. Göğüs İle İlgili Tasavvurlar

2.15.2.1. Gül (Gül-zemin-i sîne)

Sevgilinin sinesi; güzelliği, rengi, kokusu ve yumuşaklığı dolayısıyla güle benzetilir. Sevgilinin göğsü güllerle doludur:

Fasl-ı güldür gül açıl lâyık mıdır dest-i nigâh

Gül-zemîn-i sînen üzre yâsemen-çîn olmaya (348 / G. 142- 6)

2.15.2.2. Billûr

Göğüs parlaklığı ve rengi sebebiyle “billûr” dur:

Elin koy sîne-i **billûra** rahm et âşıka zîrâ

Beyaz üzre bizim de pençe bir fermanımız vardır (286 / G. 26- 4)

2.15.2.3. Güneş

Sevgilinin göğsü, parlaklığı ve berraklığı nedeniyle güneşe teşbih edilir. O güneşten daha değerlidir:

Revâc-ı **mihri** şikest etdi sîne-i sâfın

Amûd-ı subha hâlel Verdi sâk-ı şeffâfın (308 / G. 65- 1)

2.15.2.4. Kadeh

Sine, parlaklığı, tadı, rengi ve şekli sebebiyle kadeh olarak tasavvur edilir. Sevgilinin sinesi kadehten daha berrak, şaraptan daha saftır:

Sînesi destindeki **peymâneden** berrak u sâf

Ruhları destîdeki sahbâ-yı terden kırmızı (357 / G. 158- 2)

2.15.2.5. Ayna (Ayîne)

Sîne, parlaklığı ve rengi sebebiyle gümüş bir aynadır:

Sîm çep-râstlar ol sîne-i pür-nûr üzre
Bir lûgaz bağlamış **âyîne**-i billûr üzre (333 / G. 116- 1)

2.16. OMUZ (DÛŞ)

Sevgilinin omzu şekil itibariyle ele alınarak, çeşitli hayallere konu edilir:

Ne ma'ni gösterir **dûş**undaki ol âteşin atlas
Ki ya'ni şu'le-i can-sûz-ı hüsn ü ân mısın kâfir (294 / G. 41- 3)

Genellikle saç ile birlikte tasavvur edilir. Sevgilinin omzunun üstünde bir sümbül bahçesi vardır:

Dimâgım tutdu bûy-ı sünbül âgûşumda döndükçe
Meger kim **dûş**unun üstünde bir sünbül-sitan vardı (295 / G. 42- 3)

Başka bir beyitte de aşık, sevgilinin omzundaki samur saçlarından kaşlarını fark edemediğini söyler:

Mû-be-mû dikkatler etdim kıl kadar fark etmedim
Kaşların bi'llah begim **dûş**undaki semmûrdan (329 / G. 107- 5)

2.17. PAZU (BÂZÛ)

Sevgilinin kol ve pazusu, renk bakımından ele alınır. Birkaç beyitte altına, birkaçında da gümüşe benzetilmiştir:

Çeksem kenâra yâri bakanlar gümân eder
Bâzû-yı zer midir görünen zer kemer midir

(291 / G. 35- 2)

Ben mi sâki olayım bezme dururken sevdiğim
Böyle sîmin saklar billûr **bâzû**larla sen

(327 / G. 103- 4)

2.18. BEL (MÎYÂN)

2.18.1.Umumi Olarak Bel

Sevgilinin beli, inceliği ve küçüklüğü sebebiyle çeşitli hayallere konu olur. Âşık sevgilinin belini sarmak için çok çaba gösterir; fakat bir türlü isteğine kavuşamaz. Kemer bile sevgilinin belini sararken o bunu yapamaz. Âşık, ömrünü buna ulaşmak için harcar:

Lâlenin reşk ile hûn olduğu ser-tâ-be kadem
O miyâne sarılan kırmızı şâlindendir

(284 / G. 21- 2)

Beyitlerin çoğunda “miyân” kelimesi tek başına geçmekte, aşık onu kucaklayamamaktan şikayet etmektedir:

Kocup her şeb miyânın cânına can katmada agyâr
Behey zâlim sen insaf et bizim de canımız vardır

(286 / G. 26- 6)

2.18.2. Bel İle İlgili Tasavvurlar

2.18.2.1. Mû (Kıl), Hayâl

Belin en çok ilgi kurulduğu unsur kıldır. Bu tasavvurda da mübalağaya varan bir incelik söz konusudur. Kıl bir benzetme unsuru olmaktan ziyade, belin bir sıfatı durumundadır : ¹⁰³

¹⁰³ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. s. 207.

Çünkü şâ'irsin hayâl-i tâzedir senden murâd
Pes yeni bir dil-rûba-yı **mû**-miyan lâzım sana (276 / G. 6- 3)

Bir der-âgûş ile yek bûseye dil-beste Nedîm
Mû-miyânınla heman garden-i sîmîninden (326 / G. 102- 5)

Divanda bazı beyitlerde bel, inceliğinden dolayı “hayâl”e benzetilmiştir:

Miyan **hayâl** gibi ince kâmeti mevzûn
Âceb nişanlayacak beyt-i intisâb olmuş (300 / G. 51- 3)

2.19. GÖBEK(SÛRÎN, NÂF)

Sevgilinin göbeği renk ve şekli nedeniyle ele alınır:

Sâk u **sûrîn** ü gabgab u leb meşrebimcedir
Ser-tâ-be-pây hâsılı heb meşrebimcedir (279 / G. 13- 1)

Sevgilinin göbeği rengi ve şekli itibariyle güle benzetilir:

Tutar **göbek** borusu gonceyi açıldıkça
Şikâf-ı pîreheninden o gül gibi **nâfın** (308 / G. 65- 2)

2.20. TEN, ENDÂM

Beden ve ten rengi, tazeliği, kokusu ve yumuşaklığı sebebiyle üzerinde durulur. Tenin rengi ve sevgiliye verilen değer bakımından en fazla münasebet kurulduğu unsur gümüştür. Beyitlerde sîm-endam, mâh-ı sîm-endâm gibi terkipler kullanılır. Bu terkiplerle kastedilen sevgilidir: ¹⁰⁴

¹⁰⁴ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. s. 208.

O sîm-**endâm**ı aldık halka-i âgûşa bir kerre
O elmâsın hele zîb-i nigîn-dan olduğun gördük (304 / G. 58- 2)

Hudâ olsun nigâhdârı derûn-ı sinede ‘âşık
Gönül âyînesin bir mâh-ı sîm-**endâm** için saklar (282 / G. 19- 2)

Sevgilinin teri “bûy-ı gül”dür. Kokusu tenine, bedenine, saçına sinmiştir. Gül suyu kokar, misk kokar:

Bûy-ı gül taktir olunmuş nâzın işlenmiş ucu
Biri olmuş **hoy** birisi dest-mâl olmuş sana (273 / G. 2- 2)

Saba dest ura ol zülfe müşk-i nâb kokar
Açarsa ‘ukde-i pîrahenin **gül-âb** kokar (281 / G. 16- 1)

Sevgilinin yolu bile misk kokar:

Hâr isem de gülşen-i hüsnünde hârım ben hele
Hâk isem de bâri **hâk-i râh-ı müşk-efşân**ınam (320 / G. 90- 3)

Sevgili anber kokan bir “büt-i ‘attar” dır:

Ey **büt-i ‘attar** bana hâl-i müşkînin gibi
Anber olsun da biraz hâm olsa da mâni’ değil (313 / G. 76- 5)

Sevgilinin teni rengi dolayısıyla şeffaf olarak nitelendirilmiştir. Değeri bakımındansa gevherdir:

Destîde kadehde doyamam görmeğe bârî
Ey **gevher-i şeffâf** senin mahzenin olsam (317 / G. 83- 4)

Bir başka beyitte de sevgilinin bedeni rengi dolayısıyla “gümüş âyîne” ye teşbih edilmiştir:

İçinde bir **gümüş âyîne** cilve etmeyecek

Nedir safâsı Nedîmâ kabâ-yı zer-bâfın

(308 / G. 65- 5)

2.21. EL, PARMAK(ENGÜŞT)

Divanda sevgilinin eli ile ilgili olarak pek fazla tasavvura rastlanmaz. Genellikle diğer tasavvurlara anlatmak için kullanılmıştır:

Alup tîngı **ilga** saçı zırhın salmış arhaya

Mining kasdımga kilmiş üç toluk câm-ı safâ tartup

(278 / G. 10- 2)

Elin koy sîne-i billûra rahm et âşîka zîrâ

Beyaz üzre bizim de pençe bir fermânımız vardır

(286 / G. 26- 4)

Bir beyitte “elinin kiri olmak” manasında kullanılmıştır. Sevgiliye seslenir şair : “Dirhem ve dinar ile aldanma, elinde kiri yüzünde karası kalır” der :

Aybdır kiri kalır **dest**inde yüzde karesi

Derhem ü dinâr ile aldanma cânım pâresi

(359 / G. 163- 1)

Sevgilinin parmağı şekli sebebiyle ele alınır:

Gâh **engüş**-i muhannâsın gehî la‘lin emüp

Dâne-i ‘unnab ile nûş-ı şarâb etmez misin

(312 / G. 73- 4)

2.22. AYAK(PÂ,PÂY, PEY)

Sevgilinin ayağı rengi dolayısıyla çeşitli hayallere konu olur. Onun ayağının resmi gül, yolu gül bahçesidir:

Tezerv-i şûhsun bin nâz ile reftâra âgâz et
Gül olsun nakş-ı **pây**in gülşen olsun şâh-râhın gel (314 / G. 77- 4)

Sevgilinin ayağını öpmek, şair için bir nimettir. Bu yüzden sabah rüzgarı ile gül yaprağı bile çekişir:

Pâ-bûsuna tekaddüm içün yine bâd-ı subh
Berk-i gül ile dest ü girîbân olup gelir (292 / G. 37- 10)

Sevgilinin kendi gibi ayağı da nazlıdır. Şair bunu çok güzel dile getirir. Sevgilisinin ayağı aşığın kirpiklerinden yaralanmıştır. Bu yüzden hayali bile aşığa gözükmeyiz:

Hayâlin gelmez oldu dîde-i fersûde-müjgâne
Meger kim **pây**-i nâzı yârelenmiş ol dikenlikde (339 / G. 127- 3)

Sevgilinin ayağı aşık için uğurlu kabul edilir. Onu dertten, sıkıntıdan kurtarır:

Geçüp gitmekde 'ömrüm derd ü mihnet gibi şeylerle
Müşerref olmadı kasr-ı emel ferhunde-**pey**lerle (350 / G. 146- 1)

2. 23.BALDIR(SÂK)

Sevgilinin baldırı rengi itibariyle ele alınır:

Revâc-ı mihri şikest etdi sîne-i sâfin
Amûd-ı subha hâlel verdi **sâk-ı** şeffâfın

(308/ G. 65- 1)

3 .SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR

3.1. BÛSE

Bûse, dudak ile bir bütünlük arz eder. Bu sebeple dudak konusunda söylenilen birçok husus bûse için de geçerlidir. ¹⁰⁵ Bu yüzden sadece içinde bûse kelimesinin geçtiği beyitler üzerinde durulmuştur:

Sevgiliyi öpmek imkansızdır. Şair hüsn-i tahlil yaparak bunun nedenini sevgilinin bûse kelimesindeki “sin” harfinin dişlerinden dudaklarının yaralanmasına bağlar:

Leblerin mecrûh olur dendân-ı sîn-i **bûseden**

La‘lin öpdürmek bu hâletle muhâl olmuş sana

(274 / G. 2- 7)

Sevgili aşığa gerdanından, göğsünden bûse sözü verse de yine vazgeçer:

Gerdeninden sînesinden **bûseler** etmişdi va‘d

Cümlesinden n’eyleyim kâfir peşîmân oldu hep

Sevgilinin busesini almak, ‘âşığın hayatının en önemli amacıdır. Âşık o tatlı bûseyi âb-ı hayat gibi düşünür. O buseye ulaşmak için ömrünü feda eder. ¹⁰⁶ Fakat sevgili onu buna layık görmez:

Deheninden ki gönül eyledi bir **bûse** ricâ

Sana lâyük mı ki yok deyü cevâb eylesin

(324 / G. 99- 4)

¹⁰⁵ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. s. 211.

¹⁰⁶ KANDEMİR, Fatma. a.g.t. , s. 412.

3.2. SÖZ(GÜFTÂR), NUTK, TEKELLÜM(KONUŞMA), SES(AVÂZ), DİL(ZEBÂN)

Sevgilinin sözü, şeker gibi tatlı olup, aşık bu sözlerden nasibini almak ister:¹⁰⁷

Bir pür nemek kırıışmesi bir tatlı handesi
Bir şekkerin **tekellümü** bir hoş edası var (286 / G. 25- 2)

Sevgilinin sözleri hem latif hem de acımasızdır:

Aman sabr u karârım eyledi yağma o kâfirde
Kırık bir ter-**zeban** ber-ceste **nutk**-ı bî-aman vardır (295 / G. 42- 4)

Aşık sevgiliyi öyle sever ki ondan gelen her şeye razıdır. Sözünün nazına bile kurban olmak ister:

Biricik söyle aman nâz ile öldürme beni
Ben senin **şive-i güftâr**ına kurbân olayım (317 / G. 82- 2)

Sevgilinin hünerli sözleri vardır. Aşık ona sohbet arkadaşı olmak ister:

Çeşmânının öğrensem o kâfirce nigâhın
Bir lâhza Nedîm-i **sühan**-ı pür-fenin olsam (317 / G. 83- 6)

Sevgilinin dili, güzel sözler söylemesi, naz yapması bakımından hayallere konu edilir:

Nâzdan hâmuşsun yohsa **zebân**ın duymadan
İstesen bin dâstan söylersin ebrûlarla sen (327 / G. 103- 7)

¹⁰⁷ KANDEMİR, Fatma. a.g.t. , s. 413.

3.3. KÛY-I YÂR

Kûy, Divan edebiyatında sevgilinin oturduğu köy, yurttur. Divan şiirinde âşğın bir Kabe gibi hürmet göstermesi gereken yegâne yer işte burasıdır. Sevgilinin orada bulunması kuyun değerini arttırmakta, taşını toprağını Kabe toprağı gibi kıymetlendirmektedir. Bu toprak âşğın gözüne sürme diye çekilir, bağrına yakı diye sarılır. Kabe'nin yolları nasıl dikenli ve meşakkatli ise âşık için de sevgilinin kuyuna çıkan yollar hep zorluklarla doludur. Aşk bir ibadet gibi algılayan ve ona çok özen gösteren âşğın yüzü devamlı bu mahalleye yönelik olması dolayısıyla kûy, yine Kabe'yi andırır. Kutsallığı bu yüzdendir. Hatta o kadar kutsaldır ki Harem gibi yabancıların (kafir rakiplerin) ayak basmasına izin verilmez. Nitekim Harem-i Şerife de gayrimüslimler giremezler. Âşık elinden gelse buraya ağıyardan (rakiplerinden) hiçbirisini sokmaz. Âdeta mahallenin başında geceleyip uykusuz sabahlar. Hatta bu yüzden o mahallenin köpekleriyle bile dostluğa razıdır. Buna rağmen âşğın, o kuyun içine girebildiğı hiç görülmemiştir. Belki saba yeline yalvarıp yakararak içeride olup bitenden haber almaya çalışır. Sevgili, kendi kuyunda bir sultandır ve orada herkes ona muhtaçtır. Sultanlığında aksayan hiçbir şey yoktur; mükemmel bir hayat sürer. Âşık için bu sultanlık hudutlarında dilenci olmak; dünyaya sultan olmaktan yeğdir. Gözünden akan yaşlar ile orayı sulaması bir bakıma kûya hizmet demektir. Aşık, kûyda sevgilinin yüzünü görecektir olsa cennette didar görmüş gibi sevinir. Çünkü o bahçeden uzakta bulunmakla cennetten uzak bir cehennemi yaşamaktadır. İnleyişleriyle bir bülbülü andırması da şakıyışlarını o gülistanın en müstesna gülüne duyurma amacına yöneliktir.¹⁰⁸ Sevgili huri gibi güzeldir. Onun köyü ise aşık için cennettir. Nasıl cennete gitmek için çok dua etmek gerekliyse, sevgilinin köyüne girmenin de tıpkı onun gibi bir hesabı vardır:

Varmağa çok niyâz gerek **kûy**-ı dil-bere

Ey dil vüsûl-ı bağ-ı behiştin hesabı var

(285 / G. 24- 7)

¹⁰⁸ PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1989.

Sevgilinin kuyunda aşığın rakipleri vardır. Aşık kendisiyle sevgilisi arasına giren rakipten şikayetçidir. Rakipten kaçarak sevgilinin köyüne gizli gizli gider:

Şöyle pinhan gidesin **kûyuna** cânânın kim

Râh ol hem-demin ammâ o da hâbîde gerek

(304 / G. 57- 3)

Sevgilinin kuyu yemyeşil bir bahçedir. Aşığın gönlü de o mahallenin bahçesine kavuşma isteği ile kafese esir olmuş, çırpınan bir kuştur:

Dil değil tende ümîd-i çemen-i **kûyun** ile

Bir giriftâr-ı kafes murg-ı tapân ancak bu

(333 / G. 115- 4)

Sevgili naz yapar, aşığı peşinde gezdirir, yalvartır; ama ona yüz vermez. Aşık onu öyle sever ki bunu gurur meselesi yapmaz, haysiyetini sevgilinin köyünde bırakır:

Sen yine nev-niyâz âşık mı peydâ eyledin

Kûyuna yer yer dökülmüş âb-ı rûlar var idi

(352 / G. 149- 4)

Aşık sevgilinin yüzünü bir an görmek için ölmeyi bile göze alır. O kutsal mekanda olup, sevgiliye yakın olmak için her şeye razıdır. ¹⁰⁹ Onun mahallesine gidip ağlamak ister. Ama sevgilinin gamzesi buna izin vermez:

Barup **kûy**inga yığlamak tiledim bir sadâ tartup

Yügürdi min sârı ol gamze tîğ-i sürme-sâ tartup

(278 / G. 10- 1)

3.4. DERGÂH, RAH, HÂK-İ RÂH, BÜNYÂD

Sevgilinin dergâhı, kapısı aşık için çok kutsal bir yerdir. Onun bulunduğu yerde olmak, ayağının izinin tozu olmak, onun etrafında dolanmak onun için erişilmez bir şereftir. Aşık onun yolunun toprağının tozu olmak için bile hiç düşünmeden ömrünü feda

¹⁰⁹ KANDEMİR, Fatma. a.g.t. , s. 415.

eder. ¹¹⁰Sevgili, onu mum olarak bile meclisine istemese de kapının önündeki meşale olmayı ister:

Şem‘ olmaz isem bezmine bu sûz ile bârî

Dergâhına bir meş‘ale-i rûşenin olsam (317 / G. 83- 2)

Sevgilinin kendi bir gül gibidir. Bu yüzden onun yolu gül bahçesi olmalıdır:

Tezerv-i şûhsun bin nâz ile reftâra âgâz et

Gül olsun nakş-ı pâyin gülşen olsun şâh-**râh**ın gel (314 / G. 77- 4)

Sevgili güzelliğiyle gül bahçesi, aşık da bu bahçedeki diken olarak tasavvur edilir. Bu hayalin devamında aşık sevgilinin misk saçan yolunun toprağı olmak ister:

Hâr isem de gülşen-i hüsnünde hârım ben hele

Hâk isem de bârî **hâk-i râh**-ı müşk-efşânınam (320 / G. 90- 3)

Sevgili aşığa yüz vermez. Aşık da âh çeker. Bu âhlarla sevgilinin binâsını yıkmak ister:

Kasdım etmektir harâb âh ile **bünyâd**ın benim

Her sitem gördükçe zîrâ çerhe kînim tâzedir (281 / G. 15- 3)

3.5. NAZ

Sevgili, aşığına durmadan naz eder. Aşık ise bunu bir lütuf gibi kabul edip, bunun eksilmesini hiç istemez. Sevgili nazlı, hoş sözlü, güzel yürüyüşlü edasıyla aşığını esir etmiştir. Nezâket sevgiliye o kadar yakışır ki sanki onun boyu bosu olmuştur. ¹¹¹

¹¹⁰ KANDEMİR, Fatma. a.g.t. , s. 415.

¹¹¹ KANDEMİR, Fatma. a.g.t. , s. 417.

Haddeden geçmiş **nezâket** yâl ü bâl olmuş sana

Mey süzülmüş şîşeden ruhsâr-ı âl olmuş sana

(273 / G. 2- 1)

Sevgili o kadar nazlıdır ki sanki naz, onun bir parçası olmuş, elinden düşmeyen ucu işlenmiş bir mendildir:

Bûy-ı gül takdir olunmuş **nâz**ın işlenmiş ucu

Biri olmuş hoy birisi dest-mâl olmuş sana

(273 / G. 2- 2)

Naz, Merih yıldızının kılıcına benzetilir. Merih yıldızı sevgilinin nazına ve kibrine hizmet ettiği için kılıcı keskindir:

Tîg-ı mirrîhin n'ola ser-tîz olursa bunca yıl

Hidmet etmiş sana **nâz** u nahvetin olmuş senin

(311 / G. 72- 3)

Çocuklar naz yaparak her istediklerini yaptırırlar. Sevgili bu yüzden nazlı bir çocuğa benzetilir:

Yine bâlîn-i hâb-ı 'işve zîr-i ser midir bilmem

Henüz ol tıfl-ı **nâz**ın nakş-i gül-bister midir bilmem

(319 / G. 87- 1)

Sevgili nazlı nazlı salınır. Sanki nazın beli bükülmüş de ona boy olmuştur. Bu haliyle bütün dünyayı kendisine bağlar:

Hırâm-ı **nâz**ına çün sâye alem çünki efkende

Kul oldum bil efendim kâmet-i âzâdına ben de

(343 / G. 134- 2)

Sevgili baştan ayağa naz doludur. Saçının her telinin kaşı, gözü var, sanılır:

Ser-â-pâ şöyle pürdür **nâz** u îmâ vü işâretten

Sanırsın her ser-i mûyunda çeşm ü ebrûvan vardır

(295 / G. 42- 2)

Sevgili nazıyla aşıkları tuzağa düşürüp, yaraladığı için naz “hançer” olarak tasavvur edilir:

Nigâhın ebrûvânın görmeden evvel inanmazdım
Ki derler **nâz**dan hançer tegâfülden keman vardır (295 / G. 42- 5)

Naz bir beyitte fevvareden fişkırان suya benzetilmiştir. O nazlı su, sevgiliye kamet olmuştur:

Nâzı âb etmiş de bir fevvâre resm etmiş hayâl
İşte ol sudur atılmış kâmetin olmuş senin (311 / G. 72- 2)

Sevgilinin nazı ve boyunun birleştirildiği başka bir tasavvur da “nihâl-i nâz” terkididir:

Bâd-ı semûm-ı âhıma doymaz mı el-hazer
Sen ey nihâl-i **nâz** dahı nev-resîdesin (326 / G. 101- 4)

Sevgili o kadar nazlıdır ki bu yüzden “serv-i nâz” olarak tasavvur edilir:

Geh sürme gâh vesme vü gâhî piyâle çek
Ey serv-i **nâz** çekme yeter gayri kâmeti (354 / G. 153- 3)

Şair bir beyitte sevgilinin narinliğini, nazının çokluğunu abartarak dile getirir. Öyle ki elbisesindeki gülün dikeninin gölgesi bile onu incitir:

Güllü dibâ giydin ammâ korkarım âzâr eder
Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni (355 / G. 154- 3)

3.6. BAKIŞ(NİĞÂH, NİGEH)

Sevgilinin bakışı, bazen kılıç bazen ok olup, aşığın gönlüne saplanır. O bakış için aşık, her eziyete, acıya katlanmaya razıdır. Fakat sevgili bir türlü aşığına bakıp da onu mutlu etmez. Sevgilinin bakışı bütün dünyayı kendine esir etmiştir: ¹¹²

Kırdı geçirdi tiğ-i **nigâh**ıyla ‘âlemi
Çeşmi ne yâd bakdı Nedîmâ ne âşinâ

(273 / G. 1- 5)

Sevgilinin bakışıyla cihanlar harap olur:

Yine bugün ‘acaba kaç cihan harâb olmuş
Ki gûşe-i **nigeh**in mahşer-i itâb olmuş

(300 / G. 51- 1)

Sevgili aşıkları bakışlarıyla etkiler. Bakışları aşıkların bağırılarını delip, taşta geçer:

Deler her **bakış**ın âşıkların bağrın geçer taşta
Hele gayre kıyas etme Nedîme pek yaman geçmiş

(301 / G. 54- 5)

Sevgilinin bakışları aşıkları aldattığı için “kâfir” olarak tasavvur edilir:

Çeşmânının öğrensem o kâfirce **nigâh**ın
Bir lâhza Nedîm-i nigh-i pür-fenin olsam

(317 / G. 83- 6)

Sevgili bakışlarıyla aşıklarını yaraladığı için beyitlerde “tiğ-i nigh”, “şemşîr-i nigâh” gibi terkipler yer alır:

Tiğ-i **nigehi** ma‘reke-i fitnede besdir
Çeksin elini hançeri bir yana çekilsin

(322 / G. 93- 2)

¹¹² KANDEMİR, Fatma. a.g.t. , s. 420.

Güşâd et tûgmemi pirâhenim aç sînemi yokla
Hele gör neylemişdir bana şemşîr-i **nigâh**ın gel (314 / G. 77- 2)

3.7. GÜLÜŞ(HANDE, KAHKAHA)

Sevgilinin gülüşü, tebessümü, kahkahası çeşitli şekillerde ele alınır. Gülüşüyle bütün dünya aydınlanır; kahkahasıyla bütün dünyanın kulağının pası silinir. O, dünyayı coşturan gülüşüyle, aşığın gönlünü alıp, kendine tutkun eder.¹¹³ Bu nedenle “tatlı bir handesi” vardır:

Bir pür nemek kırışmesi bir tatlı **handesi**
Bir şekkerin tekellümü bir hoş edâsı var (286 / G. 25- 2)

Handenin ilgi kurulduğu diğer bir nesne “şeker”dir. Aşığın tûtî olarak vasıflandırılması, tûtînin şekerle beslenmesi, gülüşün şeker olarak hayaline sebep olur:

Gördükçe bendeni bu şeker-**handeler** nedir
Bildin mi tûtî-i şekeristânın olduğum (316 / G. 81- 3)

Zâhid bile sevgilinin tatlı gülüşünü görünce yeminini bozar:

Zâhid görünce tarz-ı şeker-**hand**-i la‘lini
İkrâr-ı cevher eyledi bozdu akîdesin (325 / G. 101- 3)

Sevgili bir gül, aşık ise bülbüldür. Sevgilinin kahkahası, gülüşü o kadar neşe doludur ki, bülbülün (aşığın) inleyen sesini kimseler duymaz:

Şöyle gülşen pür-tarab kim gûşlar fark eylemez
Kahkahâ-yı hande-i gülден nevâ-yı bülbüli (360 / G. 165- 2)

¹¹³ KANDEMİR, Fatma. a.g.t. , s. 423.

3.8. REFTÂR(HIRÂM)

Sevgilinin salına salına yürüyüşü, daha çok boy ile ilgilidir. Sevgilinin rûhî yapısı ile yürüyüşü arasında da yakın bir benzerlik vardır. Sevgili nâz ehlidir ve özelliğine uygun olarak yürüyüşü de nâz iledir. ¹¹⁴Onun bu nazlı yürüyüşü aşığı kendine hayran bırakır:

O tıflı gör ne kıyamet nigâr olur giderek

Hırâmı düşmen-i sabr u karâr olur giderek

(306 / G. 61- 1)

Sevgilinin nazlı yürüyüşü servinin sallanışına teşbih edilir. Onun salınarak yürüyüşü serviyi bile kıskandırır:

Dün çemende sevdiğim mestâne geçdin bakmadın

Serv **reftâr**ın görüp başın salardı dûrdan

(328 / G. 107- 4)

3.9. İTÂB(AZARLAMA, DARILMA)

Sevgilinin azarlaması, darılması aşık için bir lütuftur. Çünkü bunlar, sevgilinin onunla ilgilendiği anlamına gelir:

Bir hıtâb-ı lûtf ile hâtır-nüvâz olsan desek

Söz geçer mi bilmem ol la'l-i **itâb**-âyîne de

(347 / G. 140- 2)

Bazen de sevgili bu azarlama işini kırmızı yanağa bırakır. O aşığı ya güldürür ya ağlatır ya da azarlar:

Güldürür yâ ağladır yâ lûtf eder yâhud **itâb**

Hâsılı neylerse ol ruhsâr-ı âl eyler beni

(351 / G. 147- 12)

¹¹⁴ SEFERCİOĞLU, M. Nejat. a.g.e. s. 215.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞEYHÎ VE NEDİM'İN GAZELLERİNDE SEVGİLİDEKİ GÜZELLİK UNSURLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

1. SEVGİLİ

1.1. UMUMİ OLARAK SEVGİLİ

XV. yüzyılın ünlü şairlerinden olan **Şeyhî**'nin asıl adı Yusuf Sinaneddin'dir. “Şeyhî” mahlasını Ankaralı Hacı Bayram-ı Veli'ye intisabı ve onun müridi olması dolayısıyla almıştır. İran'da hekimlik, tasavvuf ve hikmet tahsili görmüştür. Bu yüzden şiirlerinde tasavvufun izleri görülür. Şeyhî'nin sevgilisi İlâhi boyut kazanır:

Demen ki nigâre ne talep yok çü nişânî

Aç gözünü tâlib k'ana her nakşî nişândır

(Ş.D. 130 / G. 34- 4)

Nedim, XVII. yüzyılın sonlarında saray ve konaklarda bir çağ bitiminin lüks ve şatafat dolu şenliklerinin yapıldığı, İstanbul kibarlarının göz alıcı Lale Devri zevklerini yaşamaya başladığı bir dönemde doğmuştur. Yaşadığı Lale Devri şiirlerinde önemli tesirler bırakmıştır. Bu yüzden Lale Devri şairi olarak bilinir. İstanbul'un her bahçesi bir letâfet çimenliği, her köşesi feyiz ve safa ile dolu bir meclistir:

Her bağçesi bir çemenistân-ı letâfet

Her gûşesi bir meclis-i pür-feyz ü safâdır

(N.D. 85 / K. 22- 5)

Şeyhî, tevekkül sahibi, sûfî mizaçlı, zarif ve nüktedândır. Hayat felsefesi ve dünya görüşünün temelinde dinî kurallar ve İslâmî ideoloji yatar: Dünya fanidir, onun varlıklarına aldanmamalıdır. Bu faniliğin arkasında ebedî olan İlâhî varlığa inanmalıdır; asıl saadet budur. Bu görüşlerinde İran şairlerinin etkisi büyüktür:

Nakş olalı gönlümde hayali leb ü haddi
Düşdü dü cihan nakşı gözümde dolu kandır

(Ş.D. 130 / G. 34- 5)

Muhabbet yolu **Şeyhî** tahammülle cefâdır
Cefâ sevmeyen olur bu mahfilde münâfik

(Ş.D. 189 / G. 93- 7)

Nedim ise, Şeyhî'nin tersine, rind, neşeli, coşkun söyleyişleri olan bir şairdir. Bu dünyanın anlaşılamayacağını düşünüp günü gün etmeyi amaçlamıştır. Neşeli yaratılışı ve yaşama sevinciyle gittiği alemlerin hakkını verir. Ona göre hayatın anlamı eğlenmektir:

Eyyâm-ı hiremde turalım genc bulunmuş
Âdem o zaman neyliyeim genc bulunmaz

(N.D. 297 / G. 46- 5)

Şeyhî, çağının dînî ve ictimâî yaşayışını, güzellere duyulan sevgiyi peygamberlerin hayatlarından yararlanarak şiirlerinde ustaca dile getirmiştir. Bir beytinde Eyyüb peygamberin sabrıyla aşkın ıstırabına katlanmak gerektiğini söylerken; bir diğerinde sevgilinin dudaklarını hidayete götüren ab-ı hayvan kaynağı olarak Hızır peygambere benzetir:

Sabr-ı Eyyûb ile **Şeyhî** nice bir katlanasın
Tut ki ol hüsn ile Yûsuf olasın ömr ile Nûh

(Ş.D. 109 / G. 13- 7)

Sikender ıyşın istersen çemende câm-ı Cem nûş et
Ki sâki Hızrdır hâdî-lebine âb-ı hayvânın

(Ş.D. 198 / G. 102- 5)

Nedim sanatkâr mizacı sayesinde şiirlerinde ne tasavvufa ne de öğüt verici konulara yer vererek eski şiirimizi tekrarlamaktan kurtulmuştur. “Sine-i tengde bend et hele evvel nefesin/ Sonra gör himmet-i vâlâsını feryad-resin” matlaında ifade ettiği gibi, bazı manevi tecellilere mazhar olmasına rağmen, “kaal”i “hal” yapma gücüne sahip olmadığından, Lâle Devri'nin zevk ve safâ âlemlerine katılma imkanını bulunca, şuh ve

lâkayd meşrebi, tekkeyi de, tarikatı da çok gerilerde bırakmıştır. Fakat “maddi zevk” denen şeylerin, ruhu tatmin edemediğini anladığı zamanlar, geride bıraktığı o “manevi sohbet” meclisleri ile içki alemleri arasındaki derin farkı acı acı duymuş ve manen bocalamıştır ¹¹⁵. **Nedim** Tanrı’nın yarattığı bu âlemdeki nizama ve yaratılış sırrına hayran olmakla beraber, bu sırrın bilinemeyeceğini, Aristoların, Eflâtunların sözlerinin zan ve tahminden ibaret birer kuru lâf olduğunu, ancak insanın kendisini iyice bilmesinin cana minnet sayılmasını söyler ¹¹⁶. **Nedim**’e göre insanın kendini bilmesi bile yeterlidir. **Nedim** yaradılışı itibariyle yaşamayı seven ve bunu gazellerinde ifade eden bir şairdir. ¹¹⁷

Çünkü bülbülsün gönül bir gülsitân lâzım sana

Çünkü dil koymuşlar adın dil-sitân lâzım sana

(N.D. 276 / G. 6- 1)

Şeyhi sevgilide Allah’ın tecellisini görür. Bu tecellinin ışığına Musa’nın Tur’u bile dayanamazken aşıkın gönlü dayanır. Öyleyse gönül çok güçlüdür. **Şeyhi**’ye göre Hz. Musa sevgilideki tecellinin ışığını görse Tur Dağı’ndaki ibadetini unuttur:

Nice tâkat getirmiştir bu envâr-ı tecellâya

Meğer kim berk imiş yâ Rab gönüller tûr-ı Mûsâ’dan

(Ş.D. 226 / G. 130- 3)

Şol nûrdur ki görse tecellîsi pertevin

Mûsâ unuda zühd ü münâcât u Tûrunu

(Ş.D. 290 / G. 194- 2)

Nedim’in şiirlerinde yer alan sevgililer hayattan alınmış gerçek tiplerdir. Nitekim bunlar bazen bir Hıristiyan dilberi, bazen Cezayirli bir âfet, bazen bir çengi güzeli, bazen de gururlu bir Türk kızıdır:

Dili raks-âver eder sabredemem mâ-hasali

Yüreğim oynadı gördükde o çengî güzeli

(N.D. 358 / G. 162- 1)

¹¹⁵ KUTKAN, Şevket. a.g.e. ,s. IX.

¹¹⁶ MAZIOĞLU, Hasibe. a.g.e., s.29-30.

¹¹⁷ MACİT, Muhsin. Nedim Hayatı Eserleri ve Sanatı Ankara, 2000.

Deryâ-yı aşka dün beni baştarda eyledi

Bir dâne al fesli Cezâyirli âfeti

(N.D. 354 / G. 153- 4)

Gerekse nîk ü ger bed âşıkım ol Türk-i mağrûra

Ne söyler zâhide hâsıl ne yahşı ne yamânımdan

(N.D. 329 / G. 108- 4)

Şeyhi'nin şiirinde istenilen sevgili, sultan “Allah” tır. Kullar için gerekli olan gümüş, altın, para, mal, mülk değil sultan olmalıdır:

Kullan nider bu sîm ü zer ü mâl ü milketi

Sultânımız gerek bize sultânımız gerek

(Ş.D. 191 / G. 95- 2)

Nedim'in şiirinde dile getirdiği güzel Şeyhi'deki gibi soyut değildir. Onun güzelleri hayatta karşımıza çıkabilecek olan, gerçek, ete kemiğe bürünmüş, somut güzellerdir:

Gerdeninden sînesinden bûseler etmişdi va'd

Cümlesinden n'eyleyim kâfir peşîmân oldu hep

(N.D. 277 / G. 9- 5)

Bir câm bir de la'l-i lebin sundu muğ-beçe

Pîr-i mugân olası meşrebimcedir

(N.D. 279 / G. 13- 2)

Şeyhi'ye göre bu dünya geçicidir. Dünya bir konak, insanlar ise birer yolcudur:

Dünya ribâtında çün yolcu konuksun bugün

Tanla göçüp gidicek kala yerinde ribât

(Ş.D. 183 / G. 87- 6)

Nedim'in şiirinde ise dünya canlı sahneleriyle, gerçek mekanlarıyla yer alır. O, bu meydanlarda sevdiği güzellerle gezintiler yapar. Nedim, Ahmet Refik Altınay'ın ifadesiyle “Osmanlı tahtında, üzengisini tamir eden bir neferi, ‘Ordu’ya esnaf girmiş!”

diye asker saflarından çıkaran padişahların yerine, zevk ve eğlenceyle vakit geçiren”, “cedlerinin kulaklarını dolduran cenk ve savaş gürültülerine karşılık, ney ve tambur nameleriyle, şevk dolu kadınlar ve câriyeler arasında ömür geçiren” sultanların oturduğu bir devirde doğup büyümüş, bilhassa Damat İbrahim Paşa’nın sadrazamlığı zamanındaki Lale Devri’ni, bütün zevk hususiyetleriyle yaşamış bir şairdi. Kendisinin 18-20 yaşlarında bulunduğu yıllarda yapılan Karlofça ve 35-36 yaşlarındayken imzalanan Pasarofça antlaşmalarının, vatanperver yürekleri sızlatan haysiyet kırıcı acısı ve ezikliği, lale bahçelerinin duvarlarını geçemiyor, helva sohbetlerinin, çeşitli eğlencelerin zevk ve sefâhat görümlerini bastıramıyordu ¹¹⁸. Bu yüzden **Nedim**, doğup büyüdüğü şehir olan İstanbul’un en gelişmiş kültürlerini, helva sohbetlerini, Çırağan safalarını, at koşuları ve Sadâbâd gezmelerini, Haliç’teki kayık safalarını anlatır:

Yârsız gülzâr seyri nişterdir çeşmime

Yâr ile olunca Okmeydânıdır semm-i hıyât

(N.D. 303 / G. 56- 5)

Eyvah o üç-çifte kayık aldı kararım

Şarkı okuyup geçti bir âfet var içinde

Tasavvufla ilgilenmiş olmasına rağmen mutasavvıf bir şair olmayan **Şeyhi**, şiirlerinde, özellikle gazellerinde tasavvufun düşünce ve mazmunlarından büyük ölçüde faydalanmıştır. Sevgilinin yüzündeki tecelli nurunu görünce hayretle Musa peygamber gibi kendinden geçmek ister. Hayret denizinin, alemi gark ettiğini, hikmet gemisinin bu denizden kurtuluşunun zor olduğunu dile getirir:

Nola gaşy oldum ise hayret ile Mûsâ-vâr

Yâr dîdârı bu dem nûr-ı tecellî mi değil

(Ş.D. 202 / G. 106- 6)

Hayret denizi âlemi gark etdi Şeyhî’yâ

Kanı necât bulmağa hikmet seffinesi

(Ş.D. 280 / G. 184- 8)

¹¹⁸ KUTKAN, Şevket. a.g.e. ,s. XIV-XV.

Nedim içkiye,güzele ve eğlenceye düşkündür. Bir müderris olduğu halde tutkularını gizlemez. Medrese hocası olmasına rağmen din ve tasavvuf konusunu şiirinde işlemez. Aşk anlayışı güzeller ile hoşça vakit geçirmek anlayışına dayalıdır:

Saf iken âyîne-i endâmdan sînem dirîğ

Almadım bir kerrecik âgûşa ser-tâ-pâ seni

(N.D. 355 / G. 154- 6)

Şeyhi, Hacı Bayram’a intisap etmiş olduğu ve şiirlerinde tasavvufa ait terim ve mazmunları çok güzel kullandığı halde bir mutasavvıf sayılmaz. Fiilen tarikata katıldığı ve şeyhlikle ilgisi olduğu da sanılmamaktadır. Dolayısıyla zaman zaman şiirlerinde güzelleri sevmekten bahseder. Öğüt verenlere gönlünün ve gözlerinin iradesi dışında hareket ettiğini söyler. Bunu desteklemek için de “Cenâb-ı Hak güzeldir, her güzelliği de sever” hadisinden yararlanır:

Rind-i melâmetiz bizim hâtırımız güzeldedir

Bize öğüt veren sanır ki gönül ile göz eldedir

(Ş.D. 133 / G. 37- 1)

Tanrı sever güzelleri biz sevicek hatâ mıdır

Göstereyim mi âyetin kim bilesin nezeldedir

(Ş.D. 133 / G. 37- 3)

Nedim biraz önce bahsettiğimiz konuda Şeyhi ile hemfikirdir. O da kendine ince belli bir dil-rubâ, genç bir güzel aramaktadır:

Çünkü şâ‘irsin hayâl-i tâzedir senden murâd

Pes yeni bir dil-rübâ-yı mû-miyan lazım sana

(N.D. 276 / G. 6- 3)

Bir güzel sev sakın ammâ duymasın zâl-i felek

Genc ola amma nihân-ender-nihan lâzım sana

(N.D. 276 / G. 6- 4)

Bahar günleri kurulan eğlence meclisleri iki şairi de etkilemektedir. **Şeyhi**, tasavvuf tahsili gördüğü için bunun yanlış olduğunu düşünmekte, ama gönlüne söz

geçirememektedir. Bahar günleri verilen öğütleri tutamaz. Akli şarap, çengi ve gazeldedir. **Nedim** şarap meclisinden asla vazgeçemediğini, içkinin ve eğlencenin onun yaradılışına uygun olduğunu cesurca söyler. Gerçekten müstesnâ olan, yani, devrindeki şairlerle aynı kategoriye sokulamayacak kadar onlardan üstün bulunan Nedim'in gazellerinde dikkatimizi en çok çeken, zevke tapan bir gönlün samimiyetidir. Aşkla samimiyet birleşince, o sanatkâr kalemden, pırıl pırıl mücevher mısralar dökülmüştür ¹¹⁹.

Şeyhî bahâr günleri menfa'ati yok öğüdün

Fikri şarâb u şâhid ü çeng ü ney ü gazeldedir

(Ş.D. 133 / G. 37- 5)

Bezm-i şarâbdan geçemem doğrusu Nedîm

İşret tabi'atımca tarab meşrebimcedir

(N.D. 280 / G. 13- 5)

18. yüzyılın devlet adamlarında, aydınlarında, zenginlerinde görülen büyük bir özlem: Hayatı, şiiri, şarabı, aşkı sevmek ve sanki bir zaman ölecekleri kulaklarına fısıldanmış gibi delice eğlenmektir. Padişapta, vezirlerde, şairlerde hep bu özleyiş... ¹²⁰
Bu durum **Nedim**'in mısralarında şu şekilde yer alır:

Bir nîm neşve say bu cihânın bahârını

Bir sâgar-ı keşîdeye tut lâlezârını

(N.D. 360 / G. 164- 1)

Sevgili aşıklarına karşı ilgisizdir. Aşıklar her zaman ona kavuşacakları günün hayalini kurarlar. Ama bu olmayacak bir hayaldir. **Şeyhi**'nin aşkında da vuslata yer yoktur. Vuslat şöyle dursun, sevgilinin yüzünü görmek bile mümkün değildir:

Dedim visâline ermek dedi hayâl-i muhâl

Dedim cemâlini görmek dedi mübârek fâl

(Ş.D. 200 / G. 104- 1)

¹¹⁹ KUTKAN, Şevket. a.g.e. ,s. XVIII.

¹²⁰ KABAKLI, Ahmet. Türk Edebiyatı, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1965, C. 2, s.378.

Bulmadık vasla dest-res nidelim
Olmadık yâre hem-nefes nidelim

(Ş.D. 216 / G. 120- 1)

Aşıkların bu ortak görüşüne karşın **Nedim** sevgiliye yaklaşır. Hatta onun kolundan öper, nur fidanından taze şeftali koparır. Bir boşluk kollar, sevgiliden bir tatlı buse alır:

Sâ'idin bûs eyledim gel gel amân ey dil sana
Tâze şeftâlû kopardım ol nihâl-i nûrdân

(N.D. 329 / G. 107- 7)

Aldım kocup miyânını bir tatlı bûsesin
Ammâ ki yakdı ağzımı sandım harâreti

(N.D. 354 / G. 153- 6)

Divan şiirinde sevgiliye yaklaşılmaz. **Şeyhi** de bunu maddi olarak düşünmez. **Nedim** ise beytinde bizzat bunu dile getirir. Nedim'i kendisinden daha iyi anlatabilecek bir kalem bulunamaz. O, Farsça rûbâilerinden birkaçında, kendi portresini şöyle çizer: “Bir elin firûze renkli kadehi kavramalı, öbürü de bir güzelin elini...”, “İçki meclisine, ney gibi çalıp çağırarak, şarap küpü, kapağını atar gibi gelmişim; bu kadar olur tesadüf vallahi... Tam ‘iç! İç!’ derlerken gelmişim, eheey!”. Bu samimi mizacından dolayıdır ki, Nedim'in kalemi, zevk ve şehvet ifadelerinde pervasızdır ¹²¹. Sevgilinin dudağını öpmekte başka bir lezzet vardır; fakat aşıklar bu zevke karşı çıkar:

Bûsesinden gayri bir lezzet var öpmekde lebin
Âşık sorsan sebep ol zevkâ düşünâmın bilir

(N.D. 292 / G. 36- 5)

Divan edebiyatında beşeri aşkı en çok **Nedim** işlemiştir. **Şeyhi**'nin aksine beşeri aşkın üzüntü ve elemeleri yerine neşe ve sürurunu terennüm etmiştir. **Şeyhi**, hicran, firkat ve elemle hislerini ulvileştirerek beşeri aşkın üstüne çıkarırken; **Nedim**, aşkın zevkini ve neşesini bizzat tatmak ve yaşamak istemiş, beşeri zevkler peşinde koşan bir aşık

¹²¹ KUTKAN, Şevket. a.g.e. ,s. XVIII.

olmuştur. **Nedim**'in şiirlerinde firkat, hasret yoktur. O sevgiliden ayrı kalmayı asla düşünemez. Bu fikirlerini de açıkça dile getirir:

Çözölmüş tögmeler çâk-i girîban nâfe dek inmiş
Buna sabr olunur mu zâhidâ sen 'âşık-ı zâr ol (N.D. 315 / G. 79- 3)

Aceb pistânına benzer mi dikkat üzre bir baksam
Sen açsan sîneni bağ içre bir kaç da enâr olsa (N.D. 334 / G. 117- 5)

Söz cihan içre ne gülşen ne gülistan almada
İş heman âgûşa bir serv-i hırâmân almada (N.D. 344 / G. 136- 1)

Anadolu sahasında Klasik edebiyatını ana hatlarıyla ortaya koyan ilk şair olan **Şeyhi**, şiirlerinde dikkate değer, karışık vezinler kullanmıştır. Bu içinde bulunduğı devir göz önüne alındığında ayrı bir önem kazanmaktadır. Zira, o devirlerde daha çok basit vezinlere rağbet edilmektedir. **Şeyhi**'nin monotonluktan uzak vezinleri seçmesi, onun ahenk yönünden de ince bir zevke sahip olduğunu gösterir. Böylece şair dilin imkanlarını sonuna kadar zorlayarak sanatçı kabiliyetini ortaya koymuştur:

Fîkrimdeyidi yâre erem bahtiyâr olam
Olmaz imiş zamâne işi ihtiyâr ile (Ş.D. 255 / G. 159- 4)

Medrese kültürüyle yetişen **Nedim**, aruz vezninin yanında hece vezniyle şarkılar da yazmıştır. Tasannuya düşmeden, rahat, zarif ve akıcı bir üslupla şiirlerini dile getirmiştir. İstanbul ağzını deyimleri ve hatta konuşma şivesiyle canlı kullanmıştır. Şiirlerinde ses ile manayı birleştirerek Nedimâne yeni bir tarz oluşturmuştur. Türk edebiyatında şiirleriyle yeni bir çıkır açan, kendinden sonraki Türk şairlerinde güçlü tesirler bırakan müstesna bir şahsiyettir. Yerine göre olabildiğince serbest tavır takınabilen bir şair olmakla beraber , en laubali şiirlerinde dahi bayağılığa düşmeyen bir şairdir. Sanatının farkındadır, kendine güveni tamdır. Bunu şöyle dile getirir :

Ma ‘lumdur benim sühanım mahlas istemez
Farkeyler anı şehrimizin nükte-dânları (N.D. 355 / G. 115- 5)

Kocup her şeb miyânın cânına can katmada âğyâr
Behey zâlim sen insâf et bizim de cânımız vardır (N.D. 286 / G. 26- 6)

Şîve-i güftârı hemşîren mi öğretti sana
Her sözün şîrîn-zebânım cânıma cân oldu hep (N.D. 278 / G. 9- 7)

Şeyhi, yetiştiği dönem itibariyle İran şairleri Kemal-i Hocendî ve Selmân-ı Sâveci’nin izlerini taşıırken, **Nedim** sanatının ve Divan şiirinin geldiği noktanın farkında İran’a şiirlerini hediye etmektedir:

Murtazâ şî‘rine çün hüsn-i hasen verdi kemâl
Ehl-i beyt ol söze Hassânı ko Selmâna irür (Ş.D. 152 / G. 56- 8)

İran zemîne tuhfemiz olsun bu nev-gazel
İrgürsün Isfahâna Sitanbul diyârını (N.D. 360 / G. 164- 7)

Klâsik kültür ve edebiyâtın birçok inceliklerini eserlerine aksettiren **Şeyhî**, Anadolu’daki Türk edebiyâtının kuruluş devrini devâm ettirmiştir. O da diğer çağdaşları gibi klâsik İran edebiyâtı zevkiyle yetişmiş ve Türkçeye, böyle bir sanat anlayışı içinde millîleşen, ahenk yönünden ince bir zevkin ürünü olan beyitler yazmıştır:

Yel ki gurbetde bize yâr diyârından irür
Cân ü îmân bigidir hubb-ı vatandır kokusu (Ş.D. 283 / G. 187- 5)

Nedim, diliyle ve her haliyle tam bir İstanbulludur. Nevşehirli(Muşkaralı), yani taşralı olan İbrahim Paşa, ona, zarif davranışlarının ve çelebiliğinin tesirinde kalarak “İstanbul oğlanı” diyerek, Nedim’in “İstanbulluluğunu” âdeta tescil etmiştir. Nedim’in dili, kasidelerinde, şarkı ve gazellerindekinden daha ağıdalıdır. Çünkü gazellerle şarkıların

dili kalpten kalpten ve gönülden gelmekte, kasidelerin lisanı ise kafadan çıkmaktadır. Buna rağmen şair, Hammâmiyye'sinde ve bazı kasidelerinin “nesib” veya “teşbib”lerinde gerçek şahsiyetinin dilini kullanır. Şair, mizacına uymayan konularda adeta kekeler; aşk ve zevk konularındaysa bülbül gibi öter ¹²². **Nedim**, mahallileşme hareketinin önemli temsilcilerindendir. Halk dilinde kullanılan kelime ve deyimler, adetler **Nedim** 'in şiirlerinde daha çok ve ustaca kullanılmıştır. Dili ince, nazik ve kusursuzdur. İkilemeler, ses tekrarları, uyak ve redif yapıyla ilgili olmalarına rağmen **Nedim** biçim ve muhtevayı birleştirmedeki dehasını göstermiştir. Konuşma dilinden gelen söyleyişleri şiirlerinde çok güzel dile getirmiştir. Türkçeyi aruz kalıplarına öyle güzel yerleştirmiştir ki adeta konuşuyor gibi yazmıştır. **Nedim**'in şiirlerinde yerli unsurlar geniş ölçüde yer alır. İstanbul'un eğlence yerlerine, yalılarına vb, yapılarına bahçelerine ait tasvirleri, halkın âdetleri, giyimleri gibi, şiirlerindeki yerli unsurlarla birlikte Türkçe deyimler, konuşma dilindeki ifade biçimleri Arapça, Farsça kelimelerin halkın ağzında bozulmuş şekillerini kullanması üslûbunun önemli bir yönü olup onun İstanbul çocuğu karakterinden ileri gelir. XVIII. Yüzyılın bütün şairlerinde az çok bulunan bu yerli unsurlar, **Nedim**'in şiirlerinde daha fazladır. Bundan dolayı **Nedim** XV. yüzyıldan beri görülen Divan Edebiyatındaki mahallileşme dediğimiz yerlileşme akımının XVIII. Yüzyılda en kuvvetli temsilcisidir. Nedim'in hece vezniyle bir şarkı yazmış olması, onun halk zevkini benimsemiş olmasının bir ifadesidir ¹²³. Şiirlerindeki özellikle gazelleri ve şarkılarındaki söyleyiş güzelliği ile **Nedim** Türk dilinin en büyük ustalarından biridir. O Türkçe her türlü söyleyişi aruzla çok kolay ve ahenkli bir şekilde ifade etme ustalığını göstermiştir. Şiirlerinde çok kullandığı konuşma dilinin canlılığı ve kıvraklığı, Bakî ve Şeyhülislâm Yahya'dan beri gelen İstanbul şivesinin ince ve tatlı ifadesi onun şiirlerine ayrı bir güzellik vermiştir. **Nedim**'in ifadesi ahenkli ve akıcı, şiirlerinin üslûbu sade ve tabîdir. Şiirlerinde geöen konuşma tarzı, onun samimi söyleyişinden gelen bir üslûp özelliğidir. Duygu ve düşüncelerini olduğu gibi veren **Nedim**'in samimî yaratılışı dolayısıyla üslûbunda sanat yapma özentisi başka şairlere göre çok azdır. **Nedim**'in Türk dilinin her türlü söyleyiş tarzını aruz vezniyle ne kadar rahat ve kolay ifade ettiğini, aruz kalıplarının sertliğini yumuşatarak onu istediği gibi eğip büktüğünü görüyoruz:

¹²² KUTKAN, Şevket. a.g.e. ,s. XVII.

¹²³ MAZIOĞLU, Hasibe. a.g.e. , s.64.

Gülüm şöyle gülüm böyle demektir yâre mu'tâdım
Seni ey gül sever cânım ki cânâna hitabımsın¹²⁴

Bir söz dedi cânan ki kerâmet var içinde
Dün geceye dâir bir işâret var içinde (N.D. 349 / G. 145- 1)

Sana kimisi cânım kimi cânânım deyü söyler
Nesin sen doğru söyle can mısın cânan mısın kâfir (N.D. 294 / G. 41- 5)

Alup tîğingî ilga saçî zırhın salmış arhaya
Mining kasdımga kilmiş üç toluk câm-i safâ tartup (N.D. 278 / G. 10- 2)

Nâz olur dem-beste çeşm-i nîm-hâbından senin
Şerm eder reng-i tebessüm lâ'l-i nâbından senin¹²⁵

Aceb ne bezmde şeb-zinde-dâr-ı sohbet idin
Henûz nergis-i mestinde bûy-ı hâb kokar¹²⁶

Seni meger ki gül-efsûn-ı nâz terletmiş
Ki sîb-i gabgabın ey gonca-leb bûy-ı hâb kokar¹²⁷

Yukarıdaki beyitler Nedim'in ince ve renkli hayallerinden birkaç örnektir. Bu hayallerde dikkatimizi çeken taraf, Nedim'in soyut mefhumları somutlaştırmak suretiyle değişik bir söyleyiş tarzı göstermesidir. "Tebessümün rengi, uyku kokusu, nazın nefesi, naz büyüğü" gibi soyut kelimelerin somut kelimelere benzetilmesi yeni ve ileri bir söyleyiştir. Bu türlü söyleyişe şiir zevki gelişmiş Divan şairlerimizde ara sıra rastlanırsa

¹²⁴ MAZIOĞLU, Hasibe. a.g.e. , s.60-61.

¹²⁵ "Senin yarı uykulu (mahmur) gözünü görünce nazın nefesi tutulur (hayret ve kıskançlıktan konuşamaz). Tebessümün rengi senin saf lâ' l taşı gibi kırmızı dudağından utanır".

¹²⁶ "Acaba hangi mecliste gece sohbet edip uyumadın, sarhoş gözünde (nergis) hâlâ uyku kokusu var".

¹²⁷ "Ey gonca dudaklı, seni herhalde nazın gülle yapılmış büyüğü terletmiş. Çünkü elmaya benzeyen çenenin altı gülsuyu kokuyor".

da Nedim kendi söyleyiş i ile bir gülistan gibi verimli olan muhayyilesinin yarattığı renkli hayallerle şiirimize yepyeni bir ses getirmiştir ¹²⁸.

Şeyhi şiirlerinde Divan edebiyatının genel benzetmelerini kullanırken, **Nedim** o güne kadar kullanılmamış farklı hayal ve benzetmelerden yararlanmıştır:

Yüzün enver sözün ş ekker gözün anber özün server
Boyun ar'ar bûyun anber tenin gevher saçın hindû (Ş.D. 242 / G. 146- 4)

Bûy-ı gül taktir olunmuş nâzın iş lenmiş ucu
Biri olmuş hoy birisi dest-mâl olmuş sana (N.D. 273 / G. 2- 2)

2.SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI

2.1. SAÇ

Şeyhi güzellik unsurlarını ele alırken gelenekten ayrılmamış, Divan şiiri mazmunlarını kullanmıştır. Sevgilinin saçını rengi itibariyle kara, leylî ve gece olarak tasavvur etmiştir:

Şâhâ kara saçınla bu muydu karârımız
Yakıp karara komaya sabr u karârımız (Ş.D. 175 / G. 79- 1)

Cân murgu kim dolaştı kara zülfü ağ ına
Müşkil tuzağa düşdü aceb ola mı rehâ (Ş.D. 98 / G. 2- 4)

Leylî saçında silsileye düşmeyen gönül
Mecnûn iş in nite bile kim âkılânedir (Ş.D. 136 / G.40- 5)

¹²⁸ MAZIOĞLU, Hasibe. a.g.e. , s.56.

Gece saçında kamer yüzüne tan okuyugör
Hatt u haddin ki olur sebzeyile mâh garîb

(Ş.D. 102 / G. 6- 5)

Nedim'in şiirinde sevgilinin esmer, saçının siyah renkli olarak tasavvur edilmesinin yanında, **Nedim** devrine bir farklılık getirerek ilk defa sarı saçlı sevgiliyi divan şiirine sokmuştur:

Meh-i nev resmidir destârın ey şûh-ı siyeh-çerde
N'ola keşmîr-i ruhsârında meh-tâb olsa tâbende

(N.D. 343 / G. 134- 4)

Saçı leylâ ezelden beri şekker-hîz idi sordum
Dedi ol va'd ne gündür aradan çok zaman geçmiş

(N.D. 301 / G. 54- 3)

Bir cebînin bir dahı zülf-i siyeh-fâmın bilir
Dil ne subhun fark eder bi'llah ne ahşamın bilir

(N.D. 291 / G. 36- 1)

Hurşîd-i pençesin mi takınmış cebînine
Ol zülf-i zerdden dökülen terler midir

(N.D. 291 / G. 35- 3)

Gören ebrûlar üzre pîçişîn ol kâkül-i zerdin
Sanır zer-hall ile âyet yazılmış rûy-ı şemşîre

(N.D. 345 / G. 137-3)

2.2.KAŞ

Şeyhi sevgilinin kaşını, mihrâba, hilale, yaya, kemana, hançere ve nun harfine benzettir:

Yeni ay bigi kaşı kûşesile
Görelî deng olup hicâba gider

(Ş.D. 144 / G. 48- 4)

Kur kaşların kemânını bu yaykayıla
Biz kullarına gamzelerin tîr ü hançer et (Ş.D. 105 / G. 9- 2)

Dilim bu sûre-i nûndan dahi nesneylemez tekrâr
Kaçan mihrâb-ı ebrûsu hayâliyle namâz etsem (Ş.D. 219 / G. 123- 2)

Nedim de sevgilinin kaşını, hilale, kılıca, kemana, hançere, samura ve nun harfine benzetir. Aralarındaki 300 yıllık zaman farkına rağmen aynı hayal unsurlarını kullanmaları dikkat çekicidir:

Meh ü mihrin senin olsun felek biz ‘ıydgehlerde
Hilâl ebrûların hurşîd-i tâbân olduğun gördük (N.D. 304 / G. 58- 3)

Dil yine ser-keştedir tîr-i hevâyi-veş Nedîm
Bir kemân-ebrûnun olmuşdur meger âvâresi (N.D. 359 / G. 163- 7)

Pîş-i ebrûsunda gûyâ kim o gûyâ çeşm-i şûh
Bir hicâzî tıfl ki dil-keş-edâdır nûn okur (N.D. 289 / G. 31- 3)

2.3.GÖZ

Şeyhi’nin şiirlerinde sevgilinin gözü siyah renkli, cadu, mest ve mahmurdur. Zahid bile sevgilinin mestane gözlerini görünce, her şeyi bırakmış, bu aşkın derdiyle meyhane meyhane gezmektedir:

Zâhidi gör ki gezer aşk ile meyhâneleri
Görelî sendeki ol nergis-i mestâneleri (Ş.D. 278 / G. 182- 1)

Nedim sevgilinin gözünü tasavvur ederken şiir geleneğinden ayrılmamakla beraber sevgilinin gözünü gökyüzüne benzetmiş ve “çeşm-i kebûd” demiştir. Böylece mavi gözlü sevgili de **Nedim** ile birlikte divan şiirine girmiştir:

Hasteliklerden aman görmeye çeşm-i siyehin
Mûmiyâ bulmaya ‘alemde şikest-i külehin (N.D. 308 / G. 66- 1)

Gerden-i sâfı beyâz öyle ki kâfûr gibi
Çeşm ü ebrûsu siyâh öyle ki semmûr gibi (N.D. 352 / G. 150- 1)

Zülf ü külâhı verdi hâlel Mağrib u Fese
Çeşm-i kebûdu saldı akın mülk-i Çerkese (N.D. 342 / G. 131- 1)

Değil çeşm-i kebûd ol ebruvânın zîr-i tâkında
İki âvâre kumrîdir ki gelmiş âşîyan tutmuş (N.D. 301 / G. 53- 2)

2.4.GAMZE

Şeyhi, sevgilinin gamzesini keskinliği, can alıcılığı yönüyle oka, kılıca benzetirken; öldürücülüğünden dolayı kan içici olarak tasavvur etmiştir. Aşığı etkilemesi, tesiri altına alması gibi özelliklerinden dolayı büyücü olarak vasıflandırmıştır:

Gamzen okları ki deldi ciğerim câna geçer
Söyle doldu ki gelen tîrle peykâna geçer (Ş.D. 118 / G. 22- 1)

Gamzen kanımı içerken urur o da bağrımı
Yanî çü mest mey bula meyl-i kebab olur (Ş.D. 166 / G. 70- 6)

Gamzen sihirinden nice kim cân hazer eyler
Gâfil yürüme Şeyhî’nin âh-ı seherinden (Ş.D. 230 / G. 134- 9)

Nedim, sevgilinin gamzesini can alıcı, yağmalayıcı, büyücü olması, keskinliği, kan dökücülüğü sebebiyle hırsıza, büyücüye, afete, şimşeğe, kılıca, oka, neştere, hançere teşbih eder. **Şeyhi ile Nedim** bu benzetmeler yönüyle paralellik gösterirler:

Tîğ-i ebrû-yı siyehkârına kurban olayım
Hançer-i gamze-i ‘ayyarına kurban olayım (N.D. G. 82- 1)

Şerbet-i la‘lindeki hâsiyyeti bilmem ve lîk
Nişter gamzen aceb üstâd imiş kan almada (N.D. 345 / G. 136- 2)

Gamzen fûsun ile sühan eyler nezâketi
Çeşmin nigâh şekline kor nâz u nahveti (N.D. 354 / G. 153- 1)

2.5.KİRPİK

Her iki şairde sevgilinin kirpiğini oka, neştere, kılıca, hançere teşbih eder:

Kirpiğin oku belâdır nice bir
Saklana gönül dahi yacana cân (Ş.D. 225 / G. 129- 5)

Keser dâmânımı her bir bakışda tîr-i müjgânı
Ki dürre-i gamla helâk oldum telâşım var (N.D. 285 / G. 23- 4)

Nedim Şeyhi’den farklı olarak bir beyitte sevgilinin kirpiğini şekil itibatiyle güneş ışınlarına benzetir. Güneş ışığı bakanların gözünü kamaştırır. Seher vakti sevgilinin parlak yüzünü gören aşığın güneş ışınlarından çok sevgilinin kirpiklerinden gözleri kamaşır:

Rûy-ı tâbânın seher hâb içre bir kez seyreden
Pençe-i hurşidden girâ bulur müjgânını (N.D. 358 / G. 160- 7)

2.6.YÜZ ve YANAK

Şeyhi yanağını şekli, rengi, güzelliği, canlılığı, parlaklığı yönüyle; güneşe, aya, güle, gülşene, laleye, muma, aynaya, suya teşbih etmiştir. Sevgilinin yüzünün güzelliği,

letafeti güneş ve ayda bulunmaz. Sevgilinin yanağı güzellik bahçesi içinde kırmızı bir güldür. Sânem gibi güzel sevgilinin yüzü “âyine-i cân”dır. İki cihanın bütün güzelliği onun yüzünde âşikardır. Allah’ın cemâli sevgilinin yüzünde tecelli eder. Sevgilinin yüzü aşıkın kabesidir:

Yüzün letâfeti şems ü kamerde buluna mı
Lebin halâveti şehd ü şekerde buluna mı (Ş.D. 287 / G. 191- 1)

Şâh-ı gül-ruh ferş-i devlette haberdâr ola mı
Yastanıp döşendiğinden hâr ile hârâ garîp (Ş.D. 101 / G. 5- 5)

Sanemâ gün yüzün âyine-i cândır bilirim
Dü cihân nakşı kamu anda ayândır bilirim (Ş.D. 215 / G. 119- 1)

Yüzünde hattına nola denirse sûre-i nûr
Çün ol cemâl-i cemîlinden âyetin görünür (Ş.D. 169 / G. 73- 4)

Ka‘be yüzünde benlerini kılmayınca yâd
Vermez safâ şu Merve vü Zemzem dedikleri (Ş.D. 277 / G. 181- 5)

Nedim, sevgilinin yüzünü ve yanağını rengi, şekli, parlaklığı yönüyle güneşe, aya, güle, muma, cennete, gülşene, periye, şaraba, kadehe, şeftali ve allığa teşbih eder. **Şeyhi**’de soyut olan sevgiliye dair benzetmeler **Nedim**’de biraz daha güncelleşir ve hayaller daha da inceler. Sevgilinin yüzünün canlılığı, parlaklığı, rengi dolayısıyla ele alınması Divan şiiri kalıplarıyla uyuşurken sevgilinin yüzünün kırmızı renginin allığa benzetilmesiyle şiire bir yenilik getirip sevgiliyi somutlayıp, günlük hayatta yaşayan bir insana büründürür:

Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzülmüş şîşeden ruhsâr-ı âl olmuş sana (N.D. 273 / G. 2- 1)

Ol peri-rû ‘âşîka râm olsa da mâni‘ değil
Gündüzün olmazsa akşam olsa da mâni‘ değil (N.D. 313 / G. 76- 1)

İzar u çeşmime sorsan henüz bilmezler
Ki reng-i vesme siyeh-rûy gâze âl midir (N.D. 290 / G. 34- 4)

Fürûğ-ı gâze mi bi’llah söyle rûyunda
Bu reng ü tâb Hudâ verdiği cemâl midir (N.D. 291 / G. 34- 9)

2.7.BEN

Şeyhi sevgilinin benini şekli, kokusu, rengi sebebiyle nokta, karabiber, karanfil, dane ve hinduya benzetir. Sevgilinin yüzünde, kaşının kenarında olan ben sevgilinin güzelliğine güzellik katmaktadır. Yuvarlaklığı ve rengi dolayısıyla karabibere, daneye, benzetilen ben bazen esmer bir köledir. **Şeyhi** sevgilinin benini günlük hayatta karşımıza çıkan kavramlarla eşleştirir:

Zülfün ü halin her ki göre der
Sünbül-i terdir fülûle düşdü (Ş.D. 272 / G. 176- 3)

Andan beri ki dâne vü dâm oldu zülf ü hâl
Ol âsitâne cân kuşuna âşiyânedir (Ş.D. 136 / G. 140- 2)

Vey ne çâbü-k-bâzdır hindû benin kim zülfünü
Gâh urur müşkîn resen geh anberîn çenber düzer (Ş.D. 153 / G. 57- 3)

Nedim ise sevgilinin benini rengi, şekli, kokusu, acımasızlığı sebebiyle karabibere, hindûya, karanfile, yıldıza, şebboya, miske, dâneye, habbeye, kafiye, firengistana teşbih eder. **Şeyhi ile Nedim** bu benzetme yönüyle birbiriyle uyuşur:

Hemîşe ayrılamaz zülfü gird-i hâlinden
Meger şikâr imiş ol dâm dahı dânesine (N.D. 337 / G. 123- 6)

Ey hâl pâsbânı mısın sen o gerdenin
Kâfûr içinde habbe-i fülful müsün nesin

Şafak mı şebde ya hattında rûy-ı âl midir
Subuh sitâresi mi gerdeninde hâl midir (N.D. 290 / G. 34- 2)

Aceb hun-rîz Hindû-beççedir hâl-i siyeh kârın
Ki gitmez desti dâ'im kabza-yı şemşîr-i ebrûdan (N.D. 330 / G. 109- 3)

2.8.AYVA TÜYLERİ

Şeyhi, sevgilinin ayva tüylerini, “Sebz, Sebze-zâr, Yazı, Rika, Nûr Sûresi, Ayet, Rahmet Ayeti, Can Nüşhası, Müşg, Gül, Semen, Reyhan, Gubâr (Toz), Mûr (Karınca), Mâr (Yılan), Kara yazıya” benzetmiştir:

Gece saçında kamer yüzüne tan okuyugör
Hatt u haddin ki olur sebzeyile mâh garîb (Ş.D. 102 / G.6- 5)

Her satrı hattı sebzesinin gülşen-i hayât
Her harfî hüsnü mushafının rahmet âyeti (Ş.D. 267 / G.171- 4)

Künc-i cihân içinde çü gencînedir yüzün
Saklar tılsım olup anı bes mûr u mâr hat (Ş.D. 184 / G.88- 4)

Nedim sevgilinin ayva tüylerini Sebz, Mushâf, Ayet, Kitap, Büyü Sayfası, Berceste Mısra, Hâle, Kahve, Örtü, Samur ve Hased Gününe benzetmiştir:

Gören ‘izârını hatt-ı siyâh- tâb içre
Nühüfte berk-i gül-i ter sanır kitâb içre (N.D. 344/ G. 135- 1)

Ol benefî hat gelir evvelde la’l-i dilbere
Kahve der-peydir bezmde âdetâ gül-şekkere (N.D. 342 / G. 132- 1)

Gelmiş hat-ı siyah ruhuna âh ey gönül
Semmûr hoş yakışmış o gül-penbe atlase (N.D. 342 / G. 131- 2)

2.9.AĞIZ ve DUDAK

Şeyhi, ağız ve dudağı çeşitli hayal unsurları ile ele almıştır. Ağız, küçük oluşu ve şekli itibariyle goncaya, hokkaya, noktaya, mühre, şekere, teşbih edilir. Dudak ise rengi ve şeklinden dolayı şaraba, nukle, kadehe, la’la, yakuta, hokkaya, hateme, şekere, goncaya, güle, laleye, erguvana, kana teşbih edilmiştir. Dermân, Şifa verici, Can tabibi, Can Çeşmesi Hz. İsâ, Âb-ı Hayat, Âb-ı Hayvân, Çeşme-i Hayvan, Kevser olarak tasavvur edilmiştir:

Şehd ü şekker ne dil ile vere ağzından nişân
K’âyeti şîrînlığın inmiştir onun şânına (Ş.D. 261 / G. 165- 4)

Dehâniyle miyânından nişân bir nokta yâ kılca
Vefâsı tek bulunmadı cihânda ol nigârının (Ş.D. 199 / G. 103- 2)

Lebin Mesîhi ki ihyâ kılar gam ölmüşünü
Belî çü şâh-ı keremsin kerâmetin görünür (Ş.D. 169 / G.73- 3)

Nedim ise sevgilinin dudağını ve ağzını şekli, rengi, hayat vericiliği, küçüklüğü, tadı itibariyle makasa, goncaya, kadehe, şaraba, tatlıya, mühüre, bala, pınara, ab-ı hayata benzetmiştir. Sevgilinin dudağı ölümsüzlük suyudur, Dudak, şarap gibi insanı sarhoş edip kendinden geçirir. **Nedim**, divan şiiri

kalıplarının dışına çıkarak makas ile dudak arasında bir şekil benzerliği kurmuştur. Makasın açılmasıyla dudağın açılması birbirine benzetmiştir. Makasın saç parçalamasıyla sevgilinin ağzının açıldığında aşğın gönlünün parçalanması arasında ilgi kurmuştur. **Nedim** günlük hayatta karşımıza çıkan bir nesneyi sevgilinin dudağıyla eşleştirip farklı bir benzetme yolu seçmiştir:

Hem-çün makas dehânını hamyâzegâh edip
Çâk etdi şâneveş dil-i hallâkı zülf ü hat (N.D. 302 / G. 55- 13)

Sâgar gibi bahâne-i nûş-ı şarâb ile
Bûs-ı dehân-ı yâri taleb meşrebimcedir (N.D. 280 / G. 13- 4)

Ne berk-i güldür o leb çiğnesem şeker sanırım
Ne goncedir o dehen koklasam şarâb kokar (N.D. 281 / G. 16- 2)

2.10.BOY

Şeyhi sevgilinin boyunu inceliği, güzelliği, uzunluğu nedeniyle serviye, çınara, Tuba'ya, elife, kıyamete ve afete benzetir:

Gel ey zarîf ü serv-i gül-endâm kandasın
Sensiz gönülde kalmadı ârâm kandasın (Ş.D. 235 / G. 139- 1)

Ger elifte hareket yok ne için kâmetinin
Elifi harf-i sahîh oldu vü mevzûn-harekât (Ş.D. 104 / G. 8- 2)

Dedim ki kâmetin âfet dedi ne doğru haber
Dedim ki kaşların uğru dedi ne eğri hayâl (Ş.D. 200 / G. 104- 3)

Nedim ise sevgilinin boyunu gül fidanına, serviye, fiskiyeye, suya, uzun

bir ömre benzetmiştir. Güle ve serviye teşbih edilmesi yönüyle Şeyh ile benzerlik gösteren **Nedim**, fiskiye ve fiskiyeden fışkıran suya, uzun bir ömre benzetmesi sebebiyle Divan şiirine farklı bir yenilik getirmiştir:

Gördüm o serv-kametın ardınca rûz-i vasl
Ömr-i fûrû-güzeşte şitâbân olup gelir (N.D. 292 / G. 37- 3)

Zinhâr bülbülün dahı tağlit-i hüsn ile
Gülbün tahayyül etdiği ol kâmet olmasın (N.D. 325 / G. 100- 6)

Sandım olmuş ceste bir fevvâre-i âb-ı hayât
Böyle gösterdi bana ol kadd-i müstesnâ seni (N.D. 355 / G. 154- 5)

Kad-i bülend mi ‘ömr-i hezâr- sâl midir
O la’l-i nâb mı ser-çeşme-i zülâl midir (N.D. 290 / G. 34- 1)

2.11.BEL

Her iki şair de sevgilinin belini inceliğinden dolayı kıla ve hayale benzetmiştir.

Dehâniyle miyânından nişân bir nokta yâ kılca
Vefâsı tek bulunmadı cihânda ol nigârinin (Ş.D. 199 / G. 103- 2)

Bir der-âgûş ile yek bûseye dil-beste Nedîm
Mû-miyânınla heman garden-i sîmîninden (N.D. 326 / G. 102- 5)

Gönül ne vasfı ki bağlar kemer bigi tapuna
Belin bigi nice ince hayâlî muzmer eder (N.D. 141 / G. 45- 6)

Miyan hayâl gibi ince kâmeti mevzûn
Âceb nişanlayacak beyt-i intisâb olmuş (N.D. 300 / G. 51- 3)

2.12.ÇENE ve GERDAN

Şeyhi'nin gazellerinde çene ve gerdan ile ilgili herhangi bir benzetme unsuru bulunamamıştır. **Nedim** ise sevgilinin çenesini rengi ve şekli itibariyle çukura, elmaya, turunca benzetmiştir:

Bûseden gül gül olup ârız-ı âli dönmüş
Gögerüp sîb-i zenahdan gül-i şeftâlûye (N.D. 349 / G. 143- 2)

Mey terahhus eyler emdikçe turunc-ı gabgabın
Şöyle sîr ol mest-i nâzım neş'e-i pür-zûrdan (N.D. 329 / G. 107- 2)

Nedim, sevgilinin gerdanını rengi, şekli, saflığı sebebiyle gümüşe, kâfûra ve farklı olarak gerdanı av yerine benzetir. ‘Âşığın gönlü o av yeri olan gerdana takılıp kalır. Nedim gerdanı av yeri gibi düşünüp farklı bir hayal unsuruyla karşımıza çıkar:

Bir der-âgûş ile yek bûseye dil-beste Nedim
Mû miyânınla heman gerden-i sîmîninden (N.D. 326 / G. 102- 5)

Gerden-i sâfı beyâz öyle ki kâfûr gibi
Çeşm ü ebrûsu siyâh öyle ki semmûr gibi (N.D. 352 / G. 150- 1)

Neyl-i matlab hâtır-ı âzâdeyi der-kayd eder
Bestedir kârı kemendin gerden-i nahcîrde (N.D. 347 / G. 139- 9)

Divan edebiyatında en çok işlenen konu şüphesiz aşk ve o aşka neden olan “Sevgili” dir. Yüzyıllar boyu divanları süsleyen sevgilinin geleneğin belirlediği fiziki ve bazı soyut özellikleri vardır. Güzelliği Bût, Cennet Hurisi, Hz. Yusuf peygamber ve periye, ölümsüzlüğü bahşedişi Hz. Hızır’a, ölümlere can verşi Hz. İsa peygambere benzetilir. Gelenek sevgilinin tipini, boyundan, saçlarından, gözünden, kaşından,

dudaklarına kadar bütün özelliklerini tespit etmiştir. ¹²⁹ İşlenişi ise şairler belirlemiştir. Gelenekte sevgilinin boyu selvi ağacı gibi uzundur; uzun ve siyah saçları, gül gibi kırmızı yanakları, ayva tüyleri (hat) , kılıç gibi keskin (gamze), ok gibi yaralayıcı bakışları ile aşığı öldürür. Kaşları yay, kirpikleri oktur. Dudağı lal, yakut, hokka, mühür, dişleri inci mercandır. Gözleri nergis, cadu, ahu, kokusu misk ü anberdir.

Bu edebiyatta aşklar platonik, sevgili vefasız ve zalimdir . Aşık ise her zaman bahtsızdır. Sevgili güzelliği ile aşığa hükmeder. O, aşık için bir sultan, hükümdardır. Aşık ise onun karşısında bir kul, köle ve gedadır. Aşık; aşk derdine düşmüş bir hasta, sevgili onun derdine çare bulacak bir tabiptir. Aşığın eziyet, cefa, naz, kahredici ilgisizlik ve vefasızlık Divan şiirindeki sevgilinin değişmez özellikleridir. Aşık ise bunlara isyan etmeden kabullenen, her cefayı bir lütuf gibi karşılayan bir imaj çizer. Bütün eziyet ve cefalara rağmen sevgiliden vazgeçmez. ¹³⁰ Aşığını mutlu etmek isteyen, ondan ayrı kaldığında gözyaşı döken veya onunla sevincini paylaşan bir sevgili tipi Divan edebiyatında yoktur. Aksine etrafındaki diğer aşıklarıyla yani rakiplerle konuşarak aşığa eziyet etmekten, onu kıskandırmaktan hoşlanan bir maşuk vardır. Aşık rakipler yüzünden sevgilinin gözünden düşeceğinden korkar. Sevgili gül (sevilen) , aşık bülbül (seven) ve rakip de gül ile bülbül arasına giren dikendir. Aşık bütün bunlardan ıstırap duymasına rağmen bunları lütuf kabul ederek zevk duyar.

Şeyhi, XV. asırda yaşamış, döneminin “şeyhü’ş-şu ‘arâ” sı, Anadolu sahası Türk edebiyatının en büyük şairi olmuştur. Türkçe Divanı için de benzer şeyleri söylemek mümkündür. Divanı, Anadolu sahasında gelişen Klasik edebiyatın temel taşlarından sayılmaktadır. Türkçe Dîvân’daki gazellerde üzerinde en çok durulan konulardan biri “sevgili” dir. **Şeyhi** bunu kendi düşünce ve hayal dünyasında zenginleştirerek sunmuştur. Onun şiirlerinde sevgiliyle ilgili olarak pek çok duygu, düşünce, hayal, benzetme ve mecaz vardır. O, mutasavvıfâne bir eda ile, ilâhî sevgiliye karşı beslediği duygu ve düşünceleri, pek çok Divan şairi gibi geleneğe bağlı kalarak şiirlerini yazmıştır.

¹²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Divan Şiirinde Sevgilinin Özellikleri, 15.07.2010.

<http://www.edebiyatsanat.com/divan-edebiyati/64-divan-siiri/476-divan-siirinde-sevgilinin-ozellikleri.html>

¹³⁰ Divan Edebiyatında Sevgilinin Şekli Özellikleri, Tipi. 26.09.2010, <http://www.turkceciler.com/divan-edebiyati-mazmunlari.html>

Şeyhi'nin orijinalliğı Nesimi' den sonra tasavvufu, insanı mecaz ile hakikat arasında gezdirebilecek bir şiir duyarlılığı ve zeka kudretiyle terennüm eden ilk şair olmasıdır.¹³¹

XVIII. yüzyılda yaşayan **Nedim**, sanatını kendi yaşayışı ve çevresiyle birleştirmiş tam bir İstanbul şairidir. Kimi zaman pek çok Divan şairinde görülebilecek ifadelerle geleneği sürdürmüş; kimi zaman da orijinal hayaller, mecazlar ve benzetmelerle Divan şiirini birçok noktadan aşmıştır. Lale devrinin en yoğun, en şaşaalı döneminde yaşayan **Nedim** ile birlikte kadının boyu selvi yerine fiskiyeye benzetilir. Kaşın, gözün rengi değişir, siyah saçın yerine sarı saç, siyah gözün yerini ise mavi göz alır. Ve gayr-i müslim kadınlar şiire girer. **Nedim**'den önce aşık sevgiliye hasrettir, yüzünü dahi göremez ancak ondan sonra sevgiliyle kaçamak buluşmalar başlar, sevgili eskisi gibi ulaşılmaz değildir. Artık vuslat söz konusudur. **Şeyhi**'deki soyut sevgili, **Nedim**'de ete kemiğe bürünmüş, ayakları yere basan somut bir güzel olmuştur.

Şeyhi ve Nedim getirdikleri yenilikler açısından dönemlerini etkilemiş, bıraktıkları eserlerle unutulmaz şairler arasına girmişlerdir.

¹³¹ İSEN Mustafa ve Cemal KURNAZ. Şeyhi Divanı, Akçağ yayınları, Ankara 1990, s. 16.

SONUÇ

Şeyhî ve Nedîm Divanlarında Sevgili adlı çalışmamızı; Şeyhi Divanı'ndaki gazellerde sevgiliye ait unsurlar, Nedim Divanı'ndaki gazellerde sevgiliye ait unsurlar, Şeyhi ve Nedim Divanlarındaki gazellerde sevgiliye ait unsurların karşılaştırması olarak üç ana bölümde ele almış bulunmaktayız. Şiirlerde mazmunlar müşterek olduğu gibi, düşünce ve görüşler de müşterektir. Aynı şartlar altında, İslami terbiye ve ideolojinin aynı tesiriyle, sınırları belli bir fikir ve anlayış alemi ortaya çıkmıştır. Belli kaidelere bağlı kalmak zarureti burada kendini göstermiştir. Bununla beraber her şair, şairlik kabiliyetini ortaya koymuş ve kendi üslubunu oluşturarak diğer şairlerden ayrılmıştır. Klasik şiirin ilklerinden olan Şeyhi (ölümü 1430) ve kendine has söyleyiş tarzıyla Klasik şiire bir çığır açmış olan Nedim'in (ölümü 1730) şiirlerindeki sevgilide, aradan geçen 300 yıllık bir dönem içerisinde neyin ne kadar değiştiğini incelemiş bulunuyoruz.

Şeyhi'nin felsefesinin ve dünya görüşünün temelleri, dînî esaslara ve İslâmî kurallara dayanmaktadır. Tasavvuftan nasibedâr olduğu için, bu sistemin de tesirleri açık şekilde görülmektedir. Dünya fanidir. Ecel birgün her şeyi mahvedecektir. Bu yüzden dünyadaki varlıklara aldanmamalıdır. Onların hepsi fani birer nakıştan ibarettir. Bunlar nasıl olsa bırakılıp gidilecektir; o nedenle mal mülk toplamakta hiç fayda yoktur. Her şey gelip geçici, bu faniliğin arkasındaki ebedi olan varlık, asıl saadet kaynağıdır. Doğru yol İslam yoludur.

Lâle Devri'nin dâhî şairi Nedim için hem hayatını hem de eserini kuşatan üç sıfat kullanılır; zevk, neşe ve coşkunluk. Şüphesiz bu niteliklerle, yaşayış tarzı ve şiirleri de örtüşmektedir. Nedim'in fitratı, şahsî hayat çizgisi ve döneminin tarihî süreci, birbiri üzerine getirilirse; onun zevk, neşe ve coşkunluğun timsali olduğu anlaşılır.

Şeyhi ve Nedim'de de diğer divan şairleri gibi, daha çok baştaki saç, yüz, ağız, göz, hat; boy gibi unsurlar üzerinde durulmakta el ve ayak gibi diğer uzuvlara fazla ilgi duyulmamaktadır. Saç, yüz, ağız gibi unsurlarla fazlaca ilgilenilmesi kanaatimizce, Şeyhi'nin tasavvufî zevkini gösterir. Tasavvufta boy, ağız, yanak vahdeti, saç, hâl, hat kesreti sembolize eder. Dolayısıyla bu çalışmamızın neticesinde Şeyhi'nin Dîvânî'nın İran şairleri Kemal-i Hocendî, Şeyh Sa'dî ve Selmân-ı Sâveci'nin izlerini taşıırken, oluşturduğu mânâ inceliği, hayâl derinliği ve sözlerindeki inceliğin onun

şairlik kabiliyetinin göstergesi olduğunu tespit ettik. Nedim'in bahsi geçen bu kelimeleri fazlaca kullanmasının bizce nedeni ise çevresini, çevresindeki kişileri şiirlerine malzeme yaparak mahallileşmenin temsilcilerinden biri oluşudur. Hint üslubunun önemli özelliklerinden biri olan soyut-somut ilişkisini şiirinde özellikle kullanmıştır. Pek çok soyut kavramı somutlaştırarak ince ve şaşırtıcı hayaller kuran Nedim, şiirindeki bu farklılığı bireysel imgelerle ortaya koymasını bilmiştir.

Nedim, yaratılışı ve hayata bağlılığı ile eskilerin soyut kavramlar dünyasından kendisini kurtararak ruhunun duyularını olduğu gibi ifade etmiştir. Çevresini, sevgililerini gerçek hayatta oldukları gibi aksettirmiş, zarif ve yepyeni hayallerle canlı tablolar çizmiştir. Nedim şiire hem muhteva hem de şekil bakımlarından yenilikler getirmiştir. O, tabiatı ve sevgilideki güzellik unsurlarını her zaman idealize etmemiştir. Yani Nedim'de tabiat bütünüyle soyut, sevgili ise ancak hayallerde canlandırılabilir bir güzel değildir. Nedim'in şiirlerindeki güzel, Divan şiirinin hemen tamamında görülen siyah kaşlı, siyah gözlü, siyah saçlı güzel olmanın yanında sarı saçlı ve mavi gözlü olarak da karşımıza çıkabilmekte; bu güzel bazen gerçek hayattaki şehla bakan, peltek konuşan biri de olabilmektedir. Hayatın zevklerini yaşamak isteyen Nedim'in şiirlerinin esas konusunu âşıkane duygular teşkil eder. Özellikle gazellerinde ve şarkılarında gönlünün heveslerini terennüm etmiş, ilhamının kaynağı hayatta yaşayan gerçek insan güzelleri olmuştur ¹³².

Divan şiirinin büyük ustası Ahmedî'nin ardından yetişerek Klâsik kültür ve edebiyâtın birçok inceliklerini eserlerine aksettiren Şeyhî, Anadolu'daki Türk edebiyâtının kuruluş devrini devâm ettirmiştir. O da diğer çağdaşları gibi klâsik İran edebiyâtı zevkiyle yetişmiş ve Türkçeye, böyle bir sanat anlayışı içinde millîleşen eserler kazandırmıştır. Şiirlerinde geleneğin özelliklerini devam ettirirken, soyut kavramlar kullanmayı ustalıkla başarmıştır.

Divan şiirinin daha çok durağan ve soyut yapısı Nedim'de değişken, akıcı bir hal almıştır. Klâsik veya geleneksel imgelerden istifade etmekle birlikte, ondaki farklılık ve orijinallik, özgün ve bireysel imgeleri sık sık kullanması ile kendisini göstermiştir. Soyut kavramlardan oldukça istifade eden Nedim, dilimizin bu önemli tarafını da, şiirlerinde ön plâna çıkarmıştır. Ancak soyut kavramları geleneksel kullanımlarının ötelere taşımıştır.

¹³² MAZIOĞLU, Hasibe. a.g.e. , s. 46.

O, klâsik benzetme ve kurgulardan yararlanmakla birlikte soyut-somut ilişkisini hayallerini ve hislerini terennüm etmede verimli bir şekilde kullanmıştır. Nedim, dönemini, çevresini geleneğin statik ve durağan anlayış ve üslubunun ötelere taşıyarak olduğu gibi aktarmıştır. Bu yönüyle Divan şiirinde “mahallileşme”yi en iyi yansıtan şairlerden birisi olmuştur. Nedim, yenileşmeyi ve değişmeyi sadece muhtevada görmeyerek, aynı zamanda şekilde de farklı kullanımlara gitmiştir. Ancak Nedim’i farklı kılan yukarıdaki özelliklerinden çok, onun geleneksel imgeleri değiştirmesi, daha ileri götürmesi ve özgün kılmasıdır. Bu düşünce ve uygulamalarında da soyut ve somut unsurlardan oldukça yararlanmıştır. Bunu yaparken bilinenin, tanınanın dışına çıkarak “alışılmamış tamlamalar” kurmuştur. Ondaki hayal inceliği ve derinliğini sağlayan da bu tamlamalardır.

Hayata son derece bağlı, dünya zevklerini yaşamak isteyen neşeli yaratılışı nedeniyle Divan şiirinin soyut dünyasından kurtulmuş, yüzünü hayata, realiteye çevirmiştir. İlhamını hayattan alarak şiirlerinde yaşadığı hayatı ve günlük aşk intibalarını anlatmış, devrinin ve çevresinin bir çok özelliklerini şiirlerine aksettirmiştir. Divan Edebiyatının, şiiri mazmunlar ve belli klişelerle hüner gösterme olarak gören sanat anlayışının dışına çıkarak ruhunun samimî duygularını, sonsuz neşesini ve yaşama sevincini ifade ederken sanat dehası ve üstün zevki sayesinde bayağılığa düşmemiştir. Nedim, Divan tertip etmek düşüncesiyle doldurma gazel de yazmamıştır¹³³.

Duygularını açık ve içtenlikle dile getiren Nedim, Divan şiirinde güzeli anlatmak için kullanılan mazmunlara başvurmak zorundaydı. İşte Nedim’in ustalığı bu noktada başlar. Tıpkı çamuru yoğuran ve ona olağanüstü bir biçim veren seramikçi gibi, elindeki malzemeyi ustaca kullanır. Yeni bir mazmun, yeni bir hayal... Bunlar da gereklidir belki. Ama asıl önemli olan, onun klasik olanı yeniden yorumlayışdır. Nitekim güzel’in “boyu, gözü, kaşı, ağzı, yanağı, boynu, göğsü” için kullanılan “serv, kâmet, nergis, keman, lâ’l, gül” gibi mazmunlar, Nedim’den önce, sevgiliyi yaşanan dünyadan koparmış, soyutlamış, yabancılaştırmıştır. Anlatılan “vasfedilen” bu sevgili yaşamaz, canlı değildir. Benzetmeler ve hayaller içinde kaybolur. Ama Nedim, yeni mazmunları, yeni benzetme

¹³³ MAZIOĞLU, Hasibe. a.g.e. , s. 65.

ve buluşları bir yana, bu ölü sevgiliyi canlandırır. Onunla kendisi arasında öyle bir ilişki kurar ki dünya-dışı varlığın kıpırdadığı, soluk aldığı görülür ¹³⁴.

Divan Edebiyatı'nda dinin ve tasavvufun etkisi ile gerçek aşkın İlahî aşk, yani Tanrı aşkı olduğu kabul edilir. Beşerî aşk mecazî olup gerçek aşk değildir. Meczâî aşk insanı İlâhî aşka götüren bir köprüdür. Meczaz köprüsünü aşmak, orada eğlenmemek gerekir. Bu yüzden beşerî aşk duyguları çok defa İlâhî aşkın mecazlarına bürünerek gizlenmiştir. Bununla birlikte Divan şairleri içerisinde beşerî aşkı açıkça terennüm etmiş olanlar da az değildir ¹³⁵. Bunlardan Şeyhî tamamen divan şiirindeki soyut sevgili geleneğini devam ettirirken, Nedim bununla beraber somut sevgiliyi de Divan şiirine sokmuştur. Divan şairlerinin yay(keman) kaşlı, ok kirpikli, nokta ağızlı, yılan gibi kıvrım kıvrım uzun saçlı, kıl gibi ince belli hayâlî ve anormal güzeli Nedim'in şiirlerinde geçer. Nedim Divan şiirinin sevgili ile ilgili bu benzetmelerini kullanmakla beraber bunları hayattaki güzellere karşı duygularını anlatmak için bir araç olarak kullanmıştır ¹³⁶.

Sevgili Divan şiirini anlamadaki en önemli karakterlerdendir. Onun farklı kimliklerle karışımına çıkmasının Divan şiirinin mecazi tarzı ile birlikte pek çok nedene dayanmaktadır. Şeyhi ve Nedim bu nedenleri kendi şiir anlayışlarına, yeteneklerine ve içinde bulundukları sosyal çevrenin şartlarına göre yorumlayıp gazellerine aksettirmişlerdir. Şeyhî ve Nedim; Fuzulî, Bakî, Nefî, Nabî, Şeyh Galib gibi edebiyatımızın doruklarındandır. Şeyhî ve Nedim Divanlarında Sevgili çalışmamızla bunu bir kez daha tespit etmiş olduk.

¹³⁴ ÖZKIRIMLI, Atilla. a.g.e. s. 21-22.

¹³⁵ MAZIOĞLU, Hasibe. a.g.e. , s. 46.

¹³⁶ MAZIOĞLU, Hasibe. a.g.e. , s. 47.

KAYNAKÇA

ANDREWS Walter G. ve Mehmet Kalpaklı. *The Age of Beloveds*, Duke University Pres, London, 2005.

AVŞAR, Ziya. “Bir Başka Yönden Nedîm”, Türklük Bilimi Araştırmaları, Sayı: 12, Niğde 2002, ss.155- 170.

BATİSLAM, H. Dilek. *Divan Şiirinde Aşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm*, [http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/batislam_4. Pd](http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/batislam_4.Pd), 15.17.2010.

BİLTEKİN, Halit. *Şeyhî Divanı, (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

BULUT, Hülya. *Yeniliklerle Dolu Yüzyıldan İki Yeni İsim: Nedîm- Levnî ve Eserlerindeki Sevgili Figürleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.

ÇALIŞKAN, Hüsamettin. *Şeyhî Divanı’ndan Seçilen Elli Gazelin Şerhi*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2009.

DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara,1990.

Divan Edebiyatının Ana Mazmunları, http://www.edebiyatogretmeni.net/divan_edebiyatinda_mazmunlar.html, 20.12.2010.

Divan Edebiyatında Aşk Anlayışı, <http://www.edebiyatturkiye.com/forum/index.php?topic=2192.0>, 04.07.2011.

Divan Edebiyatında Sevgili, <http://www.supermeydan.net/forum/forum306/thread30100.html>, 12.05.2011.

Divan Şiirinde Sevgilinin Özellikleri, <http://www.edebiyatsanat.com/divan-edebiyati/64-divan-siiri/476-divan-siirinde-sevgilinin-ozellikleri.html>, 30.10.2010.

Divan Edebiyatında Sevgilinin Şekli Özellikleri, Tipi, <http://www.turkceciler.com/divan-edebiyati-mazmunlari.html>, 26.09.2010.

Divan Şiiri, <http://www.edebiyat.tc/divan-siiri>, 02.06.2010.

- ERCİLASUN, A. Bican, Fahir İz, Günay Kut ve Nevzat Köseoğlu. *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, C. I, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- ERKUL, Rasih. *Eski Türk Edebiyatı*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2004.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. *Nedim Divanı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1951.
- İSEN, Mustafa ve Cemal Kurnaz. *Şeyhi Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990.
- İSEN, Mustafa, Osman Horata, Muhsin Macit, Filiz Kılıç ve İ. Hakkı Aksoyak. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2005.
- KABAKLI, Ahmet. *Türk Edebiyatı*, C.2, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1965.
- KAĞNICI, Leyla. *Nedim Divanında Mimari, Eşya ve Kıyafet*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- KANDEMİR, Fatma. *Baki ve Nedim'in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2008.
- KAPLAN, Mehmet. "Nedim'in Şiirlerinde Mimari Eşya ve Kıyafet" *İstanbul Enstitüsü Dergisi III*. İstanbul, 1957, ss. 235-250.
- KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan. *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- KARATAŞ, Leyla. *Nedim Divanı'nda Lale Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2006.
- KORTANTAMER, Tunca. "Nedim'in Şiirlerinde İstanbul Hayatından Sahneler" *Eski Türk Edebiyatı Makaleler I*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, ss. 337-390.
- KORTANTAMER, Tunca. "Nedim'in Manzum Küçük Hikâyeleri" *Eski Türk Edebiyatı Makaleler I*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, ss. 391-412.
- KURNAZ, Cemal. "Çizgi Dışı Güzeller" *Divan Dünyası*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005.
- KUTKAN, Şevket. *Nedim Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

KUZUBAŞ, Muhammet. *Fatih'in Şiirlerinde Sevgili Anlayışı*, [http://www. divan. name/Divan. php?Islem=Oku&Sahife=YaziOku&id=145](http://www.divan.name/Divan.php?Islem=Oku&Sahife=YaziOku&id=145), 10.05.2010.

MACİT, Muhsin. “Nedîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2006, s. 510-513.

MACİT, Muhsin. *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

MACİT, Muhsin. Nedim, Hayatı, Eserleri ve Sanatı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

MAZIOĞLU, Hasibe. *Nedim*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

MAZIOĞLU, Hasibe. *Nedîm'in Dîvân Şiirine Getirdiği Yenilik*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.

MAZIOĞLU, Hasibe.”Nedim’in Bir Gazeli Üzerine”, *Türk Dili*. Temmuz 1956, ss. 630-632.

ONAY, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1992.

ONAY, Ahmet Talat. *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. BirleşikYayınları, Ankara 2007, Haz. Cemal Kurnaz, s. 315.

ÖZKIRIMLI, Atilla. *Nedim Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991.

PALA, İskender. “Nedim ve Lâle Devri” *İstanbul Armağanı Lâle Devri*, Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Başkanlığı, İstanbul, 2000, ss.75-86.

PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1989.

PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004.

PALA, İskender. *Divan Edebiyatı*, Kapı yayınları, İstanbul, 2004.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat. *Nevî Dîvânı'nın Tahlîli*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.

SERDAROĞLU, Vildan. *Nedim Divanında Soyut Kavramlar*, İstanbul Üniversitesi, 1995.

Sevgililerin Divanı, [http://www. radikal. com. tr/ek_haber. php?ek=ktp&haberno=4299](http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=4299), 11.10.2011.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla ve Ahmet Kartal, *Eski Türk Ede*

biyatı Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul, 2004.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla. “Osmanlı Şairlerinin Gözlemciliği ve Klasik Edebiyatımızda Realiteye Dair”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, Haz. Mehmet Kalpaklı.

TANPINAR, Ahmet Hamdi. “Nedim’e Dair Bazı Düşünceler” *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 169-173.

TANSEL, Fevziye Abdullah. “Nedim” *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988.

TARLAN, Ali Nihat. *Şeyhi Divanını Tetkik I-II*, Sühulet Basımevi, İstanbul, 1934.

TARLAN, Ali Nihat. *Şeyhî Divanı’nı Tetkik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

TİMURTAŞ, Faruk. *Şeyhi Hayatı ve Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1968.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri. *Şeyhî’nin Hayatı ve Şahsiyeti, Makaleler (Dil ve Edebiyat İncelemeleri)*, AKDITYK TDK Yayınları, Ankara, 1997, Haz. Mustafa Özkan, ss.404-427.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri. *Şeyhî’nin Şöhreti ve Tesiri, Makaleler (Dil ve Edebiyat İncelemeleri)*, AKDITYK TDK yayınları, Ankara, 1997, Haz. Mustafa Özkan, ss.474-479.

UNDU, Sevdâ. *Fehim-i Kadim Divanında Sevgili ve Sevgilinin Güzellik Unsurları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2007.

ÜSTÜNER, Kaplan. *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007.

YARAŞIR, Ömer. *Nedim Divânı’nın Tahlili*, (Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 1996.

YILDIRIM, Ali. *Divan Şairi ve Şiiri Üzerine*, <http://web.firat.edu.tr/edebiyat/divansiiri.html>, 12.11.2011.

